

J. KENTS

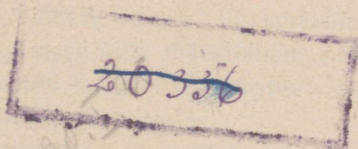
VÄLISMAAILMAJAOD

Aasia, Ameerika, Aafrika, Austraalia
ja Antarktis

Maadeteaduse õpperaamat keskkoolide I klassile

Kolmas, muudetud ja parandatud trükk

172 joonisega

K./Ü. „LOODUS“, TARTU, 1933

K./Ü. „Looduse“ keeleline korrektor H. Pürkop.

2-65588

A-8737

Esimese trüki eessõnast.

Käesolev teos tahab olla maateaduse õpperaamatuks keskkoolide I klassile. Kahjuks puuduvad meil küll praegu ametlikud keskkoolide maateaduse kavad. Kuid arvesse võttes maateadusliku ainese jaotust teiste maade keskkoolides, meie endisi nn. „ajutisi“ keskkoolide maateaduse kavu ja ka oma isiklike kogemusi — julgen loota, et käesolev raamat praeguse maksva tunnikava juures keskkooli I klassile üldjoontes peaks vastama. Muidugi on õpetajal täieline võimalus ainet teissuguses järjekorras läbi võtta kui see raamat on käsitletud...

Sisult ei ole raamat mõeldud mitte lühikeseks tunnis läbi võetud aine konspektiks, mida õpilastel oleks kerge kätte õppida. Pigemini on tahetud anda õpilastele ja ka õpetajaile tööraamatut, mis oleks klassis seinakaardi või õpilasel kodus koolikaardistikus oléva kaardilehe jt. õppevahendite varal aine läbitöötamise juures töö aluseks. Et meil igasugused maateaduslikud lugemikud välisilmajagude ainese saateks ja selgituseks puuduvad ja ka lähemal ajal oodata ei ole nende ilmumist, tuli tähtsamate maade juures teksti paigutada täiendavaid andmeid (näit. kliimalisi), selgitusi ja lähemaid kirjeldusi looduslikest oludest, rahva kultuurist ja elustolust. Et neid klassis käsitlel kergem oleks muust materjalist eraldada, on nad paigutatud sulgudesse või trükitud teise kirjaga...

Raamatu II osas, „Välismaailmajaod“, olen püüdnud aine järjestuses ja liigituses käia maastikulise printsiibi järgi nii palju kui seda lubab keskkooli I klassi maateaduse kursuse läbitöötamiseks määratud aeg ja õpilaste arenemine.

Arvude suhtes tuleb eriti alla kriipsutada, et nad on antud sisu illustratsiooniks ja õpilastele graafiliste tööde aluseks. Päheõppimiseks on antud ainult need mõned üksikud arvud, mis rasvaselt trükitud.

Pildid on püütud viia sisuga tihedasse ühendusse. Seda tuleb käsitlel silmas pidada. Piltide valikul on silmas peetud, et kõik

tähtsamad välismaailmajagude geograafilised objektid oleksid kujutatud. Et piltide arv piiratud ja neid tuli enam-vähem ühtlaselt üle terve raamatu paigutada, siis on selle juures muidugi see puudus, et iga pilt mitte selle maa juures ei esine, kus ta võib-olla oleks olnud kõige iseloomulikum.

Maateaduse õppimine ilma vastava kaardistikuta ei ole mõeldav. Senised kogemused on aga näidanud, et väga raske on meie trükitehniliste olude juures kõiki tarvilisi elemente edasi anda ühevärvilistel kaartidel. Seepärast tuli loobuda üldlaadilistest kaardidest ja paigutada teksti ainult sellised, mis täienduseks harilikule koolikaardistikule ja mis sisaldavad terve rea eelduste sünteesi (näit. taimkate oleneb pinnaehitusest, aluspinnast, kliimast jne.). Tarvilist arvu mitmevärvilisi kaarte raamatule kaasa andes oleks aga raamatu hind läinud väga kalliks. Seepärast tuleb õpilasel eraldi koolikaardistik muretseda...

J. Kents.

Tallinnas, augustikuul 1927.

Eessõna teisele trükile.

Et meil seni veel ilmumata on ametlikud keskkoolide maateaduse õppekavad, siis on võetud aluseks käesolevale teisele muudetud ja parandatud trükile E. Õ. L. geograafia õpetamise toimkonna poolt välja töötatud maateaduse õppekavade projekt. Nagu senised kogemused on näidanud, vastab selle õppekava I klassi osa üldiselt meie keskkoolide I klassile.

Käesolevas trükis on täiesti ümber töötatud või suuremalt osalt uuesti kirjutatud üldmaateaduse osa, mis on paigutatud osalt raamatu algusse, osalt nende maade kirjelduse vahele, kus kõnesolev nähtus kõige tüüpilisemalt esineb. Esimeses trükis leiduvast üldmaateadusest, mis oli võetud kadunud mag. geogr. J. Rumma „Üldisest maateadusest“, ei ole enam midagi järele jäänud — võib-olla mõned üksikud laused siin-seal 1., 2. ja osalt ka 3. poognas. Vastust käesoleva terve teose sisu ja kuju eest kannab seega allakirjutanu. Seepärast on ka käesoleva trüki tiitlilehelt ära jäänud J. Rumma nimi.

„Välismaailmajagude“ osa, mis koostatud samadel põhimõtetel kui esimeseski trükis, on suuremaks paisunud maadeteadusliku kirjeldava materjali ja uute jooniste arvel. Nii on juurde tulnud kliimadiagram-

mid, sademete-, tulunduse- ja rahvustekaardid ning rohkesti uusi maastikulisi pilte. Osa viimaseist on küll paigutatud esimeses trükis olnute, kuid teises trükis väljajätute asemele. Piltide puhul tahaks seda eriti alla kriipsutada, et nad ei ole antud mitte ainult „vaatlemiseks“, vaid pigemini „õppimiseks“ ja teksti täienduseks. — Vähenenud on kõnesolev osa arvustikulise materjali arvel. Mõned püsiva ilmega arvulised andmed on jäänud teksti. Suurem osa neist, eriti aga muutuva iseloomuga andmed, on antud eritabelitena raamatu lisas.

Kohanimed ja oskussõnad esinevad käesolevas teoses sel kujul, nagu nad vastu võetud ja tarvitamiseks soovitatud Tartu ülikooli juures oleva maateaduslikkude oskussõnade komisjoni poolt.

Lõpuks leian siin meeldiva võimaluse avaldada oma tänu kõigile arvustajaile, kes kas ajakirjanduses või suusõnal on juhtinud tähelepanu esimeses trükis leidunud puudustele, mis käesolevas on püütud kõrvaldada. Eriliselt pean aga tänama hr. mag. geogr. Edg. Kant'i, kes käesoleva trüki käsikirja sisuliselt läbi vaatas ja mõnele puudusele tähelepanu juhtis, samuti ka hr. dr. prof. A. TammeKAN'U, kes kohanimed kirjutamist korrigeeris ja neid ülalmainitud maateaduslikkude oskussõnade komisjoni poolt vastu võetud kujuga ühtlustas, hr. H. Pürkop'i, kes tegi keelelise korrektoori, K./Ü. „Looduse“ juhatus, kes andis raamatule rohkearvuliste uute jooniste ja piltide näol väärrika välimuse, ja ka kõiki teisi, kes on osutanud ühel või teisel viisil oma kaasabi mulle käesoleva töö juures.

J. Kents.

Tallinnas, juulikuul 1930.

Kolmanda trüki eessõna.

Käesolev „Välismaailmajagude“ kolmas trükk erineb teisest trükist peamiselt sellega, et siit on jätud välja üldmaateaduslikke küsimusi käsitlevad peatükid. Viimased ühes vastavate muudatuste, paranduste ja täiendustega on vahepeal ilmunud eriraamatuna sama autori sulest pealkirja all „Üldmaateadus“. Ettevõetud muudatuse tõttu peaks nüüd käesoleva trüki sisu paremini vastama tiitlilehele kuigi eelmistes trükkides.

Teistest muudatustest on mainida mõningaid väiksemaid paran-

dusi, täiendusi jne. siin-seal tekstis, ning uusi kirjeldusi India ja Oriendi linnade elust-olust. Ka pildimaterjali on osaliselt uuendatud ja täiendatud. Suurematest teksti muudatustest jne. hoidusin tagasi puhtpraktilisil kaalutlusil.

Kohanimed ja oskussõnad esinevad käesolevas trükis sellisel kujul, nagu nad on vastu võetud ja tarvitamiseks soovitatud „Eesti Entsüklopeedia“ redaktsioonitoimkonna poolt. Seepärast ei loe autor end vastutavaks nende erinevuste eest, mis väljenduvad käesolevas trükis kohanimed kirjutamises võrreldes eelmise trükiga. Nimede kirjutamise ja ka muu korrektoori lugejale hr. H. Pürkop'ile avaldan siinkohal südamlikku tänu tehtud kaastöö eest. Samuti tänan ka kõiki teisi, kes käesoleva trüki puhul oma kaasabi on andnud mulle kas pildimaterjali kasutamiseks andmisega või muul viisil.

J. Kents.

Tallinnas, juunikuul 1933.

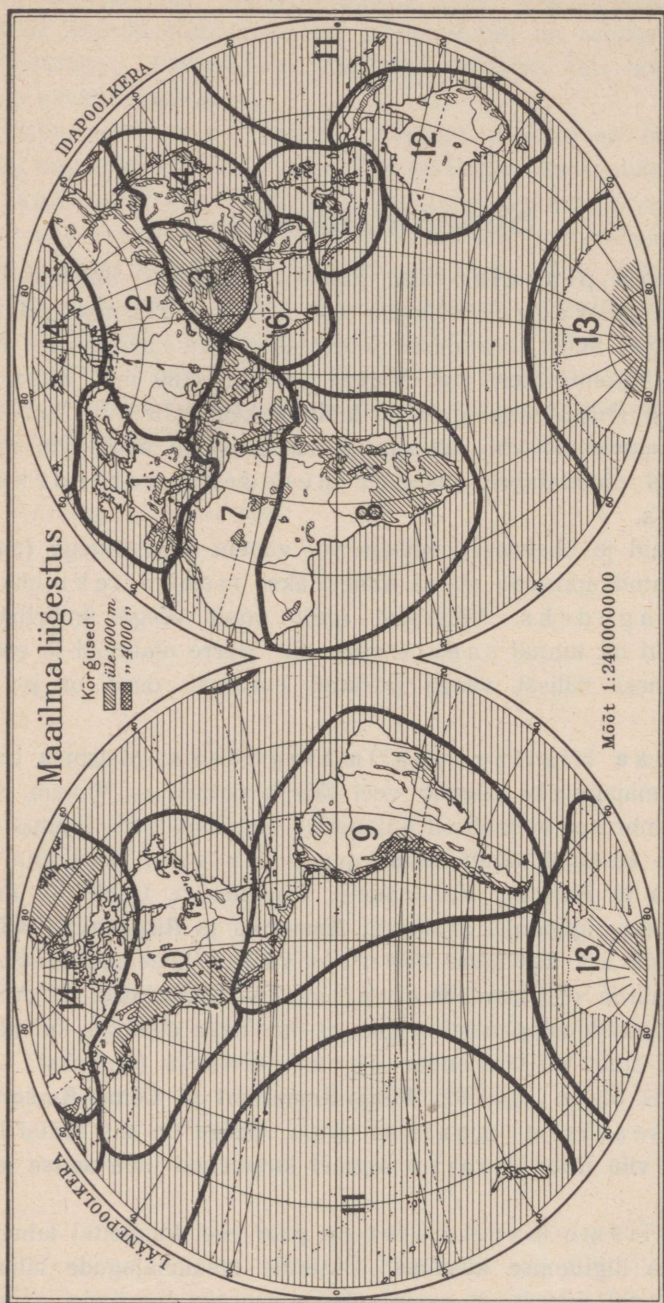
Sissejuhatuseks.

Maakera pinnajaotus. Suurem osa (71%) maakera pinnast on kaetud veega, väiksem osa (29%) kuivmaaga ehk maismaaga. Suuri veekogusid nimetatakse ookeanideks. Neid on teatavasti kolm: **Suur** ehk **Vaikne ookean** (180 milj. km²), **Atlandi ookean** (105,3 milj. km²) ja **India ookean** (75 milj. km²). — Ookeanide suuremaid või väiksemaid osi maismaa ääres või maismaade vahel nimetatakse vastavalt meredeks, lahtedeks ja väinadeks.

Suuremaid ja üksteisest rohkem või vähem ookeanidega (meredega) eraldatud maismaa alasid nimetatakse mandriteks ehk maailmajagudeks. Väikesed, igalt poolt veega ümbritsetud maismaa alad on tuntud saarte nime all. Merre ulatuvad ja enam-vähem kolmest küljest veega piiratud maismaa osad on poolsaared.

Maismaa liigitus maailmajagudeks. Maismaa jaotamises maailmajagudeks puudub veel täielik ühtlus. — Vanem, s. o. Vahemere ümbruses ajalooliselt kujunenud maailmajagude liigitus tundis vana- ja keskajal ainult kolme maailmajagu. Need olid **Euroopa**, **Aasia** ja **Aafrika**. Kolumbus'e, Magalhães'i, Cook'i jt. merisõidud uue aja algupoolel avastasid **Ameerika** ja **Austraalia**. Nii oli maailmajagude arv kasvanud kolmelt viiele. Hilisemad avastused lisasid siia juurde veel **kuuenda** maailmaja **Antarktise**. Ka Ameerika lähemal tundmaõppimisel selgus, et on täiesti ebaõige, kui ühendatakse see suur kahelismanner üheks tervikuks (ühikuks). Leiti olevat hoopis õigem vaadelda **Põhja-Ameerikat** ja **Lõuna-Ameerikat** kui kaht iseseisvat maailmajagu. Seega on siis senini laiemalt tuntud **viie** maailmaja asemel kujunenud juba **seitse maailmajagu**.

Kuid seitsme maailmajaoga pole veel kaugeltki lahendatud maismaa liigitamise küsimus. Üksikute maailmajagude lähemal tundmaõppimisel selgub, et senini üheks suureks tervikuks arvatud

1. joonis. Loomulikud maailmajaod. 1. Euroopa. — 2. Suur-Siber (Sibiriia). — 3. Kõrg-Aasia. — 4. Kaug-Ida. — 5. Malaia. — 6. India. — 7. Orient (Hommikumaa). — 8. Nigriitsia. — 9. Ladina-Ameerika. — 10. Anglo-Ameerika. — 11. Okeania. — 12. Austraalia. — 13. Antarktis. — 14. Arktis.

maa-ala sageli erineb oma looduslikkude, rahvastikuliste, kultuuriliste ja majanduslikkude olude suhtes mitmeks väiksemaks loomulikuks ühikuks („maastikuliseks ühikuks“). Nende suurte loomulikkude ühikute vahel on (näit. Aasias) küll sageli teatud üleminekualad, nn. „siirdealad“ ehk „piirivöötmed“. Oma tuumalades (keskustes) on need loomulikud ühikud siiski üksteisest täiesti erinevad. See õigustabki neid vaadelda ja käsitleda kui omaette olevaid, iseseisvaid loomulikke maailmajagusi. Selliste loomulikkude maailmajagude arv on umbes kaks korda suurem senisest seitsmest maailmajaost. (Saksa geograafil Evald Banse'l on näit. 15—17 maailmajagu.)

Joonis 1 kujutab üht uuemat maismaa liigitust maailmajagudeks. Selline liigitus on ka meil Eestiski laiemalt tuttavaks saanud koguteosega „Maailma maad ja rahvad“.

Käesolevas teoses käime meie „Keskkooli õppekavade“ kohaselt üldpealkirjades küll veel kuuemandrilise liigituse järgi, kuid alapealkirjades ja sisulises käsitluses arvestame aga ka uuemat loomulikku maismaa liigitust.

I. Aasia.

Üldvaade.

1. **Asend, suurus ja piirid.** Aasia on suurim maailmajagu. Ta võtab enda alla ligi $\frac{1}{3}$ kogu maismaast. Euroopast on ta suurem $4\frac{1}{2}$ korda. Aasia manner asetseb maakera põhjapoolkeral. Ainult osa Aasiale kuuluvaid saari India ookeanis on ekvaatorist lõuna pool.

Aasia piiriks põhjas on **Põhja-Jäämeri**, idas — **Vaikne ookean**, lõunas — **India ookean**, läänes — **Punane meri**, **Suessi kanal**, **Vahemeri**, **Must meri** ja **Euroopa** manner.

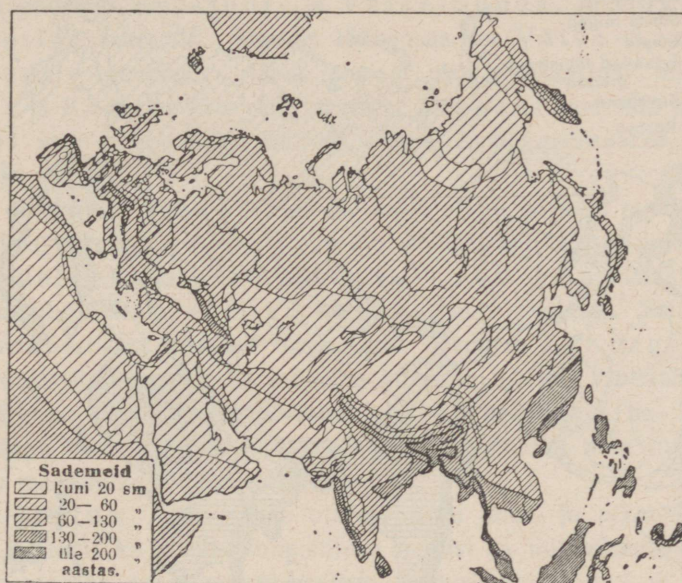
Aasia mandri põhjapoolseim tipp on **Tšeljuskini** neem Taimõri poolsaarel $77^{\circ} 40' N$ laiuse all. Mandri lõunapoolseimaks tipuks on **Buru** neem Malakka poolsaarel $1^{\circ} 16' N$ laiust. Mandri läänepoolseimaks tipuks on **Baba** neem Väike-Aasia läänerannikul $26^{\circ} E$ (ida-)pikkuse all, ning idapoolseimaks **Dežnevi** neem Tšuktšide poolsaarel $190^{\circ} 20' E$ pikkust ehk $169^{\circ} 40' W$ (lääne-) pikkust.

Euroopa ja Aasia vahel puudub kindel looduslik piir. Tingimisi loetakse Euroopa-Aasia vaheliseks piiriks harilikult Uurali mäestikku ja Uurali jõge ning Kuma-Manõtši nõgu (Kaspi ja Aasovi mere vahel). Seepärast mitmete teadlaste poolt vaadeldaksegi Euroopat kui suurt poolsaart Aasia mandri küljes. Säärasel korral antakse Euroopale ja Aasiale ühine nimetus — **Euraasia**. Ka Aafrikaga oli Aasial ennemini otsene maismaa ühendus 150 km laiuse Suessi maakitsuse kaudu. Nüüd on aga aastat 75 otsese maismaalise ühenduse katkestajaks Suessi kanal. Ameerikale läheneb Aasia Tšuktšide poolsaarega (missugune meri ja väin lahutab Aasiat Ameerikast?). Austraaliale lähendab Aasiat Malaisaarestik. Nii on Aasia tõeliselt „Keskmaailmajagu“.

Aasiat peetakse ka mitmete uurijate arvamusel järgi inimsoo hälliks. Siit keskusest olevat inimene teistesse maailmajagudesse laiali valgunud. See arvamus leiab aga siiski vastuvaidlemist. Kindel on aga, et pea kõik meie koduloomad ja kultuurtaimed on pärit

Aasiast. Ka meile tuntud usud, nagu ristiusk, muhamedi, buddha, brahma, juudi usk jne., on tekkinud Aasia pinnal.

2. Aasia avastus- ja uurimisloost. Väike-Aasia poolsaar oli juba vanadele kreeklastele tuntud Herodotose ajast (V sajandil e. Kr.). Laiemaid teadmisi Aasiast omandasid kreeklased Aleksander Suure sõjakäikude puhul, mis ulatusid praeguse Sõr-Darja ja Induse jõeni. Teised Aasia osad olid kas väga vähe tuntud või hoopis tundmatud. Ka roomlaste sõjakäigud Lääne-Aasias ei toonud Euroopasse Aasia üle uusi teadmisi. Alles

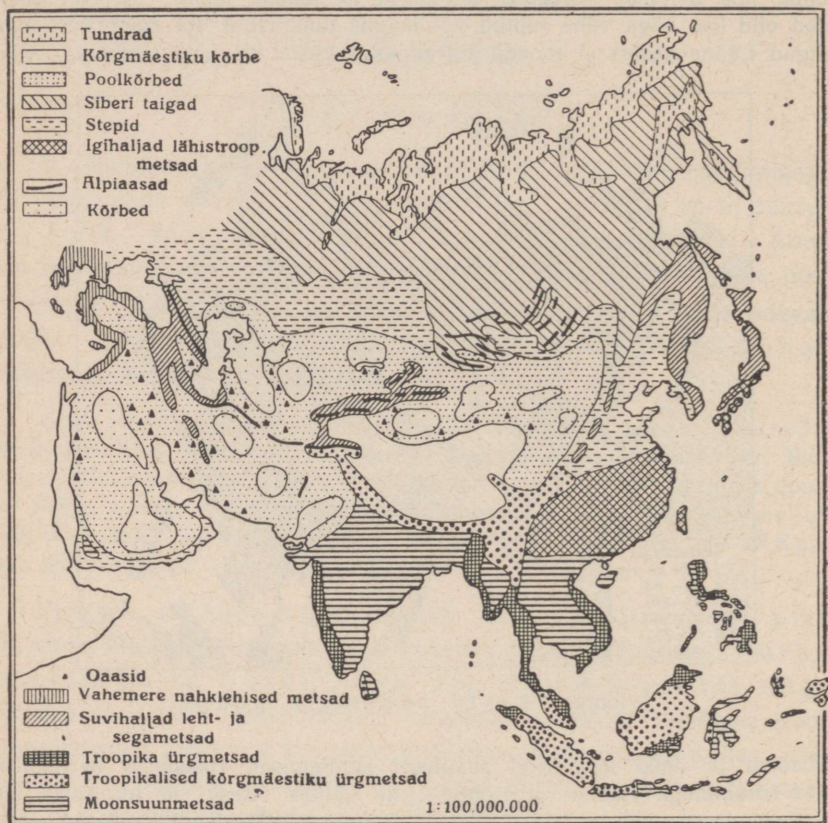

2. joonis. Aasia sademete kaart.

ristisõjad ja neile järgnevad rahulised suhtlemised rikastasid eurooplasi uute teadmetega Lääne- ja Lõuna-Aasia suhtes. Kesk- ja Ida-Aasia üle tõi Euroopasse palju uusi ja täielisemaid teateid XIII sajandi lõpul Veneetsia kaupmees Marco Polo, kes mööda maad läbi Kesk-Aasia reisis Hiinamaale ja seal khaani armualusena ja sõbrana veetis 17 aastat. Marco Polo kirjutas muinasjutulisest Hiinast ja kullamaast Zipangust (Jaapanist) andis järgnevaile põlvdele tõuget ja äratust uute teede avastamiseks (Kolumbus jt.). Uue meritee Indiasse ümber Aafrika avas portugali merimees Vasco da Gama (1498. a.) ja varsti peale seda jõudsid portugallased Hiinamaale (1517) ja Jaapanisse (1542). Need ja hilisemad portugallaste, hispaanlaste, hollandlaste, inglaste jt. kaubandusretked tõid Euroopasse uusi teateid Lõuna- ja Ida-Aasiast. Aasia idapoolseima neemeni jõudis vene kasakas Dežnev (1648. a.) ja hiljemini (1725. a.) avastas ja uuris Vene teenistuses olev taanlane Bering väina ja merd, mis nende avastaja

auks kannavad Beringi nime. Meriteed Atlandi ookeanist Suurde ookeani läbi Põhja-Jäämere ümber Põhja-Aasia ranniku sõita õnnestus rootslasel Nordenskjöld'il alles XIX sajandi teisel poolel (1878—1879). Meie päevini on see jäänudki ainukeseks sääraseks merisõiduks.

Aasia täpsam teaduslik uurimine algas alles XIX sajandi teisel poolel. Põhja- ja Kesk-Aasia uurimise alal on eeskätt tegevad olnud venelased,

3. joonis. Aasia taimkatte kaart.

Ida-, Kagu- ja Lõuna-Aasia alal — inglased, sakslased jt. Vähetuntuks jäänud Kesk-Aasia osade uurijaist on uue ajal kõige tähtsamaks saanud rootslane Sven Hedin, kes sel otstarbel on korraldanud mitu suurt õppereisu (1894—1896, 1899—1902, 1906—1908 ja 1927—1930) ja avaldanud mitmed kirjatööd.

3. Liigestus, mered. Aasia randa uhavad kõigi kolme ookeani veed — põhjas ja läänes **Atlandi** ookeani osad (Põhja-Jäämeri ja Vahemeri Musta merega), lõunas **India** ookean

(Purane meri, Araabia meri ja Bengali laht), idas **Suur** ehk **Vaikne** ookean (Lõuna- ning Ida-Hiina meri, Jaapani, Ohhoota ja Beringi meri). Randjoon on Aasias küll hästi arenenud, kuid mandri suuruse tõttu ei suuda meri siiski mitte nii kaugemale maasse tungida kui näiteks Euroopas.

Suuremad ja tähtsamad poolsaared ja saarestikud Aasia lõunaosas on Araabia (suurim poolsaar maakeral), India ja Indohiina poolsaar ning Suur- ja Väike-Sunda, Molukki ning Filippiini saarestik. Mandri lääneosas on Väike-Aasia ehk Anatoolia poolsaar. Aasia idaosas on poolsaartest tähtsamad Korea ja Kamtšatka ning saartest Jaapani saarestik ja Sahalini saar. (Loendage kaardil teised Aasia poolsaared, mered, lahed ja väinad!)

4. Pinnaehituse suhtes on Aasia kõige kõrgem maailmajagu. Tema keskkõrgus üle ookeani pinna on 970 m. Pindalast kuulub ainult $\frac{1}{3}$ madalmiku alasse (Euroopas — $\frac{2}{3}$ kogu pindalast). Muu osa kuulub kõik keskmiku või kõrgmiku alasse. Eriti kõrge on kurdmäestikest piiratud Kesk-Aasia kõrglava — Kõrg-Aasia. Selle lõunapiiril asetseb ka maailma kõrgeim mäestik **Himaalaja**, milles kõrgeim tipp **Mount Everest** ehk **Chomolungma** on 8880 m. (Loendage kaardil Aasia teised kõrgmiku, keskmiku ning madalmiku alad ja madalmikes voolavad jõed!)

5. Jaotus. Aasia suure ulatuse tõttu laius- ja pikkuskraadide suhtes, samuti ka tema pinnaehituse laadist ja mitmekesisusest olebki tema üksikute osade kliimaliste, looduslike (vt. 2. ja 3. joon.) ja majanduslike olude suur erinevus. Nende erinevuste kohaselt jaotatakse Aasia järgmisteks suuremateks looduslikeks ühikuteks: Lääne-, Lõuna-, Ida-, Kesk- ja Põhja-Aasia (vrd. ka 1. joon!).

A. Lääne-Aasia.

Siia kuulub Aasia lääne- ja edelapoolseim osa. Pinnaehituslikult jaguneb ta üldjoontes kaheks osaks. Põhjas ja kirdes on kõrged Väike-Aasia, Armeenia, Kaukaasia, Iraani, Hindukuši ja Pamiiri **mägismaad**, lõunas — Süüria-Araabia **lavamaa**. Nende mägis- ja lavamaade vahel ja äärtel asetsevad **madalmikud**: lõunas — Mesopotaamia, põhjas Turaan. (Loendage kaardil Lääne-Aasia piirid! Määrake tema asend laiuskraadide suhtes! Missuguseid eeldusi võib teha tema asendist kliima kohta?) Lääne-Aasia moodustab **Oriendi** (Orient = hommikumaa) kesk- ja idaosa (vt. 1. joon.).

1. Väike-Aasia.

(Loendage kaardil tema piirid!)

Looduslikud olud. Väike-Aasia on ääremägedega piiratud ning mäeahelikkudega läbitud **kõrglava**. Põhjas ja lõunas on Väike-Aasia rannik vähe liigestatud. Rannikuga rööbiti on põhjas **Pontuse**, lõunas **Tauruse** mäestikud. Need peamiselt paekivist koosnevad mäestikud langevad mererannikule järsult, sissemaale lault. Nende idaosas on rohkesti kustunud vulkaane. Tähtsaim neist on **Argeus** ehk **Erdžias-Dag** (3830 m). Kagus piirab kõrglava **Antitaurus**, mis kaugemal idas liitub **Armeenia** kõrgmäestikuga.

Läänes, Egeuse mere rannikult, tõusevad mäeahelikud pikka-misi sisemaa poole kõrgemaks. Nende suund on siin enamasti rannikuga risti. Selle tõttu on Väike-Aasia läänerrannik hästi liigestatud. Sügavad ja kaugemale maasse lõikuvad lahed (näit. **Smürna**) on siin olnud juba vanast ajast laevadele peatuskohtadeks. Ranniku läheduses on rohkesti saari, nn. **Sporaadide** saarestik. Suuremad neist saartest on **Lesbos**, **Chios**, **Samos** ja **Rhodos**. Nad on sisemaa mäeahelikkude jätkuks, seepärast ka mägised, ning seovad Euroopa mäestikke (missuguseid?) Aasia mäestikkudega (missugustega?). Mäestikkude vahel on Väike-Aasia lääneosas rohkesti jõgedest kantud uhtmaaga orge. Orud on läänest puhuvatele meretuultele avatud. Selle tõttu on siin **kliima** soe ja pehme. Sademeid on rohkesti talvel, suved on kuivad ja palavavad (vt. 4. joon.).

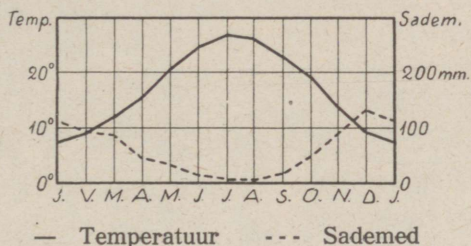
Pehme kliima tõttu kasvavad **Väike-Aasia lääneosas** madalamatel aladel (kuni 300 m kõrguseni) igihaljad põõsad ja puud — õlipuud, viigipuud, loorberid, oleandrid, mirdid, viinapuud, kreeka pähklipuud, mooruspuud, puuvillapõõsas, kastanid jne. Kõrgematel aladel (kuni 2000 m kõrguseni) ja põhjas Musta mere rannikul kasvavad Kesk-Euroopale omased leht- (tammed, pöökpuud jne.) ja okaspuud. Põldviljadest on tähtsamad nisu ja mais. Lõunas, Vahemere rannikul kasvavad peale teiste igihaljaste ja lõunamaiste taimede ka datlipalmid, riis ja suhkruroog. Tauruse mägede nõlvadel levivad suurepärased seedri- jt. okasmetsad.

Ääremäestikudega meretuulte eest varjatud **siselavamaa** on kuiva ja kontinentaalse kliimaga rohtla. Suved on palavavad, talved aga karedad ja külmad. Kuivuse tõttu on maastik paiguti päris **kõrb**, eriti maa lõunaosas. Siin on palju soolase veega järvi. Jõgede orgu-

des, kus tarvitusel kunstlik maa niisutamine, leidub kultuurmaistuid suuremate või väiksemate oaasidena. Suurim jõgedest on Musta merre suubuv Kizil-irmak (=punane jõgi).

Rahvastik ja majanduslikud olud. Enamusrahvuseks Väike-Aasias on **osmanid** (türklased).

Osmanid on segarahvas. Nende esivanemad, mongoli tõugu türklased, olid pärit Turaanist. XIII sajandil heitsid nad Väike-Aasia oma alla ja asutasid siia Osmani ehk Türgi riigi. Allaheidetud valgettõugu rahvastega segunedes põlvnes neist praegune osmani ehk türgi rahvus. Oma kehalistelt tunnustelt on türklased lõuna-eurooplastega sarnased.

4. joonis. Ismiri (Smürna) kliimadiagramm.

Vähemusrhuvustest on aruurikkamad — läänes **kreeklased**, idas **armeenlased** ja **kurdalased**. Türklased ja kurdalased tunnustavad muhamedi usku, kreeklased ja armeenlased ristiusku. Usulistel alustel on Türgis rahvuste vahel kaua valitsenud lahkeliid ja viha-vaen ning seetõttu on ka üldine kultuur madal. Käesoleva sajandi algusest alates on türklased kultuurilisel alal edukalt arenema hakanud.

Peatulualaks on maa lääneosas ja rannikul **põllundus** ja **aiandus**. Põldviljadest kasvatatakse: maisi, riisi, otra, aedades — tubakat, moone, jaanikõtru, rosinaid, viigipuid, õlipuid jt. Maa lääneosa (kuni idapikkuse 30°) ühes Sporaadide saarestikuga on Väike-Aasia viljakam ja tihedamini rahvastatud ala (nn. „Õnnelik Väike-Aasia“). Siin asetsevad ka maa suuremad linnad: **Ismir** (Smürna), parim ja suurim Väike-Aasia kaubasadam sügava lahe ääres, **Brussa** ja **Skutari**. Skutari on **Istanbuli** (Konstantinoopoli) eeslinn Aasiapoolsel Bosporusel kaldal. Rohkesti on maa lääneosas ka vanu linnade ja templite varemeid, nagu Trooja, Efesos, Sardes jt. Need annavad tunnistust kõrgest kultuu-

rist, mis siin maal vanal ajal valitsenud. — Musta mere rannikul on suurim kauba- ja sadamalinn Trapezund.

Siselavamaal on peatulualaks **karjandus**. Kasvatatakse peamiselt kitsi, lambaid, pühvleid ja kaameleid. Rohkesti peetakse ka peene pika villaga angoora kitsi. Jõeorgudes, kus kunstlik niisutamine, on arenenud **põllundus**. Mullastik, välja arvatud lõunapoolsed rohtlad ja soolakõrved, on viljakandev, kui talle

5. joonis. Eeslite karavan teel Smürna linna. Korvid eeslite seljas on täidetud viigimarjadega. Paremäl viljapuuäed. Vasakul eespool kreeklane, teised mehed on türklased, tagapool mäed ja orud.

aga tarvilisel määral niiskust antakse. Kuid aegade vältel on siin olnud palju sõdasid ja rahutusi. Selle tõttu on hävinud paljud vanaaja õitsevad asundused ja külad. Eurooplaste, peamiselt sakslaste ja prantslaste algatusel on viimasel ajal hakatud korraldama kunstlikku niisutamist ja looma uusi asundusi.

Linnadest on sisemaal tähtsamaiks praegune Türgi vabariigi pealinn **Ankara** (Angora) ja Konia.

Vabrikutöõndus on Väike-Aasias veel arenemata, olgugi et siin leidub kivisütt, rauda, tsinki jt. metalle, näit. Pontuse mägedes. Enam arenenud on **käsitöö**. Teatud kuulsus Euroopa turul on olnud

siinkootud vaipadel ning sallidel ja hõbedaga ilustatud külmadel relvadel. — Kaubavahetus Euroopaga on järjest kasvamas. Välja veetakse lambavilla, vilja, puuvilja, tubakat jne., sisse — mitmesuguseid vabrikukaupu. Liiklemisteed on halvad, raudteid on vähe. Veoloomadeks tarvitatakse eesleid (vt. 5. joon.), härgi ja kaameleid. Raudteedest on tähtsamaks enne maailmasõda sakslaste poolt ehitatud **Anatoolia raudtee**, mis algab Skutari lähedal Bosporusse väina kaldalt ja läheb Konia kaudu Bagdadi linna. Ta on harutee kaudu ühenduses Smürna ja Ankaraga. Koniast alates on see tee tuntud **Bagdadi raudtee** nime all. Tegelikult ulatub praegusel ajal see raudtee küll ainult Põhja-Mesopotaamiast Bagdadi linnani tulev osa on veel lõpetamata, kuna kagupoolne osa teest Bagdadist Basrani on ka juba liiklemiseks avatud. Selle raudtee peatähtsus seisab edaspidise kiirühenduse loomise võimaluses Euroopa ja India vahel.

Poliitiliselt on Väike-Aasia **Türgi** vabariigi suuremaks ja tähtsamaks osaks.

Küpros. Väike-Aasiast lõunas, Vahemeres, asetsev Küprose saar on mägine, aga viljakas. Kasvatatakse viinamarju, jaanikõtru, siidiusse jne. Elanikkudest on $\frac{3}{4}$ kreeklasi. Saar on 1878. a. saadik inglaste valitsuse all ning on selle aja jooksul teinud majanduslikult suuri edusamme.

2. Armeenia.

(Loendage tema piirid kaardil!)

Looduslikud olud. Väike-Aasiast idas on Armeenia. Ta on kõrgmäestikkudega piiratud ning mägedega läbitud kareda kontinentaalse kliimaga **kõrgmaa** (keskmiselt 2000 m kõrgune). Armeenia on Lääne-Aasia mäestikkude sõlmpunktiks. (Loendage kaardil, mis-sugused mäestikud ja kuhu poole siit suunduvad!) Kõrgemad mäekuplid tõusevad üle igilume piiri (4000—4400 m) ja annavad maastikule suurepärase ilme päikesepaistel kiirgavate lume- ja jääväljadega. Kõrgeim ja ilusaim neist on kahe kupliga **Ararat** (5200 m). Mäestikkude vahel on sügavaid sooja ning pehme kliimaga viljakaid orge. Armeenias on kaksikjõe Tigrise ja Eufraati allikad ja ülemjooks. Sulglohkudes asetsevad soolajärved. Järvedest suurimad on Van ja Urmia.

Laiialised kiltmaad on enamasti rohtlad või kalju- ja soola-
kõrved. Rohtlad on hõredasti rahvastatud. Elanikud on koondunud
peamiselt orgudesse.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvuslikult on
Armeenia üsna kirju. Enamusrahvusteks on **armeenlased** (ligi
 $\frac{1}{2}$ kogu rahvastikust) ja **kurdilased** (umbes $\frac{1}{3}$ kogu rahvastikust).
Kurdilased elavad maa lõuna- ja kaguosas — **Kurdistanis**. Vähe-

6. joonis. Vaiba kudumine Armeenias. Pange
tähele mehe idamaist istumisviisi!

musrahvusteks on siin **türklased, tatarlased, venelased, pärslased** jt.
Peatulu alaks on elanikele viljakais orgudes **põllundus** ja **aiandus**,
rohtlais — **karjandus**. Kurdilased on veel osalt kolijad ja poolkolijad
karjakasvatajad, osalt juba paiksad põlluharijad.

Armeenlased on Lääne-Aasia kultuurilisim rahvas. Nende
kultuur põlvneb vanast babüloonia kultuurist. Juba II sajandil p.Kr. jõu-
dis siia ristiusk. Siin on ta kujunenud omapäraseks armeenia-gregori-
aani usuks. Neil on oma eriline patriarh Etšmiadzini linnas. — Kodus
on armeenlased põlluharijad, karjakasvatajad, käsitöölised (6. joon.) ja äri-
mehed. Väljaspool kodumaad on armeenlased kavalad, osavad ja vilunud
äri-
mehed, pangapidajad, ametnikud, kelnerid jne. Eriline anne ja osavus
on neil keelte õppimiseks. Seetõttu on nad ka tuntud osavate tõlkidena

idamaadel, nagu Kaukaasias, Väike-Aasias, Iraanis jne. Armeenlased on sajandeid olnud muhamediusuliste türklaste ja kurdlaste verise tagakiusamise all.

Poliitiliselt on Armeenia jaotatud kolme riigi vahel. Läänepoolne suurem osa Armeenias, mille kaubanduslikuks keskuseks on Erzerum, kuulub **Türgi vabariigile**. Armeenia põhjaosa kuulub **Nõukogude-Venele**. Maa idaosa — Azerbeidžan — Täbrisi linnaga kuulub **Pärsiale**. Täbrisi linn on kuulsate pärsia vaipade kudumise keskuseks (vt. 6. ja 18. joon.).

Türgi vabariigile kuulub peale Väike-Aasia ja Armeenia ka Kurdistan Diarbekiri linnakesega ja Euroopas osa Marmara ning Musta mere vahelisest rannikust (24 000 km²) ühes Istanbuli (Konstantinoopoli) linnaga.

3. Kaukaasia.

Kaukaasia mägismaa levib Musta, Aasovi ja Kaspi mere vahelisel maakitsusel. Lõunas algab ta Armeenia mägismaast ja ulatub põhjas Kuma-Manõtsi jõgede nõoni. Seda nõgu loetaksegi Euroopa ja Aasia piiriks. — Kultuuriliste ja majanduslikkude olude suhtes on Kaukaasia ühes Armeenia ja Väike-Aasiaga üleminekualaks Euroopast Aiasse. (Loendage kaardil Kaukaasia piirid ja määrake tema geograafiline asend!)

Kaukasuse kõrgmäeahelik, suundudes loodest, Aasovi mere lähedalt, kagusse, jaotab maa kahte ossa: Põhja-Kaukaasiaks ja Lõuna-Kaukaasiaks.

Põhja-Kaukaasia.

Looduslikud olud. Põhja-Kaukaasia moodustub **Kaukasuse** mäestiku peaaahelikust ja põhjanõlvast, mis maldub pikkamisi Lõuna-Venemaa rohtlaiks (steppideks). Läänes ja keskel on Kaukasuse peaaahelik kitsas (100—120 km lai), idas laieneb ta kõrvalharude tõttu laiaks ning kinniseks **Dagestani** kõrgmaaks. Põhjast vaadatuna esitab peamäeahelik suurepärase vaatepildi, kus kerkivad kõrgele igilume ja jääväljadega kaetud teravahambulised tipud ja koonused. Piltlikult nimetatakse teda „Tuhandeladva-seks Kaukasuseks“. Kõrgeimad neist tippudest on kustunud vulkaanid **Elbrus** (= hiilgav mägi) (5630 m) (vt. 7. joon.) ja **Kazbek** (5050 m). Põikorge on Kaukasuses väga vähe. Neist liiklemise suhtes tähtsam on Darjali mäekuru Kazbeki läheduses. Siit käib Kaukasuse ainuke käidavam mäetee, kivitee (ligi 2400 m kõrgusel) üle peamäeaheliku. See on nn. „Gruusia sõjatee“ Vladikavkasi

ja Tiflisi linna vahel. Teised käidavad teed, maanteed ja raudteed Põhja- ja Lõuna-Kaukaasia vahel on Kaspia ja Musta mere rannikuil. Seega on Kaukasuse mäestik liiklemiseks ebasoodus.

Kliima on Põhja-Kaukaasias väga mitmekesine. Kõrgmägedes on ta kare ja külm. Madalamale tulles muutub kliima järjest soojemaks. Sademeid on lääneosas võrdlemisi rohkesti, idaosa kannatab aga sademete kehvuse all. (Selgitage selle nähtuse põhjust!)

Taimkate on maa lääneosas mitmekesine ja lopsakas. Idaosas levi-

7. joonis. Elbrus. Kaheladvane igijää ja -lumega kaetud mägi. Paremal keskel liustikukeel ja väike ojake, vasakul — mägilased.

vad laialised rohtlad, mis Kaspia mere läheduses muutuvad paiguti päris liivakõrbedeks. Madalamal mägede nõlvadel ja orgudes kasvavad lehtmetsad (pöökpuud, tammed), kõrgemal — sega- ja okasmetsad, mis lõpuks (2200 m kõrgusel) hõrenevad võsastikeks ja rohurikasteks aasadeks — nn. „alpi aasad“. Metsades ja ligipääsetamatuis mäekurudes on veel rohkesti mitmesuguseid linde ja **metsloomi**, nagu karud, ilvesed, metssead, põdrad, metshärjad. Ligipääsetamatud kõrgeasvad ja kaljupangad on kodus mägilammastele, kalju- ja mägikitsedele.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvastik on Põhja-Kaukaasias väga mitmekesine. Rohtlas ja põhjapoolseis elumägedes elavad **venelased** ja **ukrainlased**.

Osa venelasist ja ukrainlasist põlvnevad XVII ja XVIII sajandil siia asutatud sõjalisist asundusist (Kubani, Kuma ja Tereki ehk Teeri

kasakad), osa neist on hilisemal ajal (möödunud sajandi teisel poolel) siia rännanud.

Musta mere rannikul ja maa lääneosas on rohkesti **eesti** ja **saksa** asundusi. Enne maailmasõda olid need asundused majanduslikult ja kultuuriliselt kõrgel järjel.

Peatulu alaks on mainitud rahvastele **põllundus** ja **karjandus**. Põldviljadest kasvatatakse siin peamiselt nisu, maisi ja päevalilli. Päevalilli kasvatatakse paiguti tervete väljade viisi seemnete ja õli jaoks. Maa lääneosas on **aiandus** arenenud. Kasvatatakse rohkesti õunu, ploome, pirne, persikuid, mureleid, kirsse ja tubakat. Idaosas, Tereki oru kunstlikult niisutatud alades, kasvatatakse peale muude ka viinamarju.

Mäestiku orgudes ja kurudes elavad mitmesugused mägi-rahvad, nagu **tšerkessid**, **tšetseenid**, **ossetiinid**, **lesgiinid**, **kabardiidid** jt. Nende peatulu alaks on **karjandus**. Peetakse peamiselt lambaid ja kitsi. Ka põldu haritakse, kuid põllumaad on mägedes vähe ja kliimalised olud on põllunduse arenemiseks ebasoodsad. Leivaviljaks mägedes on oder. Peale mainitud rahvaste elab maa idaosas Kaspia mere läheduses, Põhja-Kaukaasia rohtlais ka väiksemal määral veel kolijaid karjakasvatajaid **kumõkke** (kalmükide lähedased sugulased).

Kaubalinnadest on tähtsamaks **Novorossiisk**, sadamalinn Musta mere rannikul. See on nisu ja teiste põllumajandus-saaduste väljaveokoht.

Lõuna-Kaukaasia.

Looduslikud olud. Lõuna-Kaukaasia moodustub **Kaukasuse** mäestiku lõunapoolsest järsust nõlvast ja alangust, mis Kaukasuse ja Armeenia mäestiku vahel. Kaukasuse peamäeahelikust edelasse suunduv haru jaotab Lõuna-Kaukaasia kahte ossa: läände Mustale merele kalduvaks (Rioni jõgikond) ja idasse, Kaspia merele kalduvaks (Kura-Arasi jõgikond).

Kliima on maa lääneosas soe, rohkete talvesademetega ja suve kuivusega — nn. „vahemerekliima“. Madalais soostunud orgudes on ta tervisevastane (malaariahaigus). Idaosas on kliima kuiv ja kontinentaalne.

Taimkatteliselt on lääneosa Kaukaasias rikkamaid ja viljakandvamaid maid. Siin valmivad apelsinid, sidrunid, aprikoosid, viinamarjad, teepõõsas, puuvillapõõsas, suhkru-

roog, riis jt. Igihaljad puud ja põõsad, nagu korgitamm, magnoolia, eukalüptus, mitmesugused palmid, bambuk jt. annavad maastikule päris lõunamaise ilme. Idaosas levivad madalamates alades laialised rohtlad. Kaspia mere läheduses muutuvad nad paiguti kõrvelisteks. Ka loomastik on Lõuna-Kaukaa-

8. joonis. Naftaallikad Bakuu lähedal. (Vrd. sellega ka 121. joonist!)

sias mitmekesine. Peale Põhja-Kaukaasia puhul mainitud loomade elutseb siin ka šaakaleid, hüääne ja jõeorgude võsastikes ka tiigreid.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvastik on Lõuna-Kaukaasias sama kirju kui Põhja-Kaukaasias. Maa pärisrahvastena esinevad lääne pool kartveli sugu rahvad, nagu **grusiinlased** (Gruusias), **imereteenid** (Armeenias), **abhaasid** (Abhaasias, Musta mere rannikul) jt.; **armeenlased** elavad enamasti linnades ja alevites ärimeestena, ametnikkudena, käsitöölisena. Ida pool elavad **tatarlased** (Azerbeidžanis), **pärslased**, **kurdla-****sed** jt. Hilisemate sisserändajatena esinevad Lõuna-Kaukaasias **venelased** (enamasti linnades), **türklased**, **kreeklased**, **sakslased** jt. Ka

mitu suurt **eesti** asundust on Lõuna-Kaukaasias Musta mere rannikul (näit. Alam- ja Ülem-Linda ning Estoonia küla).

Peatuluälaks Lõuna-Kaukaasias on **põllundus** ja **karjandus**. Maa edelaosas, Batumi ümbruses Musta mere rannikul, on arenenud **aiandus**. Aedades haritakse mitmesuguseid lõunamaisi viljapuid (tuletage meelde, missuguseid). Laialisem on siin viinapuu, mooruspuu (siidiusside kasvatamiseks) ja puuvillapõõsa kultiveerimine.

Maa idaosas, eriti Apšeroni poolsaarel Kaspia mere rannikul, on rikkalikud naftaallikad (vt. 8. ja 121. joon.). Ka teisi **maardeid (maapõuevarasid)**, nagu mangaani-, vase- ja rauamaake, ning kivisütt on Lõuna-Kaukaasias rohkesti. Suurimaks kiviõlitööstuse keskuseks on **Bakuu** linn, parim sadam Kaspia mere rannikul. Valitsuslikuks, kultuuriliseks ja kaubanduslikuks keskuseks on **Tiflis**. Ta on Lõuna-Kaukaasia teede sõlm: siit käib läbi nn. **Taga-Kaukaasia raudtee**, mis ühendab Bakuu linna Musta mere rannikuga. Tiflisist lõunasse, Armeenia kaudu Pärsiasse, läheb haruraudtee, põhja poole, Vladikavkasi, aga parem ja käidavam kivitee (tuletage meelde, kust kaudu).

Poliitiliselt kuulub Kaukaasia Nõukogude-Venele.

Põhja-Kaukaasia (ühes autonoomsete Mägilaste ja Dagestani vabariikidega) kuulub Suur-Vene külge. Lõuna-Kaukaasia moodustab Vene Sotsialistliku Nõukogude Vabariikide Liidu ühe osariigi — **Taga-Kaukaasia föderatsiooni** nime all, mis koosneb 3 nõukogude-vabariigist: Gruusiast, Armeeniast ja Azerbeidžanist.

4. Süüria ja Palestiina.

Väike-Aasiast lõunas, Vahemere idarannikul, levib **paekaljune** lavamaa. Selle põhjaosa on tuntud **Süüria**, lõunaosa — **Palestiina** nime all. (Loendage kaardil Süüria-Palestiina piirid ja määrake ligikaudne pindala!)

Looduslikud olud. Süüria-Palestiina aluseks on rõhtsad lubjakivi (paekivi) lademed, mis kaetud paiguti laavalaikudega ja tugevasti lõhestunud. Läänest, kitsalt rannikumadalmikult tõuseb **lavamaa** järsult astanguteviisi üles. Idasse, Eufraatimadalmikku, laskub ta osalt lault, osalt aga ka järsumate astangutega. Rannikuga rööbiti, 50—100 km kaugusel rannast, lõikavad põhja — lõunasuunas maastikku suured alangud, mis algavad Väike-Aasia piirilt ja ulatuvad Punase mereni. Surnumere ümbruses moodustavad need alangud **maakera kõige madalama alamiku**. Surnumere pind

on 394 m alla ookeanipinna. Lääne poolt piirab alanguid rida rõhtkihilisi tompmäestikke (ülanguid). Neist on kõrgeimaks **Liibanoni** mäestik (3100 m). Ida pool alanguid kerkib **Antiliibanoni** pangsamäestik.

Kitsas läänerannik ja läänepoolsed mägede nõlvad on talvel sademeterikkad. Suvel valitseb suur palavus ja sisemaal sagedane

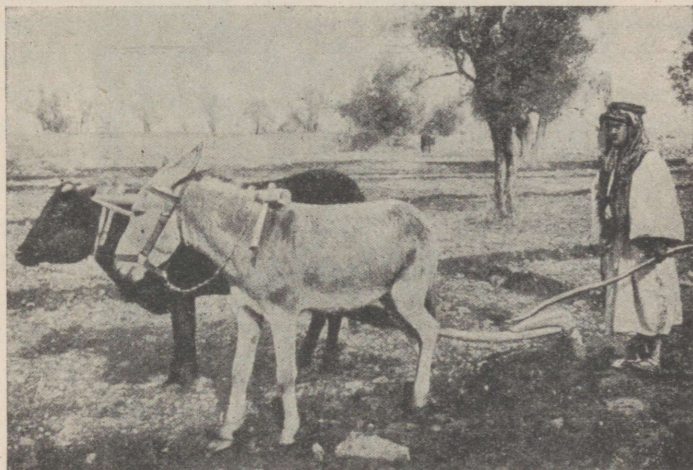
9. joonis. Supleja Surnumeres. Soolasuse tõttu on siin vesi niivõrt raske, et vee alla sukeldumine ja uppumine on võimatu. Pange tähele, missugused madalad kumerad lained on siin!

põud. Jõgedest on tähtsamaks lõuna poole voolav Jordani jõgi. Ta suubub **Surnumerre** ehk **Soolajärve**. Asetsedes kuivas kliimas, on Surnumere pinnal vee aurumine väga suur. Seepärast on ka Surnumere vesi väga soolane (keskmiselt 25%) (vt. 9. joon.).

Varematel aegadel katsid Liibanoni mäestiku nõlvu kõrgetüveliste seedrite metsad. Nüüd on neist ainult mõned üksikud väikesed harvad salad järele jäänud. Valdamas on pea igal pool igihaljas põõsastik (kibuvitsad, tammed jt.). Tasandikel, mägede nõlvadel

ja orgudes, kus korraldatud kunstlik niisutus, kasvavad lõunamaised taimed, nagu viinapuud, viigipuud, õlipuud, datlipalmid. Idaosas levivad rohtlad, mis kaugemal kagus Süüria-Araabia kõrveks üle lähevad.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Süüria-Palestiina rahvastik on koosseisult väga kirju. Ajalooliselt on see maa olnud mitmesuguste rahvaste läbikäigu alaks. Sellest ka pärit prae-

10. joonis. Põlluharimine Palestiinas. Nagu teistes Vahemeremaades, nii ka Palestiinas kasustatakse lehma ja härgi töö- ja veoloomadena. Veised on siin kasvult väikesed, eeslid aga tugevakasvulised. Pange tähele primitiivset atra ja rakendust!

gusaegne rahvuste segu. Nii elab Süüria põhjaosas **armeenlasi**, **türk-lasi** jt., idas, rohtla alades, **beduiine** (kolijad araablased), lõunas, Palestiinas, **araablasi** ja araabia keelt kõnelevaid **juute**. Siia on ka viimastel aastatel rohkesti juute Euroopast ja Ameerikast sisse rännanud, kes siin inglaste kaitse all uut **Juuda riiki** tahavad asutada. Peale nende elab Süüria-Palestiinas ka **kreeklasi**, **sakslasi**, **prantslasi**, **inglasi**. Enamus rahvastikust on muhamedi usku. Liibanoni mäestiku orgudes on maroniitlased erilise ristiusu sekti alal hoidnud ning Haurani mäestikus Ida-Jordanimaal elavad **druusid** on seganud ristiusu kombeid muhamedi ja paganausu kommetega. Kogusummas ulatub rahvastiku arv üle 3 miljoni.

Rahvastiku peatuluualaks on **põllundus** (vt. 10. joon.), **aiandus** ja **karjandus**. Põlluharimine on siiski võimalik ainult seal, kus on küllalt sademeid või kunstlik niisutamine. Talvisel sademete ajal kogutakse vihmavesi suurtesse maa-alustesse kaevudesse, mis pealt kinni kaetud (mispärast?). Seda vett kasustatakse kuival ajal põldude

11. joonis. Bakchose templi varemed Baalbekis. Need on ühed suurepärasemaid vanaaja mälestusmärke. Praegu on Baalbek väike tähtsusetu asula.

niisutamiseks. Kariloomadest kasvatatakse suurimal määral kitsi ja lambaid. Veoloomadeks kasustatakse peamiselt kaameleid ja eesleid.

Kaubanduslikult on Süüria asend väga tähtis. Ta asetseb Euroopa—India kaubateel. Paljud väiksemad asulad kõrves on tekkinud omal ajal karavaniteedel. Mitmed neist on hiljemini hävinud. Ainult varemed tuletavad meelde vana- ja keskaegset jõukat elu kaubateedel kõrveoasides (näit. Baalbek [vt. 11. joon.], Palmira jt.). Praegusel ajal aitavad kaubanduse elustamiseks suurelt kaasa raudteed. Põhja-Süüriat läbib Bagdadi raudtee (tuletage meelde, kust ta tuleb ja kuhu ulatub!). Aleppo linnast keerab Bagdadi

raudteelt haru lõunasse Damaskuse kaudu Mediinani Araabias. See on tuntud **Hedžase raudtee** nime all. **Damaskus** ja **Aleppo** on tähtsamad Süüria linnad, kus aset leiab vaipade, siidi, naha ja relvade valmistamine. Damaskus on ühendatud raudteega **Beirut**i sadamaga. See on parim sadam Vahemere idarannikul, kust välja veetakse põllu- ja aiasaadusi. Palestiinas on suurimaks linnaks **Jerusaalem**. Ta on ühendatud raudteega ühelt poolt Jaffa ja Suessi sadamalinnaga, teiselt poolt Hedžase raudteega. **Jerusaalem on ristiusuliste ja juutide pühalinn**. Siia rändab iga aasta suurel hulgal palverändajaid.

Poliitiline jaotus. Põhja-Süüria (Damaskuse ja Beirutiga) moodustab 4 väikest riigikest, mis on kõik **Prantsuse** ülemvalitsuse all. Palestiina ja Taga-Jordani emiiririik kuuluvad **Inglise** ülemvalitsuse alla.

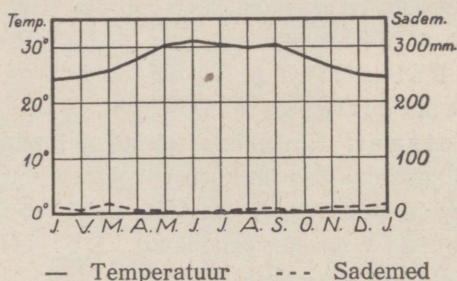
Siinai poolsaar. Palestiina jätkuks lõunas on Siinai poolsaar, mille põhjapoolne osa on kõrb väheldaste datlipalmi oaasidega, lõunaosa aga orgudega lõhestatud mäestik. Oaasides elavad poolkolijad beduiinid (= kõrveelanikud). Poliitiliselt kuulub Siinai poolsaar **Egiptuse** kuningriigi külge.

5. Araabia.

Araabia on suurim poolsaar (2,7 milj. km²) maa-keral. (Kui suure osa moodustab ta Euroopast? Loendage tema piirid!)

Looduslikud olud. Nagu Süüria, nii on ka Araabia rõhtsa paelademete alusega lavamaa. Pinnaehituse, kliima ja taimekatte suhtes on see Araabia-Süüria lava, mille kirdepoolseimaks osaks Mesopotaamia, väga sarnane Põhja-Aafrika kõrvelavaga. Arvatavasti on ta kord sellega ühenduses olnud. Ka kultuuriliste ja majanduslike olude suhtes on neil palju sarnasust Põhja-Aafrikaga. Läänes, Punase mere rannikult, **Jeemenis**, ja lõunas Adeni lahe rannikult, **Hadramautis**, tõuseb maapind paiguti järsult, paiguti astmeliselt kõrgeks ääremäestikuks (kuni 3000 m), mis lõhestatud kuristikude ja orgudega. Ääremäestiku ja ranna vahele jääb kitsas rannikumadalmik. Sisemaa on 600—1000 m kõrgune lava, mida läbivad üksikud mäeahelikud või katavad laialised luideteväljad. Ta madaldub pikkamisi idasse ja moodustab Pärsia lahe rannikul laiema rannikumadalmiku. Ainult poolsaare kaguosas, **Omaan**'is, tõuseb üle 3000 m kõrgune kurdmäestik.

Kliima on Araabia sisemaal täiesti kontinentaalne. Suvel valitseb siin suur palavus, talvel on ta aga kaunis külm. Ka ööpäeva jooksul on temperatuuri kõikumine suur (öösi külma -10° , päeval kuumus üle 40°). Suvise palavuse tõttu tekib sisemaal madalrõhuala, kuhu sisse voolab õhk põhjast, idast ja lõunast. Ainult lõunast, India ookeanist, toovad tuuled niiskust kaasa. Kuid seegi langeb suvevihmadena (troopika- ehk zenitaalvihmadena) Jeemeni („Õnneliku Araabia“) ja Hadramauti mäestiku lõunapoolsele nõlvule. Sisemaale jõuavad sademed väga harva. Talviti, kui sisemaa külm, kuulub Araabia Kesk-Aasiast puhuvate kirdetuulte mõjukonda. Need

12. joonis. Adeni kliimadiagramm.

toovad ka võrdlemisi vähe sademeid (mispärast?). Sademetekehvuse tõttu on sisemaal paiguti laialised rohtlad, paiguti liiva- ja kiviõrved. Rikkalikumat taimkatet leidub siin ainult üksikuis oases, kus põhjavesi saadaval. Põhjapoolne rannikuala, Hedžas (= vahesein), on Vahemere mõju all. Siin sajab talvevihmu ja mäestikus isegi lund. Siin levivad enamasti võsastikud, nagu Süürias ja Palestiinaski. Lõunapoolsed troopikaalused ning suvevihmade piirkonnas olevad rannikud ja mägede nõlvad on kuumad (vt. 12. joon.), paiguti ka niisked ning rikka taimkattega. Siin asetsevad külad datlipalmide, sidrunite, viinapuude ja kohvi istandikkude vahel.

Araabia loomastik sarnaneb Aafrika loomastikuga. Lõvid, häänid, šaakalid, antiloobid jne. on siin tavalised.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvastiku suhtes on Araabia ühtlane — terve poolsaar on rahvastatud **araablastega** (vt. 13. joon.). Lõunapoolseis rannikualades on nad saavutanud juba ammu kaunis kõrge kultuuri. Hedžases ja Jeemenis

harivad nad põldu, kasustades ka kunstlikku niisutust. Kasvatatakse puuvilla, viinamarju, datlipalme, kummipuid, kohvipõõsaid, banaane, tubakat jne. Sisemaa araablased — **beduiinid** — on kolijad või poolkolijad karjakasvatajad, kes elavad sugukondadeviisi oma valitud vanemate —

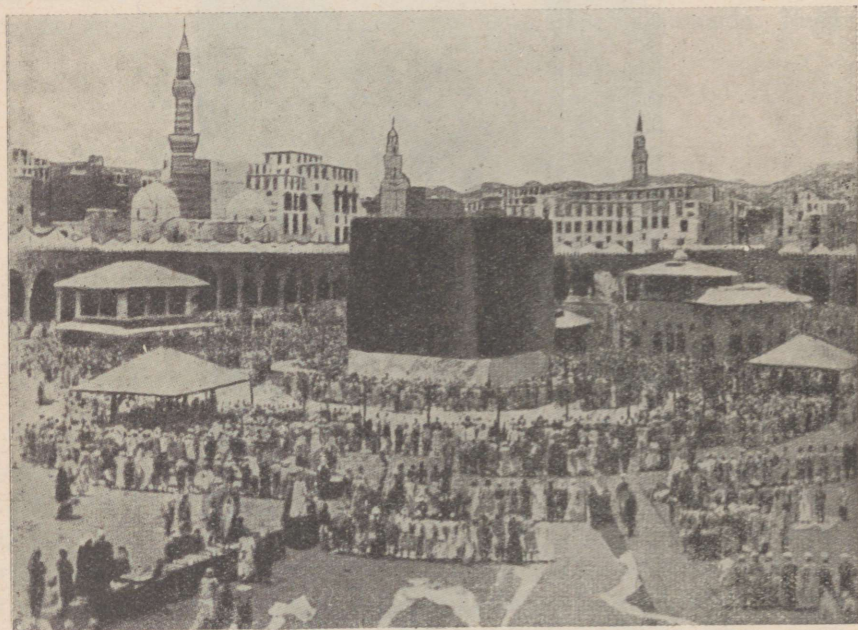

13. joonis. Araabia naisterahvas piduehteis. Pange tähele helmi kaelas ja rõngaid kõrvus.

šeikide valitsuse all. Kariloomadest kasvatatakse kitsi ja lambaid, veo- ja sõiduloomadena hobuseid ja kaameleid. Poolsaare keskkohas asetsev Nedžd (= kõrgmaa) oma laialdaste ja rohurikkamate karjamaadega (steppidega) on kuulsa araabia hobuse ja sõidukaamelite kodumaa. Suurt tulu saavad elanikud ka kaubitsemisest ja palverändajaist. Neid rändab iga aasta suurel hulgal **Mekkasse** ja **Mediinasse**. Need on **muhamediustliste pühad linnad**. Mekka on Muhamedi sünnipaik. Siin on kõige pühamaks paigaks

Kaaba tempel musta kiviga (vt. 14. joon.). Mediinas on Muhamedi haud.

Araabia väljaveoaineiks on kohv („Mokka“ kohv, endise Mocha linna järgi), püuvill, datlid, araabia kummi jne. Väljaveosadamaiks on Džidda, Hudaïda ja inglastele kuuluv **Aden** (l.: edn). Viimane on tähtis laevade peatuskoht ja sütejaam Euroopa—India laevateel.

14. joonis. Kaaba tempel Mekkas. Palvetajate ringi keskel neljakandilises ehitises, mis kallite vaipadega kaetud, ongi muhamediusuliste suurim pühadus — must kivi. Siia tuleb kokku iga aasta kolme kuu jooksul üle 170 000 palverändaja.

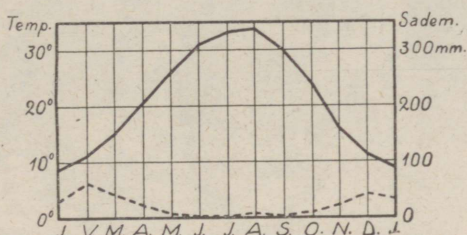
Poliitiline jaotus. Araabia on tükeldatud üksikuiks väikeriikideks, mis enamasti Inglise mõju all. Suurim neist on poolsaare põhjaosas olev **Hedžase** kuningriik, millega ka ühendatud on **Nedždi** sultanaat, pealinnaga Mekkas. **Jeemeni** imamaat (vürstiriik) ja **Asiri** emiiririik asetsevad Araabia edelarannikul. Araabia lõunarannikul on **Aden** ühes ümberkaudse maa-alaga ja Perimi saarega **Inglise** asumaa. Samuti on **Omaani**, **Hadramauti** jt. sultanaadid **Inglise** ülemvalitsuse ja kaitse all.

6. Mesopotaamia.

Mesopotaamia (=jõgedevaheline maa) asetseb kaksikjõgedel Eufraatil ja Tigriisel, mille allikad Armeenia kõrgmikul. (Loendage Mesopotaamia piirid kaardil!)

Looduslikud olud. Põhja-Mesopotaamia on keskmiselt kuni 600 m-i kõrgune liiva- ja paekivi lademeist koosnev mägismaa. Mäed on taimkatteliselt kehvad, kuid mägedevahelised orud ja nõod on viljakad.

Lõuna-Mesopotaamia (nn. Irak) on kuni 50 m-i kõrgune tasandik, mis on tekkinud Pärsia lahest kaksikjõgede sette-

— Temperatuur --- Sademed

15. joonis. Bagdadi kliimadiagramm.

alana. Jõed on varemini eraldi Pärsia lahte suubunud. Nüüd on nad alamjooksul ühinenud (Šatt-el-Arab = araablase jõgi) ja nihutavad iga aastaga suudmemaad oma setteainesega 50 m-i võrra lahesse.

Kliima on Mesopotaamias väga kontinentaalne. Suved on palavavad ja kuivad (juulikuus on Mossulis sagedasti palavus üle 50°, Bagdadis aga kuni 70°, vt. 15. joon.). Talved on üsna jahedad. Põhja-Mesopotaamias sajab igal aastal lund (jaanuaris langeb temperatuur Mossulis kuni -6°). Sademeid on üldiselt vähe, eriti Lõuna-Mesopotaamias. Suurem osa Mesopotaamiast on rohtlate, osalt isegi kõrbede all. Kultuurimaistud on jõeorgudes, kus võimalik kunstlik niisutus. Kevadel, kui Armeenia mägedes lumi sulab, saavad Tigris (vt. 16. joon.) ja Eufraat ning ka teised väiksemad jõed rohkesti vett. Siis tõusevad nad üle kallaste, ujutavad üle laialisi alasid ja jätavad sinna kohenenud viljakat muda. Alam-Mesopotaamias on korralikkude kraavide puudusel laialised alad muutunud soodeks.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Põhja-Mesopotaamias elavad muhamedi usku **kurdslased** ja ristiusku **armeenlased**. Armeenlased on paiksad põlluharijad, kurdslased aga poolkolijad karjakasvatajad. Iraki (Lõuna-Mesopotaamia) rahvastiku moodustavad **araablased**, kes elavad paiguti rändkarjastena (beduiinid), paiguti põlluharijatena. Peale nende elab Mesopotaamias ka rohkesti **türklasi** ja **pärslasi**.

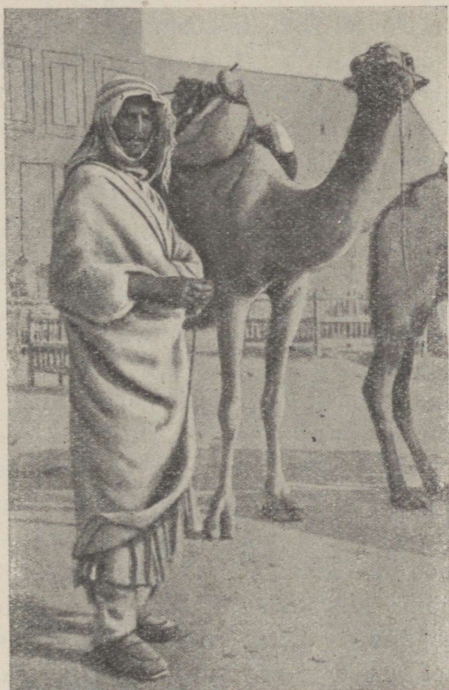
16. joonis. Ümmargused lootsikud Tigrise jõel. Need lootsikud („gufa“) on nahast ja veekindlaks tõrvatud. Neid tarvitatakse üle jõe sõiduks, tõmmates mööda nõõri nagu parve. Esiplaanil aedviljaga täidetud „gufa“. Neid lootsikuid tarvitatakse siin juba vanast ajast saadik.

Vanal ja keskajal oli Mesopotaamia hästi haritud ja kanaliseeritud kõrge kultuurimaa („kultuurihäll“; hiiglavaremed — Niinevi, Baa-bülön jt.). Keskaja lõpul vallutasid mongolid Mesopotaamia. Kanalisatsioonivõrk hävis, ja maa kõrvenes või soostus. Mis mongolitest veel järele oli jäänud, selle hävitasid türklased, kes said XVII sajandil Mesopotaamia peremeesteks. Nii oli Mesopotaamia oma endise rikka kultuurimaa ilme täiesti kaotanud. Alles viimastel aastatel on siin inglaste ettevõttele niisutuskanaleid kaevatud, soid kuivatatud ja maad viljakamaks muudetud. Inglastel on kavatsus siia jõe hiiglapaisu ehitada, mille abil oleks võimalik vett reguleerida ja niisutamise teel kuni 13 000 km² uut maad viljakaks muuta. Nagu vanasti, nii on ka praegugi Mesopotaamia väga viljakas, kui aga maad tarviliselt niisutada suudetakse.

Sellele vaatamata, et Mesopotaamias on niisutatud põllu- ja aiamaad veel vähe, on **põllundus** ja **aiandus** (vt. 16. joon.) siin siiski

rahvastiku peatulualaks. Viljapuudest on kõige tähtsamaks datlipalmid. Kolijate peatulualaks on **karjandus**. Kolijad kurd-lased kasvatavad peaaesjalikult lambaid ja kitsi, beduiinid — hobuseid ja ühe kүүruga kaameleid (vt. 17. joon.).

Maapõnevaradest on tähtsamaiks asfalt ja nafta. Eriti rikkalikud naftaallikad on Mossuli ümbruses. Neid

17. joonis. Beduiin kaameliga Irakist.

kasustavad inglased. Kaubandus on arenemas. Väljaveoaineteks on datlid, puuvill, kiviõli, teravili, vaibad jne. (Tuletage meelde Bagdadi raudteed!)

Poliitiliselt moodustab Mesopotaamia Inglismaa kaitse all oleva **Iraki** kuningriigi, mille pealinnaks **Bagdad** (= jumalaland). Teistest linnadest on tähtsamad Mossul, Põhja-Mesopotaamia kaubanduslik keskus, ja Basra, sadamalinn Šatt-el-Arabi ääres, viimane on ka Bagdadi raudtee lõunapoolseimaks lõppjaamaks.

7. Iraan.

Armeenia ja Kaukaasia mägismaa jätkuks idas kuni Indiani on Iraani kõrgmaa. (Loendage tema piirid kaardil!)

Looduslikud olud. Nagu Väike-Aasia, nii on ka Iraan (=aarialaste maa) äärtelt väljapoole järsult, sisemaa poole aga pikamisi madalduvate kõrgmäestikkudega suletud **kiltmaa**. Põhjas, Kaspia mere lõunaotsa kaares piirab teda orgudega lõhestatud **Elbursi mäeahelik**. Kõrgeim latv on siin kustunud vulkaani kuppel **Demavend** (5670 m kõrge). Kirdes, Kesk-Aasia piiril, on lai **Hindukuši** (=hindu tapja) ahelik. Selle aheliku kõrgeimad tipud Iraani piirides tõusevad kuni 5140 m, India piirides kuni 7760 m. Hindukuši Elbursiga ühendavad madalamad lookjad **Chorassani** mäeahelikud. Idas servavad Iraani kiltmaad kõrged **Sulimani** mäed, lõunas — Araabia ja Pärsia lahe rannikul — **Lõuna-Iraani** ääremäestikud. Maa edelasas, Mesopotaamia piiril, on nad tuntud Zagrosi nime all. Läänes ühtivad need mäestikud Armeenia kõrgmaaga.

Sisemaa on veidi lainjas, keskmiselt kuni 1000 m kõrge kiltmaa. Loode—kagu-suunas läbivad teda vanad Kesk-Iraani **Lahkmägede** murenenuid ja madaldunud kurrud.

Kliima on siin täitsa mandriline. Mägedega ümbritsetud kiltmaa kuumeneb suvel tugevasti. Siin tekib madalrõhu-ala, kuhu väljastpoolt tuuled puhuvad. Need tuuled annavad oma niiskuse ääremäestikkude välistele nõlvadele ja sisemaale jõuavad nad kuivadena. Talvel jaheneb jälle kiltmaa tugevasti. Temperatuuri kõikumised on suured isegi öö-päeva vältel. Nii on hommikul enne päikesetõusu vahel temperatuur alla 0°, keskpäeval aga kuni 40°. Õhk on siin üldiselt nii kuiv, et raudki ei roosteta ja liha halvaks minemata ära kuivab. Sademeid on ainult talvel ja varasuvel ja nii vähe, et neist ei küüni alalise taimkatte elustamiseks. Seepärast on suurem osa Iraanist kas rohtla või kõrb. Laialisemad „soolakõrved“ (keviirid) levivad Elbursi mäestikust kagu poole. Metsade ja kultuurmaistude alla kuuluvad sademeterikkamad mägede välised nõlvad ja jõgede orud. Mägedest sisemaa poole voolavad jõed kaovad umbjõgedena soolajärvedesse, soodesse või kõrveliidvasse. Neid jõgesid kasustatakse siin enamasti põldude kunstlikuks niisutamiseks. Suuremad neist on Hilmend ja Heri Rud, mis Hindukuši mäestikust lääne poole voolavad.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Iraani rahvastik koosneb peamiselt valget tõugu rahvaist, kes aga osalt juba

18. joonis. Pärsia ärimees vaibaga (vrd. 6. joon.).

mongoli tõugu rahvastega on segunenud. Arvurikkaimaks Iraani rahvas-
test on **pärslased**, kes elavad paiksatena maa lääne- ja keskosa
viljakamate mägede nõlvadel ja orgudes ning harivad põldu ja
kasvatavad karja. Põldviljadest kasvatatakse kõige rohkem
nisu, maisi, otra ja riisi, viimast peamiselt lõunaosas Pärsia

lahe rannikul. Peale teraviljade kasvatatakse ka puuvillapõõsast, mooruspuud, tubakat, mitmesugust puu- ja aedvilja, magunaid (oopiumi valmistamiseks) jne. Idaosas, Hinduksi ja Sulimani mägede piirkonnas, elavad pärslaste lähedalt sugulased **afgaanid** ja **belutšid**, kes on osalt põlluharijad, osalt karjakasvatajad. Kariloomadest on Iraanis tähtsamaiks lambad, kitsed, hobused ja kaamelid. Peale paiksate rahvaste on Iraanis ka veel rohkesti kolijaid ja poolkolijaid rahvaid (umbes 25% kogu rahvastikust). Oma karjadega rändavad nad rohtlalades ja kõrgeil mägiskarjamail. Mainitavad neist on **kurdslased** lääne- ja põhjaosas ning **turkmeenid** lõunaosas. Turkmeenid kuuluvad mongoli tõugu türki rahvaste hulka.

Usuliselt on Iraani rahvad pea kõik muhamedi usulised. Neist on pärslased ja kurdlased šiiiti, idapoolsed rahvad aga sunniidi usulahu poolehoidjad. Et kultuur siin üldiselt väga madal, siin on ka vahekord mõlema usulahu pooldajate vahel üsna terav.

Maaretest on viimastel aastakümnetel leitud maa edelaosas, Mesopotaamia piiri lähedal, rikkalikke naftaallikaid, mida inglased kasustavad.

Pärslased, samuti ka tadžikud (idaosas, Afganistanis) on osavad kaupmehed. Ka käsitöö — vaipade (vt. 6. ja 18. joon.) ja sallide kudumine, kivide lihvimine (türkiiskivi) jne. — on arenenud. Väliskaubandus toimub põhjaosas Venemaaga, lõuna- ja idaosas — Inglismaaga. Väljaveoaineteks on põllu-, aia- ja karjasaadused ning vaibad ja sallid. Kaupade vedu ja liiklemine toimub peaaesjalikult kaameleil ja hobuesleil (karavanid). Varkriteed seovad ainult suuremaid linnu. Raudteid on hoopis vähe.

Poliitiline jaotus. Läänepoolne, suurem osa Iraanist kuulub **Pärsia** riigile. Selle valitsejat nimetatakse šahhiks. Tähtsaim linn Pärsias on **Teheran**, pealinn ja liiklemisõlm. Siit viivad teed põhja poole Täbrisi ja Kaspia mere äärde, ning lõunasse Pärsia lahe äärsesse sadamalinna Abušehri. Kirdes on tähtsaimaks linnaks Mešhed, käsitöönduse keskus (türkiiskivi lihvimine) ja muhameedlaste-šiiitide püha linn.

Iraani kirdeosas on **Afganistan**, iseseisev emiiririik, pealinna **Kabul**, mis asetseb suurel Iraani-India kaubateel. Afganistan on tuntud puhverriigina Vene Kesk-Aasia ja Inglise India vahel. (Tuletage meelde, mis otstarve on puhvritel vagunite vahel raudteerongis!)

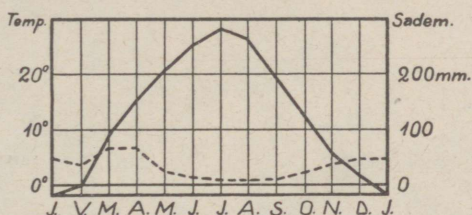
Iraani kaguosas vastu Araabia merd asetseb Inglise asumaana **Belutšistan**, mida ainult nimeliselt valitseb khaan, kelle pealinnaks Kelat.

8. Turaan.

(Loendage kaardil tema piirid!)

Looduslikud olud. Turaan ehk Lääne-Turkestan (= türklaste maa) jaguneb pinnaehituslikult kaheks alaks: idapoolseks — mägismaaks ja läänepoolseks — madalmikuks.

Mägismaa moodustub **Pamiiri** (= maailma katus) kõrgmaast, **Tien-šani** (= taevamäestik) mäestiku läänepoolseist ning **Hindu-**

— Temperatuur --- Sademed

19. joonis. Taškenti kliimadiagramm.

kuši põhjapoolseist nõlvust ja kõrgeist igilume ning jääliustikkudega kaetud ahelikest. Ta on kontinentaalse kliimaga, kus on suur temperatuuri kõikumine aastaegade ja isegi ööde-päevade kestel (vt. 19. joon.). Sademeid on kõrgmägedes võrdlemisi rohkesti. Seetõttu levivad igilume piirist alamal mägede nõlvul laialised rohurikkad aasad ja väiksemad metsasalud. Need on rikkad mitmesuguseist **metsloomist**, nagu mägilambad (vt. 20. joon.), mägikitsed, antiloobid, metseeslid ja pantrid. Mägedevahelistes madalamates orgudes on kultuurmaistud.

Madalmiku ala on laialine ja samuti ka kontinentaalse kliimaga (vt. 19. joon.). Veel uuema geoloogilise aegkonna alul oli ta mere põhjaks, mis oli ühenduses Musta merega ja ulatus Kesk- ja Alam-Doonau madalmikkude kaudu kaugele läände Viini linnani. Pinna kerkimise tõttu on ta maismaaks muutunud. Endise mere jäänustena esinevad Turaanis suured soolase veega järved — **Kaspia** ja **Aarali** meri, Balkaši järv jt. Kaspia mere pind on 26 m mada-

lam ookeanipinnast ja tema ümbrus suurimaks alamikuks maakeral.

Turaani madalmiku põhjaosa esitab kuiva ja kontinentaalse kliimaga rohtlat — **Kirgiisi rohtla**. Kirdeosas on ta kõrgem ning läbitud madalate mäeahelikkude ja seljakutega. Loodepoolset madalmiku ala läbib Lõuna-Uuralist tulev küngastikkude ahelik. Need kõrgemad

20. joonis. Mägilamm (Ovis Poli) Turkestanis.
Pange tähele pärismaalase (kirgiisi) rõivastist!

alad on suvel sademeterikkamad. Siit algavad mitmed väiksemad jõed. Maa põhjaosas suubuvad nad Obi jõkke, lõunaosas aga kaovad soolajärvedesse ja soodesse (valgalata ehk umbjõed). Kevadel, kui lume sulamise ja sademete tõttu maapind niiske, kattub ta mitmevärviliste ja lopsakate õis- ja rohttaimedega. Suvise kuumuse ja sagedase põua käes muutub ta aga paiguti kõrveliseks.

Kesk- ja lõunaosa Turaani madalmikust, Aarali merest kagus ja lõunas, on kivi- ja liivakõrb, kus tuul paiguti tuiskavast liivast suuri hoburauakujulisi luiteid (barhaane) edasi nihutab. Vaheldust liivakõrbedes toovad üksikud soomuslehised tamariskipõõsad ja lehita jändrikud saksaulipuud. Jõekallastel soostunud võsastikes leidub metssigu, tiigreid ja mitmesuguseid linde,

nagu faasaneid jt. Kõrveliival on suurel arvul mürgiseid madu-
sid ja mürgiseid ämblikulaadseid (skorpionid, tarantulid,
falangid jt.). Eriti kardetav on mürgine ämblik karakut, kelle
hammustamine surmav. Kultuurmaistud levivad kitsaste rohe-
liste ribadena mägedest alla voolavate jõgede ja niisutuskana-
lite ääri pidi (vt. 22. joon.).

21. joonis. Turkmeenide telk (jurt). Säärased
puuvarbadel vildiga kaetud telgid on kergesti koostvõeta-
vad ja edasikantavad. Selliseid telke kasustavad kõik Lääne-
ja Kesk-Aasia kolijad-karjakasvatajad rahvad.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Tõuliselt on Turaani
rahvastik kirju. Enamuses on mongoli tõugu muhamediusu-
lised türgi-tatari rahvused. Tähtsamad neist on põhjaosas
kirgiisid, lõunas — **turkmeenid**, **uzbekid** ja valge tõuga segatud
sardid. Mägedes elavad **karakirgiisid**. Kirgiisid, turkmeenid ja kara-
kirgiisid on kolijad-karjakasvatajad, kelle elamuks on vil-
diga kaetud telk — jurt (vt. 21. joon.). Kirgiiside tähtsamaks
varanduseks on karakull-lambad, kelle talledeilt saadakse kuul-
said karakullnahku. Turkmeenide peavaranduseks on hobused.
Veo- ja sõiduloomadena kasustatakse ka kaameleid (vt. 22. joon.)

ja Pamiiris jakkhärgi. Osa kirgiise on viimasel ajal venelaste eeskujul hakanud ka põldu harima.

Valge tõu esindajaks on Turaanis **tadžikud** ja **venelased**. Nad elavad peamiselt maa kaguosas jõgede orgudes. Rohkesti on venelasi ka Kirgiisi rohtlas. Tadžikud on Turaani algelanikke. Nad on pärslaste lähedased hõimud. Venelased on hilisemaid sisse-rändajaid. Venelased, tadžikud ja uzbekid on paiksad põlluhari-

22. joonis. Maastik niisutuskanali ääres Sõr-Darja alamjooksul. Pärismaalane kahe kүүrugа kaamelil.

jad. Paiksate pärismaalaste elamuiks on neljakandilistest saviplonni-dest üles laotud, lampkatuste ning hoovipoolsete akendega onnid, mis ümbritsetud rohuedadega.

Põldviljadest on tähtsamaiks lõunas — riis, nisu ja hirss (durra), põhjas — rukis, kaer, nisu, oder. Aedviljadest kasvatatakse rohkesti meloneid ja arbuuse, puuviljadest aprikoose, persikuid, viinamarju ja mandleid. Kus niiskust tarbeks, on viljasaak suur. Sageli hävitab põud viljasaagi kas osaliselt või täiesti. Suurt kahju teevad sagedasti ka rändritsikaparved. Uute niisutuskanalite (vt. 22. joon.) ääri pidi maa kaguosas on venelaste eestvõttel arenemas suured puuvillaistandikud. Ka siiditööndus on arenemas.

Maapõuevaradest on Turaani idaosa rikas. Siin leidub kivi-sütt, naftat, raua jt. metallide maake. Nende kasustamine, samuti ka vabrikutööndus on algelisel astmel. Enam arenenud on **käsitöö** ja **kaubandus**. Kaubanduse ja tööduse alal on tegevuses osa venelasi ja pärismaalasist peamiselt sardid. Viimased on ka eeskätt linnade elanikeks. Suuremateks kaubanduslikeks ja tööduslikeks keskusiks on **Taškent** ja Samarkand. Nad on raudteede kaudu ühenduses Euroopa-Venemaaga ja Kaspia mere äärse sadamaga (Krasnovodsk) ning Siberiga (Turksib'i raudtee). Samarkand on muhamediusulistele kultuuriliseks keskuseks.

Poliitiliselt kuulub Turaan **Venemaa** alla.

Põhjapoolne, suurem osa Turaanist kuulub Suur-Vene föderatsiooni (RSFSR) autonoomsete Kasakate (Kazakstan) ja Karakirgiiside vabariigi nime all. Turaani lõunaosas asetsevad kolm Nõukogude-Vene (SSSR) liitriiki: **Turkmenistan**, **Uzbekistan** (pealinn Taškent) ja **Tadžikstan**.

B. Lõuna-Aasia.

Siia kuuluvad India (Ees-India) ja Indohiina (Taga-India) poolsaar ja Malai saarestik. Nad moodustavad Aasia troopikalise osa (määrake tema geograafiline asend!). Pinnaehituslikult on Lõuna-Aasia mitmekesine, kuid kliimaliselt, taimkatteliselt ja osalt ka kultuuriliselt on ta enam-vähem ühtlane. Malai saarestikku ühes Malakka poolsaarega vaadeldakse ka kui iseseisvat maailmajagu — **Malaia** (vt. 1. joon.).

Lõuna-Aasia kuulub India ookeani **monsuuntuulte** alasse. Monsoonid ehk mussoonid on aastaajuti vahelduvad rannikutuuled. Kõige tüüpilisemalt esinevad nad Lõuna- ja Ida-Aasia rannikul. Nende tekkimise põhjuseks on Kesk-Aasia kõrgmaa suve- ja talvetemperatuuri suur vahe. Suvel soojeneb Kesk-Aasia pind India ja Vaikse ookeani pinnast tugevamini. Mandri kohal tekib siis madalrõhuala, kuna merel on kõrgrõhuala. Õhk voolab kõrgrõhualalt madalrõhualale, pöördudes siin otsesuunast ikka **paremale**. Selle kõrvalepöördumise põhjuseks on maakera pöörlemine oma telje ümber; lõunapoolkeral on tuulte jt. rõhtsuunas vabalt liikuvate kehade pöördumine otsesuunast **vasakule**. Nii puhuvad Lõuna- ja Ida-Aasia monsoonide alas suvel tuuled mere poolt maa poole (Indias — edelast kirdesse, Indohiinas — lõunast põhja). Need tuuled toovad rohkesti niiskust, mis langeb sademetena rannikule ja mäenõlvadele, kus õhk kõrgemaletõusmisega jahedamaks muutub. Seega on suveaeg Lõuna- ja Ida-Aasias **vihmaajaks**.

Talvel on temperatuur Kesk-Aasia mandril madal. Siis on siin kõrgrõhuala. Merel, kus aga läbi aasta enam-vähem ühtlane soojus, on nüüd madalrõhuala. Nüüd puhuvad tuuled maa poolt. Need toovad kaasa kui-

vust ja palavust, sest laskudes kõrgmägedest (Himaalajast) madalatesse orgudesse, muutub õhk soojaks ja kuivaks. Selle nähtuse põhjuseks on asjaolu, et **kõrgemale tõustes jaheneb õhk iga 100 m kohta ligikaudu 1° C võrra**, allapoole laskudes soojeneb ta iga 100 m kohta sama palju. Soojenev õhk, kui talle uut niiskust juurde ei tule aurumise teel, muutub järjest kuivemaks. Mussoontuulte vahetuse ajal, sügisel ja kevadel, valitsevad merel sagedasti suured tormid — taifunid.

1. India.

(Loendage tema piirid kaardil!)

Looduslikud olud. Looduslike olude suhtes jaguneb India kolme erinevasse ossa. Need on: Himaalaja mäestik, Hindustani madalmik ja Dekhani kiltmaa.

Himaalaja mäestik (= lume eluase) on maailma kõrgemaid ning nooremaid kurrulisi mäestikke. Ta kuulub suurde kurdmäestikkude vöötmesse, mis algab Atlandi ookeani rannikult ja levib Vaikse ookeani rannikuni läbi Lõuna-Euroopa, Loode-Aafrika ja Lõuna- ning Ida-Aasia. Euroopas on selles vöötmes kõrgemateks mägedeks Alpid, Aasias — Himaalaja (vt. J. Kents, „Üldmaateadus“, lk. 44—46).

Himaalaja mäestik koosneb kahest peaahekust ja hulgast kõrvalahelikest, mis Hindukuši mäestikust alates 2500 km pikkuselt ja 200—300 km laiuselt Hindustani madalmikku kaarena põhjast ja kirdest piiravad. Himaalaja on liiklemiseks ebasoodus. Mäekurud on kitsad ja järsunõlvalised ning asetsevad enamasti kõrgel igilume ja jää piiril. Suurimale kõrgusele tõusevad mäed idaosas. Siin on maailma kõrgeim mägi **Mount Everest** ehk **Chomolungma**, 8880 m kõrge (tähendab kohalikus keeles: „mägede jumalate-ema“, vt. 23. joon.). Temast 120 km kaugusel idas on lumeväljade ja jääga kaetud kaunis **Kantsintšinga** (= viis kõrglume pärli) (8580 m) tipp. Mount Everestist 60 km läänes asetseb **Gaurisankar** (7140 m), mida peaaegu viimase ajani Mount Everestiga üheks ja samaks on peetud. Üldse on Himaalajas üle 40 tipu, mis tõusevad kõrgemale kui 7000 m.

Inglise alpinistide (mägituristide) poolt korraldati 1921., 1922. ja 1924. a. suvel hästivarustatud uurimisretked Mount Everesti tipule tõusmiseks, mis aga alati lumetuiskude, laviinide jne. tõttu ebaõnnestusid ning inimohvreid nõudsid. 1924. a. juuni alul jõudsid vahvad inglased Mallory ja Irvine 8600 m kõrgusele, kus neid viimati nähti, kuid sealt peale on nad jäljeta kadunuks jäänud. Ka teised ekspeditsiooniosalised olid kõrgel

valitseva halva ilmastiku tõttu sunnitud tagasi tulema eesmärgile jõudmata. Hiljemini keelati Tiibeti valitsuse poolt (nähtavasti usulistel põhjustel) kõik ekspeditsioonid, mille eesmärgiks Mount Everesti tipule tõusmine.

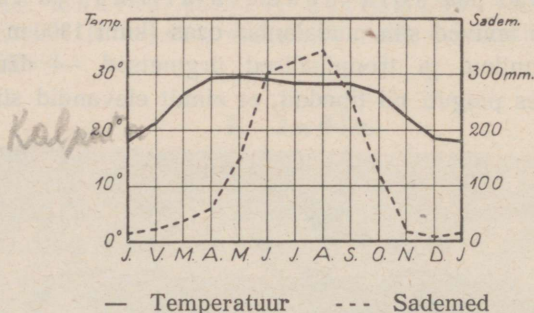
Himaalaja mäestiku lõunanõlvul, kus suvel sademeid väga rohkesti, esinevad peaaegu kõik maakera kliima- ja taimestuvõõrtmed. Nii levivad siin madalamas osas (kuni 1300 m kõrguseni) bambuse tihnikud ja troopikalised ürgmetsad — **džunglid**, mis soostunud alades paiguti nii tihedad, et ainult elevantid siit läbi teed

23. joonis. Mount Everest ja Chomolungma mägede rühm (1922. a. uurimisretkel tehtud ülesvõte).

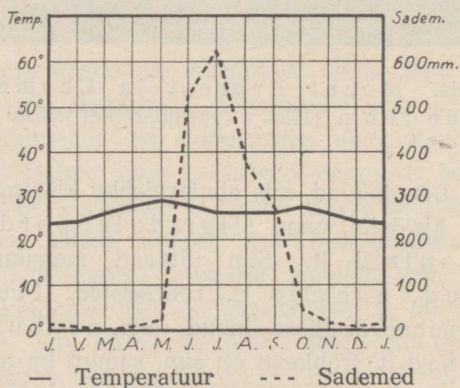
suudavad teha. Džunglialad, mis ebatervisliku kliimaga, on asupaigaks mitmesuguseile kiskjaile, nagu tiigrid, leopardid, šaakalid, hääänid, pantrid jt. Siin uitavad metsikud elevantid, ninasarvikud, pühvlid jt. rohusööjad. Puude otsas elutsevad ahvid ja mitmevärvilised linnud, nagu paabulinna, papagooid, faasanid jt. Rohkesti on siin, samuti ka mujal Indias, suuri mürgiseid madusid (prillmaod jt.). Kõrgemal, kus kliima jahedam ja tervislik, on mäestiku nõlvadel ja orgudes inimeste asupaigad. Metsikute taimeade asemel, kus selleks vähegi kohast maad saada, haritakse kultuurtaimi (teepõõsas, viinamarj, aedviljad, teraviljad). Ligipääsetamatud orud ja nõlvad on lähistroopikaliste ja parasvöö leht- ja okasmetsade all, mis 3000 kuni 3500 m kõrgusel üle lähevad rohurikasteks aasadeks („alpi aasad“). Igilume raja on mäestiku lõunaosas 4700—4900 m kõrgusel, põhja-

osas sademetekehvuse ja kuivuse tõttu aga 5300—5400 m kõrgusel. Laialisemaid vilja- ja rohurikkaid tasandikke on rohkem mäestiku lääneosas, Kašmiris. Siin peetakse peenevillalisi kitsi, mille villast valmistatakse kuulsaid kašmiri salli.

24. joonis. Kalkutta kliimadiagramm.

Hindustani (tähendab „Hindumaa“) madalmik on **Gan-gese** (=veevool) ja **Induse** (=niisutaja) ning nende lisajõgede uht-maa. Madalmiku lääneosa, Induse jõgikond, on Lääne-Aasiaga

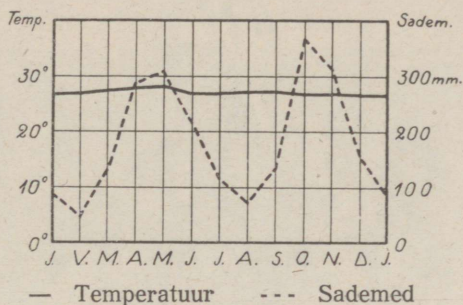

25. joonis. Bombay kliimadiagramm.

sarnaneva kuiva ja kontinentaalse kliimaga. Talved on siin võrdlemisi vilud, suved aga palavad. Vihma sajab siin küll talvel ja ka suvel, kuid üldiselt vähe. Seepärast on maa siin kas rohtla või kõrva. Põhjaosa, Pandžab (=viie jõe maa), on tiheda kanali-võrguga läbitud ja India tähtsamaks nisukasvatamise alaks muudetud.

Induse kesk- ja alamjooksul on inimese asupaigad oasidena jõe läheduses. Ida pool sellest levib laialine Tharr'i kõrb.

Madalmiku keskosa, Gangese jõgikond, on sademeterikas ja ühtlase troopikalise kliimaga (vt. 24. joon.) ning troopi-

26. joonis. Colombo kliimadiagramm.

kalise taimestikuga maa. See on **India viljaait** ja tihedamini rahvastatud ala. Siin valmivad looduslikult või kunstlikult niisutatud alades ülilopsakalt riis (kuni neli lõikust aastas), suhkruroog,

27. joonis. Palmide allee Sise-Tseilonis (Peradenyas).

puuvill, palmid, hirss, india kanep (džuut) jt. Gangese ja Brahmaputra (=Brahma poeg) jõe ühine delta-ala **Bengalia** on eriti sooja, niiske ja ebatervisliku kliimaga. See on koolera, katku jt.

haiguste kodumaa. Ta on hoopis hõredasti rahvastatud põliste džunglite ala, kus elutsevad tiigrid jt. metsloomad.

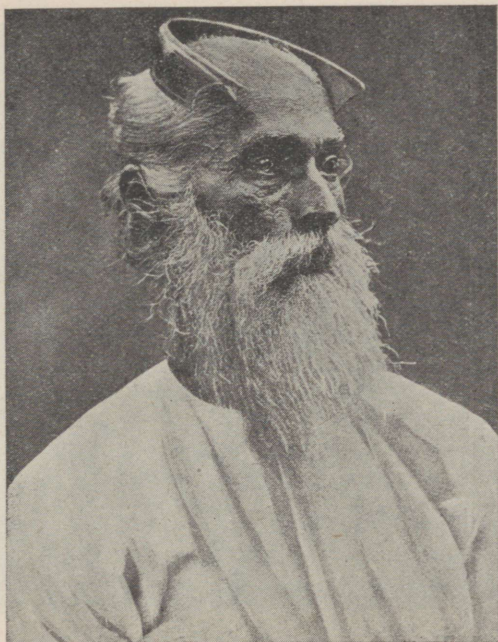

28. joonis. Kõrgemasse kasti (seisusse) kuuluv india naine. Pange tähele tema kerget, kuid uhket ja kallist rõivastist.

Dekhan (tähendab „Lõunamaa“), India poolsaareline osa, on 500—700 m kõrgune ääremäestikudega piiratud ürgne kiltmaa. Läänepoolsed ääremäestikud, **Lääne-Ghatid**¹, tõusevad mere poolt

¹ G h a t = trepp.

järsult, andes ruumi kitsale rannikulauskmaale (Malabari rannik). Lääne-Ghatid, mis lõunaosas oma suurimale kõrgusele (ligi 2700 m) tõusevad, on suvel väga vihmarikkad (vt. 25. joon.). Sisekiltmaa on sademetekehv (400—500 mm) ja seetõttu enamasti rohula, paiguti aga päris kõrb või kõrvelaadne. Eriti kuiv ja taime-

29. joonis. Kõrgemasse kasti kuuluv singalees.

kehv on ta talvel. Idapoolsed ääremäestikud, **Ida-Ghatid**, on madalamad. Nad annavad ruumi laialisele rannikulauskmaale (Koromandeli rannik). Ida poole voolavad ka poolsaare suurimad jõed Godavari, Kistna (Krišna) jt. Ka idapoolne rannik kannatab kuivuse all. Metsi leidub siin väiksemate saludena.

Tseiloni saar, mis madala Palk'i väinaga Dekhani poolsaarest eraldub, on pinnaehituslikult ja ka looduslikult Lõuna-India jätkuks. Lõunaosas on ta mägisem, põhjaosas madalam. Kliima on siin ühetaoline soe ja niiske, kuid tervislikult eurooplastele kohasem kui mujal Indias (vt. 26. joon.). See on troopi-

kalise ilu ja rikkusega saar („India pärl“) (vt. 27. joon.), kus valmivad tee, kohv, kookospalmid, kaneel jt. vürtsid.

Rahvastik ja kultuurilised olud. India, pindalalt umbes $3\frac{1}{2}$ milj. km², kuulub maailma tihedamini rahvastatud maade hulka. Tema üldine elanikkude arv on umbes 340 milj., seega umbes $\frac{2}{3}$ kogu Euroopa rahvastikust.

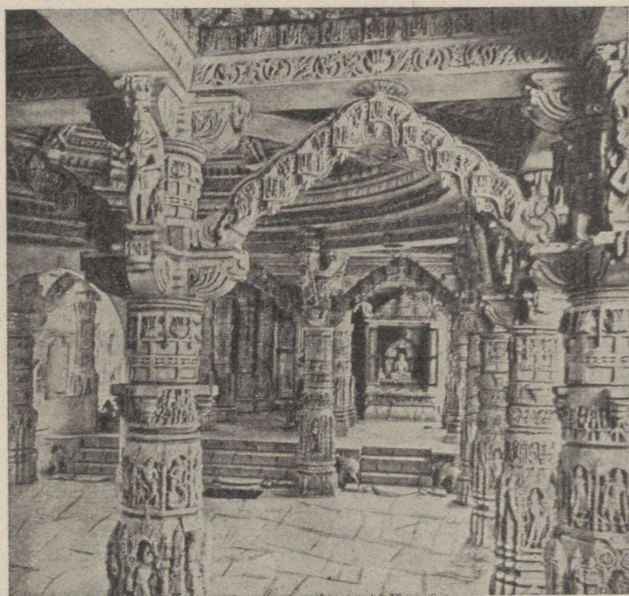

30. joonis. Templi „väravavahid“ Indias. Omapäraseid kujusid ja ilustatud hindu templi sissekäigu ümber.

Rahvuslikult on India kaunis ühtlane. Arvuliselt on esikohal valge (aaria) ja musta tõu segunemisest põlvnenud **hindud** (vt. 28. joon.). Teist kohta omavad hindudega väliselt sarnased, ürgse tõmmunahalise tõu järeltulijad **draviidad** (umbes 65 milj.), kes elavad Dekhani poolsaare ida- ja lõunaosas, ja **singaleesid** (vt. 29. joon.) Tseiloni saarel. Peale nende elab veel Himaalaja mäestiku lõunanõlvul **tiibetlasi** ja teisi kollast tõugu rahvaid ning ürgmetsades draviidadest nähtavasti veel ürgsemaid mustanahalisi poolmetsikuid rahvaid väikesearvuliste suguharudena (näit. veddad Tseilonis jt.).

Hindude esivanemad, aarialased, on umbes 4000 aasta eest Iraanist Khaibari mäetee kaudu Indiasse sisse rännanud ja tumedanahalise draviida tõu kas eest ära tõrjunud halvematesse aladesse või neid eneste

sekka ära sulatanud. Algeliselt olid hindude esivanemad kolijad-karjakasvatjad. Indias muutusid nad paiksateks ja tõusid juba varakult kõrgele kultuuriastmele. Nende vana kõrge kultuuri tähistena esinevad määratu suured maapealsed ja maa-alused templid (vt. 30. ja 31. joon.), mis oma algupärase arhitektuuriga veel praegugi vaatajais äratavad imetust (vt. 31. joon.). Oma kultuuri õitseajal löid hindud omapärase rikkaliku sanskritikeelse kirjanduse (näit. „vedas“-laulud). Nende leiutatud

31. joonis. Džaina templi sisemus marmor-
nikerdistega Mount Abus Uidapuri lähe-
dal. Džaina ususekt on Indias üks vanimaid uske.

on ka kümnene arvutamissüsteem, mis araablaste kaudu Euroopas tuttavaks sai ja nüüd „araabia numbrite“ nime all tuntud.

Meie aja-arvamise kaheksanda sajandi alul langesid hindud muhamedi-usulistele araablaste ülemvalitsuse alla. Araablased tõid siia oma usu ja kultuuri ning asutasid Suur-Moguli riigi. Sellest ajast on pärit siinsed araabia ehituskunsti suurteosed — lossid, mausoleumid (hauaehitised) ja mošeed Agras, Delhis jt. linnades (vt. 32. joon.).

Ajaloolise uue aja alul tungisid siia portugallased, hiljemini prantslased ja inglased. Inglased ongi praegu Indias valitsevaks rahvuseks, kuigi neid arvuliselt hoopis vähe (umbes 300 000 hinge).

India on kahe suurema usu — brahma ja buddha — kodumaaks. Suurem osa hindusid (68%) on brahma usku, kuna

32. joonis. Mausoleum Tadž Mahal Agra juures, Indias. Sahn Džehani abikaasa hauaehitis. On üks suurimaid ja kaunimaid marmorist ja elevandiluust nikerdistega mausoleume maailmas.

buddhausulisi on võrdlemisi vähe (3,6%). Buddha usk, mis siin tekkis VI sajandil enne Kr., sattus teravasse vastuollu vanema brahma usuga. Verises võitluses tõrjuti buddhausulised Indiast välja. Praegu on buddha usk valdavalt levinud Kesk- ja Ida-Aasias.

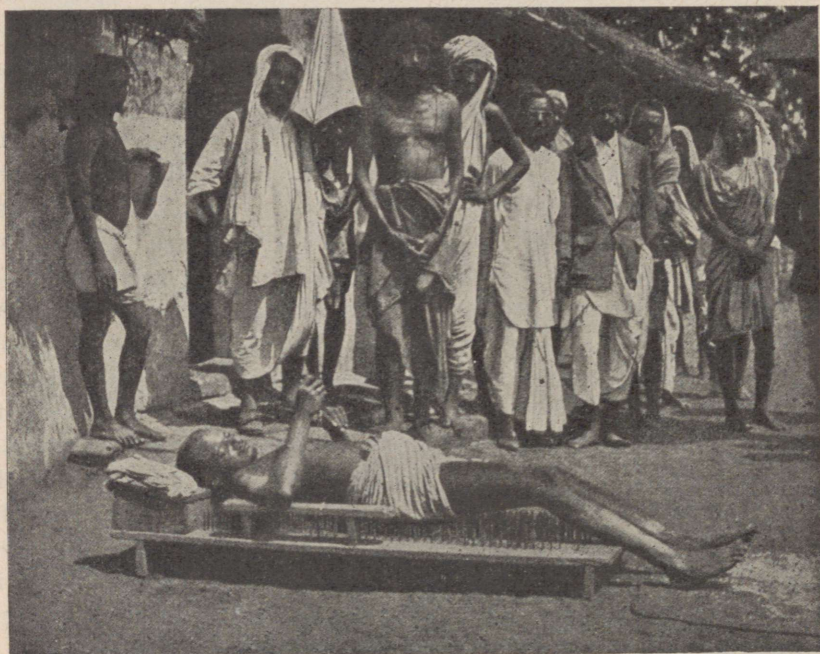
Araablaste valitsuse ajast on siia jäänud ka rohkesti muhamediusulisi (22% kogu rahvastikust), eriti Pandžabis ja Bengaalias. Nende ja brahmausuliste vahekord on õige terav. Ristiusulisi on Indias üsna vähe (1,5%). Peale mainitute on Indias veel mitmesuguste teiste uskude tunnistajaid (umbes 3—5%), näit. parsid (tulekummardajad) Bombay ümbruses jt. ja ka nn. „paganaid“ (paljude jumalate kummardajaid).

Eriliseks nähtuseks brahma usus on rahva jaotus kinniseiks seisuks — kastideks. Alul oli hindudel neli kasti: preestrid ehk brahmiinid, sõjamehed, põlluharijad ja käsitöölised („sudra“). Viimased moodustusid Indias allaheidetud rahvastest. Orjad ja välismaalased on väljaspool mainitud seisusi. Esimesed neist moodustavad kõige alama ning ka kõikidest põlatud seisuse „paaria“. Üleminek alamast seisusest kõrgemasse, samuti ka abielud ja muu suhtlemine on seisuste vahel kõvasti keelatud. Kes alamast seisusest isiku või tema päralt oleva asjaga kokku puutub, saab „roojaseks“. Sellest on siis ka pärit alalised seisustevahelised tülid ja vihavaen. Aja jooksul on iga kast ehk seisus jagunenud veel mitmesse ja mitmesse harusse. Praegusel ajal on kõiki neid seisuslikke liike mõnede andmete järgi juba ligi 2500. Kuid inglaste poolt sisse toodud auru- ja elektriaja kultuur mõjub suuresti seisuslike vahede ühtlustamiseks ja teravuste tasandamiseks, näit. sõit ühises raudteerongis, elektritrammis jne. Need hindude omavahelised seisuslikud ja usulised tülid ongi inglastele hõlbustanud võrdlemisi kerge vaevaga omal ajal Indiat alistada ja seda ka seni valitseda.

Brahmausulised peavad pühaks mitmesuguseid loomi, nagu elevant, madusid jne. Ganges on neile pühaks jõeks, mille voogudes suplemine pattudest puhastab. Samuti pühaks suplemispaigaks on ka tiigid mitmel pool templite juures. Pühaks linnaks on brahmausulistele **Benares** Gangese keskjooksul (vt. 35. joon.).

Väikesearvuliste kõrgemate ja rikkamate seisuste haridus on kõrge järjel. Väga paljud neist on omandanud euroopaliku hariduse inglaste poolt asutatud alg-, kesk- ja ülikoolides. Paljud hindud on oma hariduse saanud Euroopa ja Ameerika ülikoolides. Alamate seisuste haridus on madal. Viimasel ajal on ka alama rahva seas inglaste eestvõttel asutatud koolide kaudu kirjaoskus ja haridus edukalt levima hakanud.

Pilte India linnadest. India on täiesti erinev teistest maadest rahvastiku eluviiside, pruukide, kommete, arusaamiste, ilma-vaate, usu jne. poolest. Teda tuntakse juba vanast ajast saadik kui „imede maad“. Ja „imedemaaks“ on ta jäänud tänasenigi. — Järgnegu siin mõned read india linnalisest elust ja olust.

33. joonis. India „lihasuretaja“ naelvoodil. Pildil on näha lihasuretaja-ametivendi ja publikut, kes hardumuses imetleb pühakut tema ehamugavas poosis.

Nagu mujal euroopalikes asumaades ja hiina linnades (vt. 52. ja 53. joon.), nii on Indiaski eurooplaste linnaosad eraldi pärismaalaste omist. Viimased, eriti aga just kehvema rahvakihi agulid, ongi kõige iseloomulisimaiks pärisrahva omapärasuse, elu-olu, arusaamiste jne. peegeldajaiks.

India pärismaalaste linnaosis on tänavad kitsad ja enamasti ka koristamatud. Majad on madalad. Äridel ja töötubadel puudub tänavapoolne kindel sein. Kaupmehed, samuti ka käsitöölised istuvad oma äri- või töölaual, jalad risti. Nii töötavad nad oma tarvitajaskonna

silma all. Sageli on käsitöölisil ja ärimehil tööpaigaks tänav ja kaitseks kõrvetavate päikesekiirte eest eriline vartpidi maasse löödud päevavari (vt. 35. joon.). Mõnes linnas on tööalad korraldatud tänavate järgi. Nii elutsevad ja töötavad ühel tänaval kingsepad, teisel vasesepad, kolmandal savipottide tegijad jne. (Tuleta meelde sel puhul euroopa linnade keskaegset korraldust!) — Vabad platsid, tänavaristmed, templite esised jne. on päeval rahva

34. joonis. Madudevõlurid Indias. Ärrituses ajab madu kaelaosa laiaks. Ühes kahe musta täpiga näib mao pea olevat prillikujuline. Siit prillmao nimetuski.

kogunemispaikadeks. Öösi on samad tänavad, platsid jne. ööbimispaigaks kodutuule. Öise jaheduse kaitseks on tänavail ööbijail vaid sama riidehilt, millega katavad oma keha päevalgi.

Tänavad ja platsid on ka „tegevuspaigaks“ mitmesuguseile india „lihasuretajaile“. — Brahma usus valitseb vaade, et inimese hing peale surma peab palju rändama, enne kui jõuab igavesse rahupaika — **nirvanasse**. Rändamisteeks on teise inimese, looma jne. hing. Maapealses elus keha piinates ja elutarvidusi äärmuseni piirates võib jõuda hauataguses elus kiiremini ja hõlpsamini nirvanasse. Nii võiks siis india „lihasuretajaid“ samastada teatud viisil keskaegsete ristiusu kerjasmunkadega.

Lihasuretamisviise on Indias väga palju. Nii käib ringi mõni „paljasjalgne-lihasuretaja“ pikaks kasvanud ja ärapaatonud juustega või mõne ärakuivanud kehaosaga (näit. käsi), näos nõdrameelsuse

ilme. Teised piinavad endid näljutamisega, maad mööda roomamisega või jälle palja päi päikese kuumuses ühel jalal püstiseismisega. Kolmandad leavad iga päev teatud aja naelvoodil (vt. 33. joon.), neljandad lasevad endid matta elusalt maa sisse kas mõneks tunniks või koguni mõneks päevaks (10 kuni 30 päeva) jne. jne. Neid lihasuretajaid tuntakse siin mitmesuguste nimede all. Tuntuimad neist on fakiir, jogiin, sadhu, gosaiin jne. Kõige enam tuntud väl-

35. joonis. Benares Gangese kaldal. Templid tornidega, nende vahelt tuleb astmeline läbikäik („ghat“) jõe äärde. Ees vasakul rohkesti lahtisi päevavarjusid, paremal surnute põletamise paigad.

jaspool Indiat on vist küll fakiiri nimetus. Algeliselt tähendas fakiir küll ainult india muhamediusulist lihasuretajat-kerjusmunka. Hiljemini laienes see nimetus brahmausulistele lihasuretajatele ja ka igasuguste teiste kerjushulkurite ja nõiakunstnikkude peale.

Sageli on india linna tänavail ja platsidel mitmesuguseid kerjushulkureid, võlureid ja muid mustakunstimehi kergeusklikku rahvast lõbustamas ja andeid kogumas. Tavalisemad neist on *m a d u d e v o l u r i d*. Need käivad ringi, korviketes või käes mürgised prillmaod. On rahvast paras jagu koos, istub võlur maha ja hakkab puhuma erilist vilelaadilist mänguriista. Ühetooniliste muusikahelide saatel roomavad maod välja korvikesist, vingerdavad ja hõljutavad oma eeskeha mängutaktis („*m a d u d e t a n t s*“) (vt. 34. joon.). — Prillmao

(kobra) mürk on harilikult inimesele surmav. Madudevõlureile on ta siiski enam-vähem kahjuta. Mis selle nähtuse tõeliseks põhjuseks, ei ole veel senini suudetud kindlaks teha. Arvatakse, et madudevõlurid juba maast madalast oma keha harjutavad madude mürgiga ja nii omandavad kaitse (immuniteedi) mao mürgi vastu. (Tuletage meelde meie kaitserõugeid!) Maomürgi kaitse saladust aga madudevõlurid välja ei anna. Pealegi on madudevõluri amet harilikult pärandatav isalt pojale.

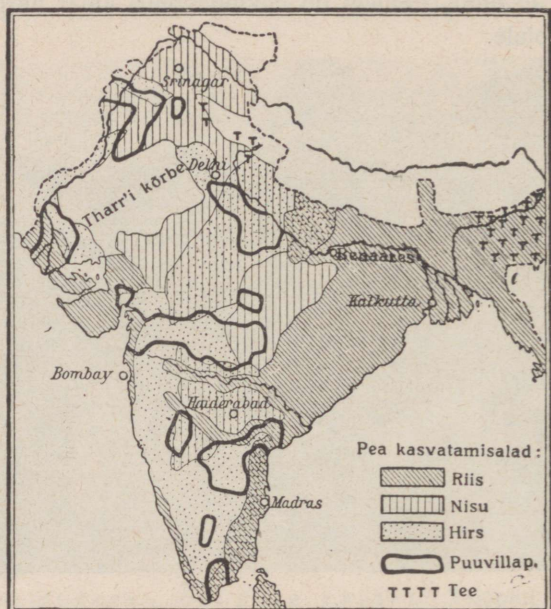

36. joonis. Riisipõldude kündmine Lõuna-Indias (Madras'e lähedal).

Ainulaadne India imedelinn on Benares (= „parima veega“) (vt. 35. joon.). Siin on väga palju (üle 1400) mitmesuguseid suuremaid ja väiksemaid, vanemaid ja uuemaid rikkalikult kulla ja kalliskividega ilustatud brahma usu templeid („pagoode“), kõrgete minarettidega muhamedi usu mošeid (272), brahmiinide ja õpetlaste paleesid jt. suurepäraseid ehitisi, hauaehtisi (mausoleume), treppe kõrgel kaldal asetsevast linnast alla jõe jne. (vt. 35. joon.). Siia tuleb igal aastal miljoniteviisi palverändajaid mujalt Indiast, kes käivad Gangeses suplemas. Siia kantakse ka vanu ja haigeidki, et nad leiaksid Gangese pühas vees kas tervist või õndsas surmas ettevalmistust. Siin jõekaldal põletatakse ka surnud ja heidetakse nende tuhk pühasse vette. Laste ja brahmiinide laibad heidetakse aga põletamata püha jõe sängi.

Nii siis on Gangese vesi Benaresi linnas tegelikult üks sodisemaid ja segasemaid. Kuid hindudele on ta siiski „püha“ ja „parim vesi“.

Majanduslikud olud. India on troopikaline põllundusmaa. Põllupinnaks on siin viljakas punamuld. See annab rikkaliku saagi, kui ta saab tarvilisel määral niiskust. Sademeid aga, mida toovad Indiasse peamiselt suvemussoonid, igale poole tarviliselt ei

37. joonis. India majanduse kaart.

jätku. Laialt tarvitusel on kunstlik põldude niisutamine. Mussoonvihmade hilinemisel või nende vähesuse puhul, mida siin sageli esineb, teeb põud viljapõldudele suurt kahju. Põua tagajärjeks on suured näljahädad, mis hauda viivad vahel miljoneid inimesi. Nii tasub inimeste töövaeva sinne troopikaline loodus vahel küll ülikülluses, kuid siiski üldiselt väga tujukalt.

Kõige laialdasemalt haritakse siin riisi (vt. 36. joon.), nisu ja hirssi (vt. 37. joon.). Hirss on India alama rahva tähtsamaks toitviljaks, kuna riis on peamiselt väljaveoaineks. Inglise eestvõttel on asutatud siia laialised puuvillaistandikud. Ka kasvatatakse siin džuuti, magunaid (oopiumijaoks), teepõõsast ja mitmesuguseid vürtse. Eriti on levinud teepõõsa harimine Tseilonil. — Kariloomi, eeskätt pühvleid ja seebuhärgi, pee-

takse peamiselt põlluharimise, veo ja liiklemise otstarbel. Liha ja teisi karjasaadusi kasustatakse Indias vähe toiduks. Brahma usk väidab, et inimeste hinged pärast surma rändavad loomadesse. Sellest siis ka pärit loomade austamine ja pühakspidamine ning nende tapmise ja toidukstarvitamise keeld.

India **loodusvarad** — metsad (tiikipuu jt.) ja maapõuevarad (kivisüsi, raud, teemandid, pärlid meres jt.) — on kaunis tähtsad. Võrreldes teiste Aasia maadega on siin ka **töõndus** üsna kõrgel järjel. Nii on siia inglaste poolt asutatud rohkesti puuvilla jt. vabrikuid. Enam arenenud on siiski **kaubandus**. Sisekaubanduse arenemist soodustab veeteede rohkus ja võrdlemisi tihe raudteedevõrk. Ka väliskaubandus on elav, eriti Inglismaaga. Tähtsamateks töõnduslikeks ja kaubanduslikeks keskusiks on Lääne-Himaalajas **Kašmiri** pealinn Srinagar, Pandžabis — **Lahore** ja Induse alamjooksu alas sadamalinn Karatši. Gangesse jõgikonnas on rohkesti suurlinnu. Tähtsamad neist on **Delhi**, mis 1912. a. saadik Inglise asekuninga residentsiks (asukohaks), **Agra**, **Benares** ja **Kalkutta** (viimane ühes agulitega ligi 1,4 milj. elan.) Gangesse deltas, endine asekuninga residents ja India suurim töõndus- ja sadamalinn. Himaalaja idaosas, Sikkimis, on mõned kõrgmäestiku kuurordid. Neist kuulsaim on Dardžiling, mis asetseb kauni Kantšintšinga jalal ja on raudteega ühenduses Kalkuttaga. Dekhani poolsaarel on tähtsamateks keskusteks sadamalinnad läänerannikul **Bombay** (ligi 1,2 milj. elan.), idarannikul — **Madras** ja sisemaal — **Haidarabad**. Suurimaks keskuseks Tseilonil on sadamalinn **Colombo**. Viimane on suuremaks sadamalinnaks Indias.

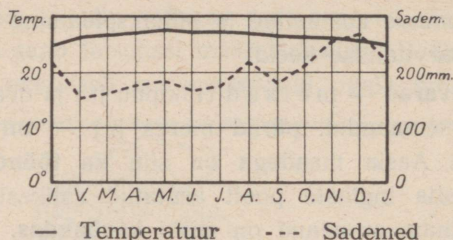
Poliitiliselt on India ühes Belutšistani ja Birmaga (Burmaga) (Indohiina loodeosas) **Inglise** asumaa ja tuntud „**Briti India**“ (Indian Empire) nime all. Osa-Indiast kuulub otseselt Inglise kuberneride ja ametnikkude valitsuse alla, osa sellest on „radžade“ ja „maharadžade“ (india vürstide ja suurvürstide) riigid ja riigikesed, mis Inglise kaitse või ülemvalitsuse all.

2. Indohiina.

(Määrake tema asend ja piirid kaardi järgi!)

Looduslikud olud. Indohiina ehk „Taga-India“ on hästiarenenud randjoonega mägine poolsaar. Tema lõunaosa moodustub kitsast, ligi 1500 km pikkusest **Malakka** poolsaarest. Lää-

nest ümbritseb Indohiinat Bengali laht, lõunast Malakka väin ja Siiami laht, idast Lõuna-Hiina meri Tongkingi lahega. Poolsaar on läbitud mäeahelikkudega (suurim kõrgus kuni 3000 m),

38. joonis. Singapuri kliimadiagramm.

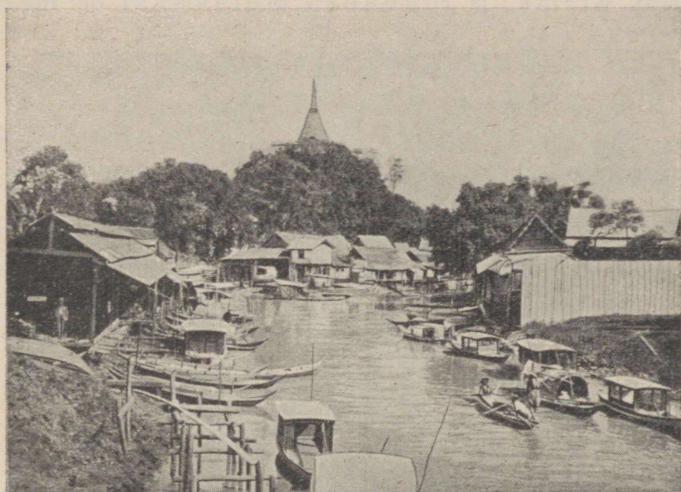
mis algavad Tiibetist ja lähevad lõunas edasi lehvikutaoliselt. Põhjaosas on mäestikudevahelised orud kitsad ja inimese asumiseks ebasoodsad. Neis voolavad kärestikkuderikkad jõed (Mekong, Sal-

39. joonis. Ananasepõld Indohiinas Rangooni lähedal.

ven, Iravadi). Oma alamjooksul, kus orud üle lähevad laiaks madalmikeks, moodustavad need jõed ebatervislikke troopikalisi soid. Mäestikude suund on suvemuusoonidega enam-vähem rööbiti. Mäed tõusevad ka pikkamisi põhja poole kõrgemaks. Seetõttu on siin sademeid rohkem ja palju ühtlasemalt kui Indias (vt. 38. joon.).

Orud, mägede nõlvad ja madalamad mägede harjad on kaetud troopikaliste ürgmetsadega, kuivemad alad — savannidega (vt. 105. ja 150. joon.). Neis elavad metsikud elevandid, ninasarvikud, taapirid, ahvid jt. Üldse on Indohiinas loomastik rikkam ja mitmekesisem India omast. Inimasumiseks on troopikalised metsad ebasoodsad. Raske on neid puhastada metsast. Sama raske

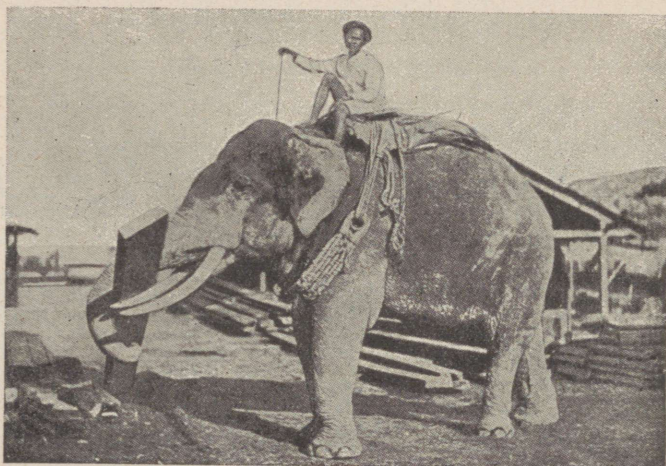
40. joonis. Bangkoki agul Menami jõe kanalil. Keskel elamud parvedel, ees ümmarguse katusega lootsik (hiinlaste džunki), milles elatakse alaliselt terve perekonnaga. Keskel taga pagood jt. majad.

on puhastatud alapid hoida uuesti metsastumast. — Mererannikul levivad laialised mangroovmetsad (vt. 43. joon.).

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvastikult on Indohiina üsna kirju. Maa lääneosas elavad **birmalased** ja **hiinlased**, idas — buddhausulised **hiinlased** ja **annamiidid**, lõunas buddhausulised **siamlased** ja muhamediusulised **malai-lased**. Rahvastiku peatulualaks on **põllundus**. Tähtsaimaks viljaks on riis. Seda jätkub siit ka suureviisiliseks väljaveoks. Peale riisi haritakse siin ka ananast (vt. 39. joon.), suhkruroogu, tubakat, puuvilla jt. troopikalisi kultuurtaimi. Mägedes, kus põlluharimine raskendatud, on peatulualadeks **metsandus** ja **maapõuevarade töön-dus**. Metsadest saadakse siin tiikipuud (india tamm) ja teisi väär-

tuslikke värvilisi puid. Tiikipuud (on tammest kõvem) tarvitatakse laevaehituses. Ka maaretest on Indohiina rikas. Siin leidub inglisiin, naftat, kalliskive (rubiinid, safiirid jt.), vaske, tina jne. Malakka poolsaarel saadakse enam kui 60% ülemaailmalisest inglisiin saagist.

Poliitiliselt jaguneb Indohiina kolme ossa. Läänepoolne osa poolsaarest, Birma, ja lõunaosa Malakkast on **Inglise asu-**

41. joonis. Elevant raskeid palke kandmas Siiamis.

maa. Neist kuulub Birma Briti-India asekuninga valitsuse alla. Malakka moodustab erilise „väina asunduse“ (Straits Settlements). Suurimaks tööduse ja kaubanduse keskuseks Birmas on sadamalinn **Rangoon**, tiikipuu suurim väljaveosadam, Malakkas — **Singapur**. Viimane on tähtis inglise laevastiku toetuspunkt ja laevade peatuskoht Malakka väina ääres.

Indohiina idaosa, Annam, Kambodža, Tongking jt., on **Prantsuse asumaa**. Tähtsamateks kaubanduslikkudeks keskusteks on siin Hanoi, Saigon ja Tšolon. Kaks viimast linna on ühiseks linnaks kujunemas.

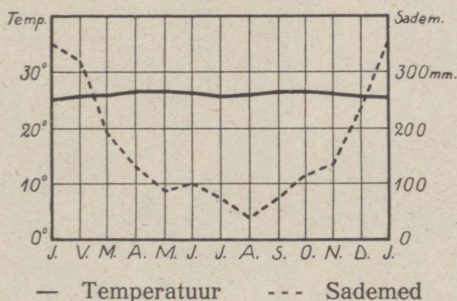
Poolsaare keskosas on iseseisev **Sijami** kuningriik („valge elevanti maa“). Ta on puhverriik Inglise ja Prantsuse asumaade vahel. (Tuletage meelde Afganistani tähtsust puhverriigina!) Tähtsamaks linnaks Siiamis on pealinn **Bangkok**, üks maailma suurimaid

riisi väljaveo sadamaid. Ta asetseb Menami jõe delta-alas saartel („Idamaade Veneetsia“). Suur osa elanikest (hiinlased) elab alaliselt jõel lootsikuil või vaiadele ehitatud onnides (vt. 40. joon.). Rohkesti on linnas omapärase arhitektuuriga buddha usu templeid. Siinsed buddhausulised peavad valget elevanti pühaks loomaks, s. o. Buddha maiseks kujuks. Üldse on Siiamis tähtsamaks tööloomaks elevant (vt. 41. joon.).

3. Malai saarestik.

(Määrake tema asend kaardil!)

Looduslikud olud. Malai saarestik ehk **Indoneesia** koosneb neljast suuremast saarterühmast. Need on: **Suured Sunda saared** (Sumatra, Jaava, Borneo ja Celebes), **Väikesed**

42. joonis. Batavia kliimadiagramm.

Sunda saared, Molukkid ja Filippiinid. — See saarestik on sillaks Aasia ja Austraalia vahel. Ta esindab arvatavasti vana mere alla vajunud mandri kõrgemaid osi, mis saartena alale jäänud. See väide leiab tõestust selles, et need saared kõik on läbitud kõrgete mäeahelikkudega (kuni 4000 m), mis märgatavalt on jätkuks Indohiina ahelikele ja nendega merealuste seljakute kaudu ühenduses. Ka on need saared rikkad kustunud ja tegevatest vulkaanidest. See on üks vulkaaniderikkamaid alasid maakeral. Eriti rohkesti on vulkaane Sumatra ja Jaava saarel. Jaavas loetakse üle 100 kustunud ning üle 20 tegeva vulkaani (teiste andmete järgi 5 tegevat vulkaani). Sageli toovad siin vulkaanid ja nendega kaasas käivad maaväringud suurt kahju, näit. Krakatau purse augustis 1883. a. (vt. J. Kents, „Üldmaateadus“, lk. 51).

Kliima on Malai saarestikus ühtlane niiske-palav (vt. 42. joon.). Sademeid on siin rohkesti, eriti suvel. Suure soojuse ja niiskuse tõttu on siin **taimkate** väga lopsakas. Suurem osa saarest on kaetud põliste troopikaliste metsadega (vt. 147. joon.), mis soostunud rannikualades muutuvad mangroovmetsadeks (vt. 43. joon.), kõrgemates ja kuivemates alades aga hõremetsadeks ja savannideks. **Loomastik** neis metsa-

43. joonis. Mangroovmets Indoneesias. Mangroovmetsad kasvavad troopikavöötme madalatel soostunud randadel, mis tõusuajal üle ujutatud veega. Iseloomustavaks on siin kõrged vihmavarju- traatidetaolised õhujuured, mis kinnitavad puud pehmesse porri. Paiguti on see juurestik sedavõrt tihe, et takistab maabumist.

des on mitmekesine ja rikas liikidelt kui ka arvult. Aasiale lähemal saartel on valdavas Indiale ja Indohiinale omased imetajad loomad. Idapoolsetel saartel annavad suuremad imetajad aset Austraaliaaadsetele kukkurloomadele ja lindudele. Ahvidest on Malai saarestikule, Sumatralle ja Borneole tüüpilised suured inimahvid orangutangid.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Pärishuvaks Malai saarestikus on **malailased**. Malailased moodustavad erilise malai tõu, mis kuulub kollasesse peatõugu. Isekeskis eri-

nevad malailased mitmeks rahvuseks. Neist on **jaavalased** Jaava saarel võrdlemisi kõrgele kultuurilisele tasapinnale jõudnud, kuna mitmed teised rahvad on alles metsikus või poolmetsikus olekus, näit. **dajakid** Borneol, **batad** Sumatral jt. Saarestiku idaosas, Molukki ja Filippiini saarel, elavad peale malailaste ka veel musta tõugu metsikud **negriitod**, kes esindavad saarestiku ürgse rahva jäänust.

44. joonis. Kautšukipuu istandik Jaava saarel. Kautšukipuu (kummipuu) on pärit Lõuna-Ameerikast, kust tema Malai saarestikku toodi. Kummipuu istandikes töötavad india kulid. Puukoosesse tehtud pragudest voolav mahl kogutakse ämbritega suurde tünni, mis härgadega istandiku keskusse kokku veetakse.

Hilisemaid sisserändajaid on **hiinlased** ja **jaapanlased**. Eurooplasi ja nende järeltulijaid on siin hoopis vähe. Needki on peaaesjalikult Jaava saarel ja Filippiinidel, kus kliima on eurooplastele soodsam.

Peatulu aladeks elanikele on Indoneesias **põllundus** ja **aian-**
dus. Tähtsaimaks viljaks on riis. Rohket vaeva nõuab siin maa puhastamine metsast ja selle hoidmine uuesti metsastumast. Samuti rohkelt hoolt ja vaeva nõuab ka riisipõldudele niisutuskanalite kaevamine ja nende korrashoid. Kuid rikkalik viljasaak tasub vaeva

mitmekümnekordselt. Sama hästi kui riis on malailastele ka kookos- ja saagopalmide, banaanide, ananaste (vt. 39. joon.), kohvi, tee (vt. 58. joon.), suhkruroo, tubaka ja mitmesuguste vürtside harimine. Viimastel aastatel on siin eurooplaste ja ameeriklaste ettevõttel asutatud kummipuuistandikud (vt. 44. joon.). Mererannikul on malailaste tähtsamaks tuluks kala- ja väikeste meriloomade püük. Sisemaa põlistes metsades kolijatele suguharudele on elatumisallikaiks küttimine ja puuvili.

Kookospalmidest saadakse **koprat**. Kopraks nimetatakse päikese käes kuivatatud kookospähkli tuuma. Seda tarvitatakse kookosõli, margariini, seebi jne. valmistamiseks.

Saagopalmidest saadakse **saagot**. Saago valmistatakse saagopalmi südamest, milleks puu enne esmakordset õitsemist (umbes 15 aasta vanuselt) maha raiutakse. Peale õitsemist ja viljakandmist kuivab saagopalm ära. Saago on väga toitev. Teda soovitatakse toiduks lastele ja paranejatele haigetele.

Ka **maapõuevarasid** on Malai saarestikus mitmesuguseid. Nii leidub inglüstina Sumatra naabruses olevatel väikestel saartel ja naftat Jaava saarel. Seni on need siin aga veel vähe kasutamist leidnud. Kaubandus on Euroopaga ja P.-A. Ühendriikidega siiski elav.

Poliitiliselt kuulub suurem osa Malai saarestikust **Hollandile**. Kõige tähtsamaks ja kultuurilisemaks ning tihedamini rahvastatud on neist saartest **Jaava** saar („pärl Hollandi kuninganna kroonis“). Suuremateks kaubanduslikkudeks keskusteks on Jaava saarel sadamalinnad **Batavia**, ka valitsuslik keskus, ja **Surabaja** (l.: surabadža).

Filippiini saarestik kuulub **Põhja-Ameerika Ühendriikidele**. Suurimaks kaubanduslikuks keskuseks on siin sadamalinn **Manila**.

Inglismaale kuulub põhjaosa Borneo saarest ja **Portugali**le osa Väike-Sunda saarestikust.

C. Ida-Aasia.

Ida-Aasia moodustub Vaikse ookeani rannikumaist, alates lõunas Indohiina poolsaarest ja ulatudes põhjas Ohhoota mere ni, ning ranniku läheduses asetsevaist saarestikest. Kesk- ja Põhja-Aasiast eraldavad Ida-Aasiat kõrgmäehelikud **Jünling**, **Hingan** ja **Stanovoi**. — Ida-Aasia kuulub Vaikse ookeani lähistroopikaliste monsuuntuulte alasse. Nii valitsevad siin, nagu Lõuna-Aasiaski, suvevihmad. Talved on siin kuivad ja külmad, eriti maa põhjaosas

(mispärast?). (Määrake kaardi järgi Ida-Aasia asend ja loendage tema piirid!) Ida-Aasiat nimetatakse teisiti ka **Kaug-Idaks** (vt. 1. joon.).

Looduslike, rahvuslike ja majanduslike olude suhtes jaguneb Ida-Aasia kahte suuremasse ossa — mandriliseks Hiinamaaks ühes Mandžuuriaga ja Korea poolsaarega, ning mereliseks Jaapani saarestikuks.

1. Hiinamaa.

(Loendage tema piirid kaardil!)

Looduslike olude suhtes jaguneb Hiinamaa kahte ossa: Põhja- ja Lõuna-Hiinaks.

Põhja-Hiina on lääneosas mägine (Kesk-Aasia mäestikkude eelharud), idaosas laialine madalmik — Hiina madalmik — millest **Huangho** jõgi läbi voolab. Pealiskatteks mägises alas kui ka madalmikus on paksud (paiguti kuni 700 m) **lõssi** lademed.

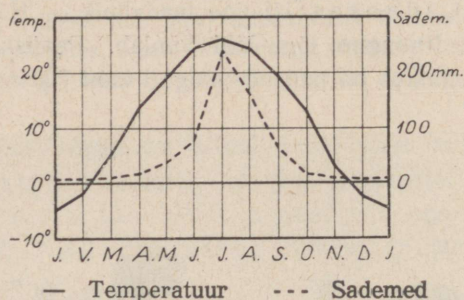

45. joonis. Lõssimaastik Hiina madalmikul. Ees vasemal pöld. Kaamelite karavan teel Mongooliast.

Lõssiks nimetatakse pruunikaskollast liiva ja savi segu. Ta on pärit Kesk-Aasiast. Kesk-Aasia kõrgeil kiltmail on temperatuuri järsu muutuse tõttu kaljude rabenemine (purenemine) väga jõudus. Graniidi, gneisi jt. kaljud rabenevad siin aegade jooksul peeneks liivaks ja saviks. Talve monsuuntuuled, mis puhuvad maa poolt mere poole, samuti ka veed, kannavad siit seda peenikest liiva- ja savitolmu ida poole — Hiina madalmikule. Kümnete ja sadade aastatuhandete jooksul ongi sel viisil arvatavasti tekkinud praegused Hiinamaa lõssilademed.

Voolavad veed on Hiinas pehmesse lössilademeisse õõnestanud sügavaid (kuni 200 m) järsuseinalisi orge (vt. 45. joon.). Nende orgude seintesse on uuristatud koobaselamud, kus leiavad peavarju miljonid elanikud. Lössimaad on hästi viljakad. Iga väiksema harimiseks kõlblik ja kättesaadav maalapike kasustatakse siin põlluks — iga jalatäis maad on siin kallid. Sellest siis ka tingitud koobaselamud. (Koobaselamud on praktilised — talvel külmal ajal soojad, suvel kuumusega aga jahedad.)

Huangho jõgi (4100 km pikk), mis mägisel maal kiire vooluga, kannab enesega ühes rohkesti kollast lössi, nii et jõevesi kollane ja isegi suudme ümbruses merevesi kollaseks muutub. Sellest ka pärit nimedki

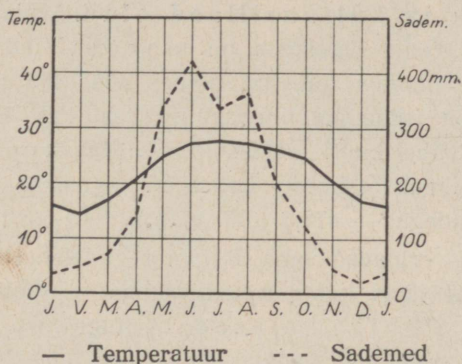
46. joonis. Peipingi (Pekingi) kliimadiagramm.

Huangho (= kollane jõgi), Kollane meri (Huang-hai) jne. Ka õhki on siin kuival ajal kollast tolmu täis. Nii siis maa, vesi ja õhk kollased. (Kollane on ka Põhja-Hiina rahvusvärv.)

Huangho on tujukas jõgi. Alamjooksul, kus jõevool aeglane, kasvab jõesäng põhjalangevate setetega paiguti ümberolevast madalmikust kõrgemaks. Jõe vaoshoidmiseks on madalamatesse kohtadesse kõrged (kuni 14 m) tammid ehitatud. Vahel aga kõrgvee ajal murrab jõgi tammid läbi ja ujutab üle ümberkaudseid madalamaid alasid, tuues siia tihedasti rahvastatud alasse suurt hävitust. Viimase 2600 aasta jooksul (alates aastast 602 e. Kr.) on jõgi kümme korda oma sāngi muutnud. Viimane kord oli see 1852. aastal. Enne seda suubus ta Jangtsekiangi suudme lähedusse Kollasesse merre, nüüd aga sellest kohast umbes 450 km põhja poole Tšili lahte. Madaluse tõttu on Huangho ainult paiguti laevatav.

Huangho jõesāngi muutuse tõttu madaldus oma põhjapoolses osas ja kaotas seega täieliselt tähtsuse endine kuulus XIII sajandil kaevatud **Keisri kanal** (1100 km pikk). See ühendas Põhja-Hiinat, Peiho jõe suudmest alates, Lõuna-Hiinaga kuni Jangtsekiangi suudmeni. Nüüdsel ajal on sellel kanalil lõunapoolses osas, kus temas vett rohkem, ainult kohalik tähtsus.

Kliima on Põhja-Hiinas, lähistroopikalisele asendile vaatamata, väga kare ja kontinentaalne. Suved on siin palavad, talved aga külmad (vt. 46. joon.). Sademeid on tema lähistroopikalise asendi kohta vähe. Kuivuse tõttu on maa enamasti rohtla ja lääneosas paiguti isegi kõrveticaoline. Metsi, milles enamasti igihaljad lehtpuud, leidub niiskemates alades ja mägede nõlvadel. Kultuurtaimedest on Põhja-Hiinas tavalisemad nisu, hirss, puuvillapõõsas, uba ja teised kaun- ja juurviljad ning magunad. Viimaseid tarvitatakse oopiumi valmistamiseks.

47. joonis. Hongkongi kliimadiagramm.
Vrd. seda 46. joonisega!

Lõuna-Hiina on enamasti orgudega lõhestatud vana madal ärakulunud kurdmäestik (rünkmäestik), mis rikas kivisöest ja metallidest. Põhjaosas läbib Lõuna-Hiinat oma veerikaste lisajõgedega suur **Jangtsekiangi** jõgi (tähendab hiina keeles „ookeanipoeg“), lõunas — Sikiang (hiina keeles „läänejõgi“). Ürgseid kaljulademeid katab Lõuna-Hiinas kaljude purenemisest tekkinud paks viljakas punamullakiht. Lailisemaid madalmikke on siin ainult Jangtsekiangi alamjooksul. — Jangtsekiang on sügav veerikas jõgi. Ta on jõesuudmest kuni 1700 km kaugusele suurematele jõearikutele laevatav, hiina madalapõhjalistele lootsikutele (džunkidele) aga 2700 km kaugusele. Ülalpool sellest muutub Jangtsekiang kärestikkuderikkaks mäestikujõeks.

Kliima on Lõuna-Hiinas soojem ja ühtlasem kui Põhja-Hiinas. Ka on siin sademeid rohkem ning langeb neid ka kevadel, suvel ja sügisel (vt. 47. joon.). Seepärast on **taimkate** siin lopsakas ja mitmekesine. Orgudes ja mägede nõlvadel levivad riisi-

põllud (saadakse 2—3 lõikust aastas), teepõõsa-, puuvilla-, mooruspuu-, suhkruroo-, maguna- jt. istandikud. Metsades kasvavad siin igihaljad lähistroopikalised ja päristroopikalised puud. Metsis elutsevad ka tiigrid jt. lõunamaised loomad. Kuid kõik harimiseks enam-vähem kõlblikud alad on siin juba ammu muudetud kultuurmaistuteks ja on tihedasti rahvastatud. Osa elanikest elab jõgedel vaikülades või lootsikutel ja ujumatel parvedel. Need viimased moodustavad omapäraseid ujuvaid külasiid.

Rahvastik ja kultuurilised olud. Hiinamaa on rahvuslik riik. Tema elanikeks on mongoli tõugu hiinlased. Ligi 4 milj. km² pindalal on siin umbes 400—450 miljonit inimest elamas. Seega on Hiinamaa tihedasti rahvastatud. Paiguti on tihedus üle 200 inim. ühel km²-l (vt. 68. joon.). Rahvaarvu poolest on ta teisel kohal maailmas (esimesel kohal on Inglismaa ühes oma osariikide ja asumaadega — 472,3 milj. elan.).

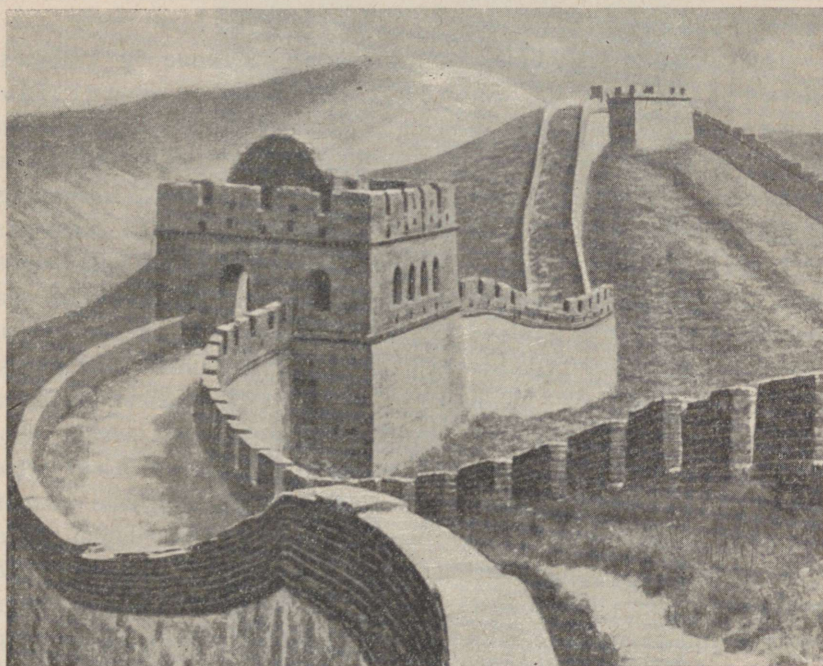
Hiinlased erinevad oma iseloomu, keelemurde ja osalt ka kehaliste tunnuste järgi kahte suurde rühma — põhjahiinlasteks ja lõunahiinlasteks. Põhjahiinlased on tugevama kasvuga, heledamaverelised ja iseloomult aeglasemad ning apaatilised. Lõunahiinlased on lühemakasvulised, tumedamaverelised, elavamaloomulised ja kirglikumad. Üldse on hiinlased väga töökas, rahuarmastaja, viisakas, võõrastevastuvõtlik ja vähesega leppiv rahvas.

Hiinlaste esivanemad on umbes 4000—4500 aasta eest, arvatavasti lääne poolt, oma praegusse asupaika sisse rännanud ja algelanikud kas eest ära tõrjunud või nendega segunedes praeguse hiina rahva moodustanud. See sisserändamine ja maa allaheitmine on nähtavasti toimunud pikema aja jooksul. Sellest ja ka looduslikkudest oludest ongi tingitud põhja- ja lõunahiinlaste erinevus. — Hilisemate Kesk-Aasiast pealetungijate kolijate rahvaste vastu kaitseks ehtasid hiinlased juba III sajandil e. Kr. riigi põhja-, loode- ja läänepoolsele piirile 2450 km pikkuse **Suure müüri** („Hiina müür“). See oli üks maailma suurepärasemaid kaitsemüüre (paiguti kuni 11 m kõrge ja 7½ m paks). Kardetavamates kohtades on 2 või 3 müüri kõrvuti (vt. 48. joon.). Alates XVII sajandi keskpaigast, kui riigipiirid Hiinamaast kaugele väljapoole nihkusid, on müür hooletusse jätud ja osalt juba lagunened. Praegune Hiina piir Mongooliaga langeb läänes suurel ulatusel ühte vana müüriiga.

Juba vanal ajal olid hiinlased kõrgele hariduslikule järjele jõudnud. Nii olid nad ammu enne eurooplasi leiutanud raamatutrükkimise, püssirohu ja kompassi. Ka rahva-

koolid on siin vanemad kui Euroopas. Samuti on siin ka puu-
villa-, siiditöönduse jt. käsitööde kodumaa.

Kooliharidus on siin juba vanast ajast suures lugupidamises.
Kes riigi või muusse avalikku teenistusse tahab astuda, peab enne
terve rea raskeid eksameid tegema. Kuid hiina kooliharidus sei-

48. joonis. Hiina müür. Hästi säilinud müüriosa.

sab peamiselt lugema- ja kirjutamaõppimises. Lugemismaterjaliks tarvitatakse siin aastatuhandete vältel ikka neidsamu vanahiina klassikute komblusõpetusi jne. Üldse on hiina keel ja kiri raske õppida. Pea iga sõna jaoks on oma eri-kirjatäht (vt. 52. joon.). (Neid kirjutatakse ülalt alla ja paremalt vasakule.) Et kirja osata, peab tundma vähemalt 3000—4000 tähte. Üldse on hiina kirjatähti üle 24 000. Kuid viimasel ajal on siin kirjasüsteemi reform käsil: on otsustatud tähtede arvu 50 peale vähendada. Üldse on hiina rahvas oma kultuurilises tarretuses püsinud kuni möödunud sajandi lõpupooleni. Oma ülehinnatud kultuuriteadmises vaatasid nad kõrgilt ja põlgavalt alla teistele rahvastele ega tahtnud nendega kui barbaritega midagi tegemist

teha. Alles viimastel aastakümnetel, kus hiinlased oma arenematuse ja moodsast kultuurist mahajäämise tõttu palju poliitilisi ja majanduslikke ebaõnnestumisi ja alandusi teiste rahvaste poolt üle elanud, on nad ka, eriti Lõuna-Hiinas, kultuuriliselt ja rahvuslikult ärkamas. Kaunike hulk on juba neid hiinlasi, kes on omandanud moodsa euroopaliku hariduse kas Jaapani, Ameerika, India või Euroopa ülikoolides.

Iseloomustav on hiinlastele **vanemate austamine** ja kõigist vanadest pruukidest ja kommetest visa kinnipidamine. Nii on nende rõivamoed, mis meestel ja naistel enamvähem sarnased (vt. 49. joon.), siin aastatuhandete vältel ikka üheks ja samaks jäänud. Peale rõivastise on hiina meestele iseloomustavaks pikk juuksepatš. Juuksepatši kandmine on pärit hilisemast ajast, XVII sajandi keskelt, Mandžu sugu keisrite valitsuse algusaegast. Esialgu nõuti meestelt patsikandmist uuele valitsejasoole allaheitmise tunnuseks. Et aga see komme visalt levis, muudeti patsikandmine hiljemini ausate ja korralikkude meeste eriliseks eesõiguseks ja keelati kurjategijaile ja kohtu poolt karistatuile patsikandmine ära.

Rikkama seisuse naiste uhkuseks on igivanast ajast saadik olnud väikesed moonutatud jalad (ka „kuldliiliateks“ nimetatud) (vt. 49. joon.). Need saadakse sel teel, et tütarlaste jalavarbad, peale suure varba, neljandal või viiendal eluaastal allapidi pööratakse ja mõneks nädalaks kõvasti kinni nõõritakse. Kõndimine sääraсте vigastatud jalgadega on vaevaline. Ka muidu on kõrgemast seisusest tütarlaste ja naiste elu kinnine, esmalt vanemate, hiljemini mehe meelevalla alune. Alamast seisusest naistel, kes ise endale mehe kõrval ülalpidamist peavad hankima, on elu vabam.

Ka mitmetes muudes pruukides erinevad hiinlased eurooplasist. Nii näit. esineb siin alkoholit tarvitamist harva. Seevastu on aga laialt levinud oopiumisuitsetamine, olgugi et ta on oma tervist laastava mõju pärast seaduse poolt keelatud ja raskesti karistatav. — Tuleb aga tähendada, et viimasel ajal, kus hiinlased teiste rahvastega tihedamas kokkupuutumises, nii mitmedki vanad pruugid ja kombid, nagu meeste patsikandmine, tütarlaste jalgade moonutamine jt. on vähenemas ja unustusse jäämas. Haritud hiinlane kannab ka harilikult euroopalikku rõivastist (vt. 50. joon.).

Usuliselt on Hiinas enamuses buddha usu pooldajad. Kuid puhtasisuline buddha õpetus on kujunenud siin taeva, maa ja mitme-

suguste loodusjõudude (vaimude) kummardamiseks. Haritud hiinlased on vana mõttetarga Konfutse kombusõpetuse pooldajad. Nii ühed kui teised austavad oma surnud esivanemate vaime

49. joon. Hiina naisterahvas rahvuslikus riides. Pange tähele tema isemoodi väikesi jalgu!

ja toovad neile ohvreid. Peale nende on siin ka muhamedi-usulisi (umbes 20 milj.) ja ristiusulisi (katoliiklasi, veidi üle 1 milj.).

Omapärane on Hiina templite (pagoodide) ja ka teiste vanade ehitiste kuju. Katused on neil harilikult nõgusad sissepoole ja servadest keeratud ülespoole (vt. 51. joon.). Sellised ehitised annavadki omaladse ilme hiina maastikulisele pildile.

Majanduslikud olud. Hiinamaa on peamiselt põllundus- ja aiandusmaa. Põllutöö on siin kõige tähtsamaks ja auväärsemaks tööalaks. Teda alustatakse kevadel eriliste pidustustega. Põldu haritakse siin suurema hoole ja innuga kui kuski mujal ning väetatakse igasuguste jäänustega. Seemned tipitakse enamasti üksikult mulda üksteisest teatud kaugusse sirgete ridadena. Põllud hoitakse umbrohust hoolega puhtad. Säärane põlluharimisviis on mõeldav

50. joonis. Hiina meesterahvas moodsas euroopalises rõivastises. Vrd. käesolevat joonist 49. joonisega! Eraldage „vana ja uut Hiinat“!

muidugi väikestel maalapikestel. Ja hiina talud ongi väikesed (1—2 ha). Kellel näiteks üle 6 ha maad, on nende mõistes suurpõllupidaja. Hoolsa harimise ja niisutamise tõttu saab hiinlane oma väikeselt maalapikeselt rikkaliku saagi. (Tuletage meelde, missuguseid tähtsamaid kultuurtaimi haritakse Põhja- ja missuguseid Lõuna-Hiinas! Mitu lõikust saadakse aastas?) Tiheda rahvastiku tõttu on siin aga väga palju maata inimesi. Riisi, mis siin rahvale peatoitviljaks, ei jätku rikkaliku saagi peale vaatamata tarbeks. Teda veetakse sisse suurel määral Indohiinast, Indiast ja mujalt. Kui aga viljasaak mussoontuulte ja sademete hilinemise või vähesuse tõttu osaliseltki äpardub, siis on rahval näljahäda käes. Suure rahvatiheduse pärast

on siit väljarändamine suur, peamiselt Indohiinasse ja mujale Aasiasse.

Rohtaedades, mis majade ümber, haritakse igasuguseid lõunamaisi viljapuid (Hiina on apelsinide kodumaa),

51. joonis. Hiina pagood. Üks suurepärasemaid Hiina templeid, ehitatud 1583. a. Sutšou's.

nagu teepõõsast (vt. 58. joon.), mooruspuud, puuvillapõõsast jne. Teepõõsa lehtedest, mida 2—3 korda aastas korjatakse, valmistatakse teed. Mooruspuu lehtedega söödetakse siidiusse.

Tähtsaks tulualaks on hiinlastele ka **kalandus**. Peale riisi ja ubade on kala hiinlastele tähtsamaks toitaineks. Kalu püütakse merel, jõgedes ja niisutuskanalites. Rohkesti on siin ka erilisi

kalakasvatustike. Kalakasvatuseks kasustatakse isegi riisipõlde (vt. 36. joon.), kuhu sügisel peale lõikust lastakse vesi peale ühes noorte kalapoejadega. Kevadiseks põlluharimise ajaks on kalapojad sirgunud juba kaunis suurteks kaladeks. Nüüd, kus suurvesi enne

52. joonis. Tänav Kantonis varahommikul. Pange tähele tänava laiust (vaevalt 3 m) ja rippuvaid hiinakeelseid ärisilte.

riisi istutamist põllult ära lastud, on kalu hõlpus kätte saada. Peale toidu tarvitatakse kalu ka põldude väetamiseks.

Karjandus on siin vähe arenenud, nagu teisteski buddhasulistes maades. Ka takistab karjamaade puudus karjanduse arenemist. Loomi (pühvleid, hobuseid, hobueesleid, eesleid jne.) peetakse ainult nii palju, kui seda hädasti vaja raskemate tööde jaoks. Lihaloomana tuntakse siin ainult sigu. Enam arenenud on siin kodulindude kasvatamine.

Vabrikutööstus on Hiinas alles viimastel aastakümnetel arenema

hakanud, olgugi et **Hiinamaad peetakse kivisöerikkaimaks maaks maakeral**. Ka rauamaakide poolest on ta üks rikkamaid maid. Suurtööstus-ettevõtted, mis siin leiduvad, on kas jaapanlaste, ameeriklaste või eurooplaste asutatud ja juhitavad. Seevastu on aga **käsitöö** Hiinas juba vanast ajast saadik suures kuulsuses. Miljonid käsitöölised valmistavad siin igasuguseid lihtsaid ja peene kunstilise maitsega majapidamis-, tarbe- ja iluasju, riiet jne. Eriti kuulsad on nende portselannõud, siidriie, lakeerimis-, punumis-, elevantiluu- ja puunikerdamis- jne. tööd.

53. joonis. Eurooplaste linnaosa Šanghai.
Vrd. 52. joonisega! „Vana ja uus Hiina“!

Kuid viimasel ajal on odavamad Jaapani, Ameerika ja ka Euroopa vabrikukaubad teinud hiina käsitöölise seisukorra väga raskeks.

Kaubandus on Hiinas hästi elav. Hiinlased on osavad äri-
mehed, ning sellistena tuntud ka väljaspool Hiinamaad. Tähtsamateks
väljaveoaineteks on toores siid, tee, oad, puuvill jne. Sise-
kaubanduse arenemist takistab korralikkude teede puudus. Raud-
teid on Hiinas võrdlemisi vähe ja needki on ehitatud välismaalaste
ettevõttel. Hiinlased teevad raudteede ehitusele sellega suurt takis-
tust, et nad oma esivanemate rahuliseks puhkamiseks
raudteid ei luba ehitada vanade matuspaikade ja surnuaedade
lähedusse. Ka maanteed on viletsad. Korralikkude teede puu-
dusel kannavad kulid (lihttöölised) kaupu kas oma seljas
või veavad üherattalisel kärul. Ka sõiduvõimeesteks lin-
nades on kulid oma kerge kahe rattalise käruga. Sääraseid kärü-

mehi (inimhobuseid) nimetatakse rikšadeks (vt. 59. joon.). Lõuna-Hiina mägismaa linnades on veel reisijate veoks tarvitusel erinevaid kandetooli, mida kaks kuli kannavad vahepuus.

Linnu on Hiinas rohkesti. Kuid nad on, eurooplaste linnaosad (vt. 53. joon.) välja arvatud, kõik mustad ja koristamata, Tähtsamateks suurtööstuse ja kaubanduse keskusteks on sadamalinnad **Šanghai** Jangtsekiangi jõe suudmes, **Kanton**, Lõuna-Hiina tähtsam keskus Sikiangi jõe suudmes (vt. 52. joon.) ja **Tientsin** Põhja-Hiinas, Peiho jõe suudmes. Sisemaa linnadest on tähtsamad endine pealinn **Peiping** (Peking) ja **Hankou**, Jangtsekiangi keskjooksul, kohal, kuhu veel suuremad jõeorikud pääsevad.

Riiklik kord. Hiina maa. (Ta tšung hua min kuo = õitseva keskuse rahva riik) on 1912. aastast saadik **vabariik**. Tema „kõrvalmaadeks“ loetakse Tiibetit, Mandžuuriat ja Ida-Turkestani. Valitsuse asupaigaks on **Nauking** maa keskosas, Jangtsekiangi jõe alamjooksul.

Enne 1912. a. oli Hiinamaa isevalitsuslik keisririik, kus olid sagedased kodusõjad ja mässud. Ka vabariiklik valitsus pole suutnud veel Hiinas rahu ja korda jalule seada. Eriti terava kuju omandasid korratused mõne aasta eest, muutudes lõpuks täieliseks kodusõjaks (1930. a.), mis suurte ohvritega suudeti likvideerida. Ka vahekord välismaalastega on Hiinas terav. Äärmiselt terav on see olnud viimaseil aastail jaapanlastega. Praegu (1933. a.) on Hiina ja Jaapan teineteisega täielikul sõjajalal.

Hiina sisemist nõrkust on juba aastakümnete eest Euroopa suuremad riigid, Jaapan ja P.-A. Ühendriigid oma kasuks tarvitanud. Mõnesuguste ettekäänete, sageli aga ka otse vägivalla abil on nad nankinud endile Hiinas laialisi kaubanduslikke ja tööstuslikke eesõigusi ja tulualasid. Laialised metalli- ja kivisöerikkad maad, terved linnaosad (vt. 53. joon.) ja linnadki ümbruses oleva maaga on nad endi alla võtnud ja siin maksma pannud oma seadused ja kombed, hiinlaste vastupanust hoolimata. Tähtsamaks neist võõraste poolt okupeeritud maadest on **Inglismaale** kuuluv **Hongkongi** saar (Kantoni vastas) Victoria sadamalinnaga. See on tähtsamaks laevade peatuskohaks Lõuna-Hiina meres.

2. Mandžuuria.

(Loendage tema piirid kaardil!)

Looduslikud olud. Mandžuuria asetseb Hiinamaast kirdes. Ta on rikas maa. Keskel ja loodes on ta lai ääremäestikkudega ümbritsetud kareda kontinentaalse kliimaga madalmik. Ääremäestikud,

kus leidub rikkalikke kivisöelademeid ja kulda, on kaetud põliste sega- ja okasmetsadega. Neis elutsevad karud, põdrad, sooblid jt. siberi loomad kõrvuti tiigritega. Lausmaa on lõunas viljakas põllumaa, põhjas — rohurikas stepp (rohtla), läänes aga paiguti kõrb.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvastik (umbes 22 milj.) on siin oma koosseisult üsna kirju. Enamusrahvuseks on hiinlased. Maa päriselanikud mandžuurlased on enamasti kõik juba hiinlastega ühte sulanud, hiina keele ja kombed omandanud. Hiinlaste sisserändamine siia kannab massilist ilmet. Viimasel ajal on siia ka korealasi ja jaapanlasi hakanud sisse rändama. Peale nende on veel mägedes kolijaid tunguuse, kes elavad peamiselt küttemisest.

Hiinlastele ja teistele hilisematele asunikudele on siin peatulu alaks põllundus. Kasvatatakse peamiselt gaoljaani (eriline hiiglahirss), maisi, ube, tubakat, magunaid jm. Tähtsamaks keskuseks on siin Mukden, mis ühenduses Siberi ja Ida-Hiina raudteega.

Poliitiliselt kuulutas Mandžuuria enda 1932. a. jaapanlaste kaitse ja mõju all iseseisvaks Mandžukou kuningriigiks. Põhja-Mandžurias, kust käik läbi venelaste poolt ehitatud Kaug-Ida raudtee, on veel venelaste mõju tunda.

Amuurimaa, mis oma looduslike olude poolest sarnane Mandžuriaga, kuulub poliitiliselt Venemaale. Teda vaatleme ühes Siberiga.

3. Korea.

(Määrake tema geograafiline asend ja piirid!)

Looduslikud olud. Korea on mägine poolsaar. Idarannikul langevad mäed järsult merele. Läänes annavad nad ruumi laiasele rannikumadalmikule, mis hästi kääruline ja sopiline. Kliima on mägisel maal kare ja külm, edelarannikul võrdlemisi soe ja pehme. Loodusvaradest on tähtsamateks mets, kivisüsi, nafta, raud jt. metallid.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Korea elanikeks on hiinlaste ja jaapanlaste lähedad hõimud korealased. Oma naabritest on nad kultuuriliselt tublisti maha jäänud. Hilisemaiks sisserändajaiks on siin jaapanlased. — Korealased on rahuarmastaja ja heasüdamlik põlluharija ning karjakasvataja rahvas. Põldviljadest on

tähtsamateks maa edelaosas riis, põhjas — nisu, oad jt. Kari-loomadest on tähtsamaiks hobused ja pühvlid. Kaubandus toimub peaaesjalikult Jaapaniga. Välja veetakse riisi, tooresiidi, puuvilla, metalle jne. Suurimaks kaubanduslikuks ja ka valitsuslikuks keskuseks on **Sõul** (jaapani keeli Keijo). Sadamalinnadest, mis raudteede kaudu Sõuliga ühenduses, on tähtsamaks **Fusan**.

Poliitiliselt moodustab Korea **Jaapani** asumaa.

4. Jaapan.

(Määrake tema asend ja piirid kaardil!)

Looduslikud olud. Jaapan (Nippon) on iseseisvatest Aasia riikidest kõige idapoolsem. Seepärast nimetatakse ka teda „tõusva päikese maaks“. Ta koosneb neljast suuremast ja

54. joonis. Fudžijama. Jaapanlaste pühapägi; koonuse tipp on kaetud lumega. Pange tähele maastikku ja silda jõel!

suurest hulgast (üle 600) väiksemaist saarist ja saarestikest. Suuremad saared Hondo, Jesso, Šikoku ja Kiušiu ühes hulga väiksematega moodustavad **Jaapani saarestiku**. Lõunas kuulub Jaapanile Formoosa ehk Taivani saar ja Riukiu saarestik, põh-

jas vulkaaniline Kuriili saarestik ja lõunapoolne osa Sahhalini (ehk Karafuto) saarest.

Nagu Malai saarestik, nii on ka Jaapani saarestik endine Aasia mandri osa. Kõik Jaapani saared on mägised. Suuremad madalmikud ja suuremad laevatavad jõed puuduvad siin täiesti. Mäeladvad on siin kõik enamasti kas kustunud või tegevad tulemäed. Kustunud vulkaane loetakse siin 100, tegevaid 20. Kõrgeim neist on **Fudžijama**

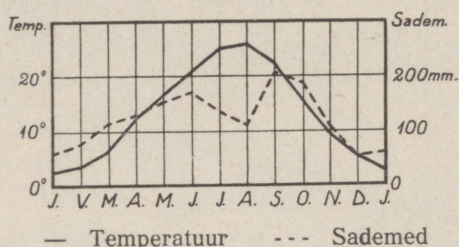

55. joonis. Tokio pärast 1923. a. maavärinat. Pange tähele rusuhunnikuid ja purunenud ning viltuvajunud raudbetoonist „pilvelõhkujaid“!

(= suur mägi) (3780 m) Hondo saarel (vt. 54. joon.). Ta on korrapärase koonuse kujuline ja tema latv on üle 10 kuu aastas lumega kaetud. Seega on ta ligemale terve aasta valge ladvaga. Ta on jaapanlastele **pühamäeks**. Sagedasti on Jaapanis vulkaanilisi purskeid, mis oma ümbruskonnas suurt kahju ja hävitust toovad. Kuid suuremat kahju kui tulemäed teevad Jaapanis sagedad **maavärinad**. Maavärinaid loetakse siin keskmiselt aastas üle 500, millest küll on suurem hulk nõrgad, vaevaltmärgatavad („Jaapan — klassikaline maavärinate maa“). Maavärinate kaasas käivad sageli ka suured merelainetamised — „merevärinad“, mis vahel rannikumail terved külad ja linnad maalt ära pühivad. Suurim maavärin, mida inimsugu mäletab, oli siin 1923. a. sept. alul (vt. J. Kents, „Üldmaateadus“, lk. 52—55). See hävitas Jokohama linna ja osa Tokiost ning viis ligi $\frac{1}{2}$ milj. inimest

hauda (vt. 55. joon.). Maaväriinate pärast ongi Jaapani elamud enamasti kerged ja madalad puuehitised.

Kliima Jaapanis on üks parimaid ja tervislikumaid kogu maa-keral. Jaapani saarestiku idarannikust mööda voolab soe Kurošio (Sivo) merehoovus. Üks haru sellest läheb ka Jaapani merre ja uhab Jaapani läänerannikut. Jaapani põhjarannikule tuleb põhjast Ohhoota merest külm merehoovus (Oiašio), tuues kaasa külmust. Sooja merehoovuse ja lähistroopikalise asendi tõttu on Jaapani kliima ühtlane, soe ja pehme, saarestiku lõunaosas isegi palav. Ainult saarestiku põhjaosas, Jesso saarel ja Sahhalinil, kus külm merehoovus valitseb, on kliima jahe ja vilu. Suvel, kui puhub niiske

56. joonis. Tokio kliimadiagramm.

mussoontuul, sajab Jaapanis väga palju vihma. Ka talvel toob loodemussoontuul soojalt Jaapani merelt Kesk- ja Lõuna-Jaapanisse rohkesti vihma, Põhja-Jaapanisse aga palju lund. Paremad ja kenamad aastaajad on siin kevad ja sügis (vt. 56. joon.).

Niiskuse ja soojuse tõttu on **taimkate** Jaapanis lopsakas ja mitmekesine. Madalamal mägede nõlvadel ja orgudes on Hondo saarel ja lõunas igihaljad lähistroopikalised metsad. Siin kasvavad palmid, bambuk, kampripuu, lakipuud, kameeliad jt. Põhjaosas, Jessol, Sahhalinil jne., on suvihaljajad leht- ja segametsad ning kõrgematel mäenõlvadel ja mägedes (kuni 2000—2400 m) — okasmetsad. Metsi on Jaapanis veel rohkesti (umbes 50% kogu pindalast), kuid metsloomi on neis võrdlemisi vähe — enamasti ahvid jt. ronijad, linnud, roomajad ja kahepaiksed (sisalikud, konnad). Harimiseks kõlblikud mäed ja orud on kõik kas põldude või rohtaedade all.

Rahvastik ja kultuurilised olud. Nagu Hiina, nii on ka Jaapan rahvuslik riik. Tema elanikeks on hiinlaste lähedad hõimud mongoli tõugu **jaapanlased**. Peale jaapanlaste elab

Jesso saarel, Kuriili saarestikus ja Sahhalinil veel vähesel arvul **ainusid** (mõnikümmend tuhat). Ainud on madalal kultuuriastmel olev küttija ja kalastaja rahvas. Jaapani saarestik on tihedasti rahvastatud maa.

Jaapanlaste esivanemad on arvatavasti juba vanal eelajaloolisel ajal Aasia mandrilt üle Korea poolsaare ja väina Jaapanisse sisse rännanud ja siin pikkamisi terve saarestiku endi alla võtnud ning endised pärisrahvad, põhjas ainud ja lõunas malailased, endi sekka ära sulatanud. Jaapani keisririigi kirjalik ajalugu ulatub üle 2600 aasta tagasi.

Jaapanlased on andekas rahvas. Oma vana hariduse, usu, paljud pruugid ja kombed omandasid nad hiinlastelt. Nagu Hiina, nii elas ka Jaapan kuni möödunud sajandi lõpupooleni omaette kinnist elu. Alles aastat 65—75 tagasi avati Jaapani sadamad eurooplastega suhtlemiseks. Sellest ajast on Jaapan imestamisväärt kiiresti euroopa kultuuri ja selle saavutised ümber loonud. Igale poole, maale ja linnadesse, asutati koole ja tehti algharidus kõigile sunduslikuks. Kirjaoskamatuid Jaapanis nüüd enam peaaegu ei leidugi. Palju trükitakse ja loetakse mitmesuguseid raamatuid, ajakirju ja ajalehti. Kesk- ja ülikoolides õpetatakse euroopa teadusi. Ennemini tegid seda Euroopast kutsutud õpetajad, nüüd on aga juba igal pool jaapani omad õpetajad ja teadusmehed ametis.

Ainuke ala, mis suurte reformide aegu siin puutumata jäeti, on jaapanlaste usk. Suur osa jaapanlastest on vana-jaapani šinto usu pooldajad. Šinto usu põhimõtteks on loodusjõudude ja esivanemate vaimude jumaldamine (vt. 57. joon.). Väga palju on aga Jaapanis ka buddhausulisi ja Konfutse õpetuse järelekäijaid.

Jaapanlased on väga puhas ja korralik rahvas. Nende linnad ja külad erinevad teistest Aasia küladest ja linnadest oma piinliku puhtusega. Elamud on Jaapanis enamasti väikesed ühekordsed puuehitised (mispärast?), mis rohtaedadega ümbritsetud. Elamu sisemuses puuduvad kindlate seintega jaotatud toad. Ööks jaotatakse elamu kergete raamidega, mis paberiga kaetud, tarviliseks arvuks üksikuteks tubadeks. Ka akende asemel on harilikult õhukese tiheda paberiga kleebitud raamid. Halva ilma puhul ja ööks kaetakse aknad luukidega. Nii näivad siis majad väljast kui tikutoosid. Ahjud puuduvad jaapani majades. Nende aset täidavad külmal ajal väskpotid hõõgivate sütega, mille peal keedetakse riisi või teed. Mööbel on jaapani majades väga lihtne — mõned väikesed jalapingid, padjad

ja õlest või palmilehtedest punutud matid. Nende peal istutakse, süüakse ja magatakse. Nagu väljas, nii on ka majades ja rõivastises piinlik puhtus. Tuppa tulles jäetakse kingad eeskotta. Toas ollakse pehmeis tuhvrites.

Iseloomult on jaapanlased vahva ja sõjakas rahvas. Kuid harilikus igapäevses elus on nad väga viisakad, rahuarmastajad,

57. joonis. Esivanemate vaimude austamine Lõuna-Jaapani mäestiku metsas.

lahked ja võõraste-vastuvõtlikud. Eriliselt silmatorkav on jaapanlaste juures lastearmastus ja laste eest hoolitsemine („Jaapan — laste paradiis“).

Nagu hiinlased, nii on ka jaapanlased lõbuarmastaja rahvas. Sagedasti korraldatakse mitmesuguseid pidustusi, teatrietendusi, võistlusi, mängu jne. Kuid kõik need mööduvad ilma väiksemagi tüli ja korrarikumiseta. Eriliselt lugupeetud on pidustused kevadel kirsside ja sügisel krüsanteemide õitsemise ajal.

Majanduslikud olud. Peatulaladeks on Jaapanis põllundus ja aiandus. Nagu Hiinas, nii on ka Jaapanis rahvastiku erakorralliselt suure tiheduse (vt. 68. joon.) ja maa mägise iseloomu tõttu põllud väga väikesteks lappideks jaotatud. Nii loetakse siin $\frac{1}{2}$ ha maad juba suureks krundiks. Neid väikesi põllulapikesi haritakse ja väetatakse väga hoolsasti. Tähtsamateks viljadeks on riis ja

58. joonis. Teeistandik Jaapanis. Pange tähele jaapani naisterahvaste rõivastist!

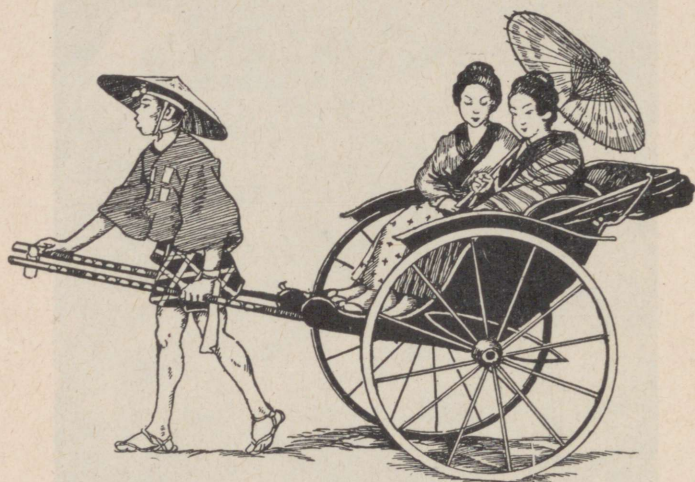
oad Riisi lõikuse järel külvatakse sügisel põllule nisu, otra jt. kõrsvilju, mis kevadeks valmivad. Nii saadakse siin põllult harilikult 2—3 lõikust aastas. Rohket hoolt ja vaeva nähakse Jaapanis ka teepõõsa (vt. 58. joon.) ja mooruspuu harimisel ja siidusside kasvatamisel. Peale oma tarvituse jätkub tooressiidi siit ka suureviisiliseks väljaveoks.

Karjandus on Jaapanis karjamaade puudusel ja lihatoitude mittetarvitamise tõttu hoopis tähtsuseta tuluks. Rohkem peetakse kodulinde ja kodujäneseid.

Suur tähtsus on Jaapanis kalandusel. Pea-toitaineteks on siin riis, oad, kalad ja merikapsad (eriline liik merivetikaid).

Kalu tarvitatakse siin suurel määral ka väetusaine valmistamiseks riisipõldudele.

Juba vanast ajast on jaapanlased tuntud kui osavad kunst-käsitöölised. Mitmes käsitöoharus, nagu portselanitöõnduses, lakeerimistöõdes, paberi ja siidriide valmistamises on jaapanlased oma õpetajatest hiinlastest kaugele ette jõudnud. Ka **vabrikutöõndus** on siin võrdlemisi lühikese ajaga õitse-

59. joonis. Rikša Jaapanis. Pange tähele jaapanlaste rõivaid!

vale järjele jõudnud. Selle arenemist on soodustanud peale muude ka **maapõuevarade** — kivistõe, raua, vase jt. metallide rohkus ja odava **veejõu** rikkus (kärastikurikkad mägismaa jõed), mis elektrijõuks ümber muudetakse. Vabrikutöõnduse produktidest, mida siit ka suurel arvul mujale Aiasiasse välja veetakse, on esikohal puuvill- ja siidriie, paberkaubad, metalltarbeasjad jne. Jaapani kaubad levivad kergesti oma odavuse tõttu, kuid vastupidavuse ja väärtuse poolest ei suuda nad võistelda euroopa ja ameerika kaupadega.

Kaubandus on Jaapanis elav. Seda soodustab sisemaal võrdlemisi tihe raudteedevõrk ja suur kaubalaevastik. Suuruse poolest on Jaapani kaubalaevastik maailmas kolmandal kohal Inglismaa ja Põhja-Ameerika Ühendriikide järel.

Tähtsaks töõnduslikuks ja kaubanduslikuks keskuseks on Hondo

saarel asetsev riigi pealinn **Tokio** (ligi 2 milj. elan.), mis pindalalt õige laialine.

Tokio koosneb enamasti madalatest puumajadest. Alles hilisemal ajal hakati siia ehitama mitmekordseid kivi- ja raudbetoonmaju. Kuid viimase suure maavärina ajal (1923. a.) osutusid nad kardetavaiks. Nende rusude all (vt. 55. joon.) leidsid surma tuhanded inimesed. Paremini peavad vastu kerged raudbetoonehitised, mis ka tulikahju suhtes hädaohutud. — Liiklemine Tokio tänavatel on elav. Siin ristlevad edasi-tagasi jalakäijate parved; seal voorivad vilkalt mööda jaapani voorimehed (kärumehed) — rikšad (vt. 59. joon.) oma kergete kaherattaliste kaarikutega; siin vuhisevad mööda trammivagunid. Kõikjal on vilgas idamaine liikumine ja ärielu. Kuid see toimub kõik ilma erilise kärata, viisakalt, lahkelt ja soliidsetl.

Suurim vabrikutööstuse raioon on Hondo saarel, kus **Osaka** (üle 2,1 milj. elan.), **Kioto**, **Kobe** jt. linnad oma moodsate vabrikutega esitavad omapärase pildi Jaapani idüllilises maastikus. Suurimateks sadama- ja kaubalinnadeks Hondo saarel on Kobe, Jokohama, Tokio sadam ja Nagoja ning Kiušiu saarel Nagasaki.

Riiklik kord. Jaapan on keisririik. Keisri (mikaado) valitsus on piiratud parlamendi poolt, kes seadusi annab ja valitsuse (ministrite ja ametnikkude) järele valvab. Mikaado ja valitsus asuvad **Tokios**. Ühes asumaadega (Korea, Formoosa, Lõuna-Sahhalin, Kvantungi poolsaar [Lõuna-Mandžuurias] jt.) on Jaapan tugevamaks riigiks Ida-Aasia ja Vaikse ookeani idarannikul.

D. Kesk-Aasia.

Kesk-Aasia moodustub ääremägedest piiratud kõrgmaast (vt. 1. joon.). Oma keskse asendi tõttu on ta Aasia südameks. Lõunas ja edelas eraldab Kesk-Aasiat Indiast lookjas **Himaalaja** kõrgahelik (tuletage meelde tema kõrgeimad tipud!). Läänes on ta piiriks **Pamiiri** (= maailma katus) üle 4000 m kõrglava ja **Tien-šani** (= taeva mäestik) mäestik. Pamiiri läbivad kõrged mäeahelikud (**Mustagh-Ata** = lumemägede isa, 7680 m, kõrglava idaserval). Loodes eraldab Kesk-Aasiat Siberi madalmikust **Altai** mäestik (Bjeluhha 4550 m). Põhjas on ta piiriks **Sajaani**, **Baikali** ja **Jablo-novi** mäestik. Idas eraldavad Kesk-Aasiat Hiina ja Mandžuuria madalmikest **Hingani** ja **Tsing-lingi** ahelikud. Nii on Kesk-Aasia maailma suurimaks ja kinniseimaks **kõrgmaaks**. Oma kinnise asendi ja kareda kuiva kontinentaalse **kliima** tõttu (Gobis näit. on temperatuur suvel kuni +45°, talvel aga kuni -45°) on Kesk-Aasia osalt **kõrb**, osalt **rohtla**, milles paiguti suuremad, paiguti väiksemad viljakad ja rohurikkad **oaasid**. Ta on idapoolseks osaks suures rohtlate ja kõrbede

võõtmes, mis ulatub läbi Turaani, Iraani, Araabia ja Sahara kuni Atlandi ookeanini.

Kesk-Aasia kõrgeist ääremägedest, mis sademeterikkamad (siin on laialised jää- ja lumeväljad), algavad kõik Aasia suuremad jõed. Mitmed neist, mille allikad sisemaisil nõlvul, murravad endale tee mäestikust läbi ookeani. Suuremad neist on Ob, Jenissei, Leena, Amuur, Huangho, Jangtsekiang, Brahmaputra, Ganges ja Indus (näidake kaardil ja nimetage, kuhu igauks neist suubub!). Sisemaa poole valguvad jõed on umbjõed (valgalata jõed). Suurim neist on Tarim. Nad suubuvad soolajärvedesse (Lob-nor, Kuku-nor jt.) või soodesse.

Loomastik on Kesk-Aasia rohtlais ja mäestikkude nõlvadel kasvavais metsades üsna rikkalik nii liikidelt kui ka üldarvult. Siin on ka meie koduloomade (hobune, eesel, lammas, kits) algkodu.

Pinnaehituse, looduslike ja majanduslike olude tõttu jaguneb Kesk-Aasia kolme ossa. Need on Mongoolia, Ida-Turkestan ja Tiibet.

1. Mongoolia.

Põhjapoolne, suurim osa Kesk-Aasiast kuulub Mongooliale. (Loendage tema piirid kaardil!)

Looduslikud olud. Mongoolia on keskmiselt 1000 m kõrgune mäeahelikkudega läbitud kiltmaa. Eriti mägine on ta loodeosas. Lõuna- ja kaguosas levib laialine Gobi ehk Šamo liiva- ja kaljukõrb. Mongooliat ühes Ida-Turkestaniga nimetatakse Hanhai'ks, mis tähendab „ärakuivanud meri“; vanematel geoloogilistel ajastutel on siin meri olnudki. Põhja- ja loodeosa Mongooliast on rohtla. Põlluharimiseks kõlblikud on orud idas Hingani mäestiku nõlvadel ja loodes Tien-šani ja Altai mäestiku vahelisel alal. Viimast ala nimetatakse **Džungaariaks**. Džungaaria on ajaloos tuntud ka „rahvastevärava“ nime all. Siit kaudu on omal ajal Kesk-Aasiast hunnid, tatarlased jt. mongolid oma sõja- ja röövkäikudeks Euroopasse tulnud.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Pearahvuseks Mongoolias on kolijad-karjakasvatavad **mongolid** (vt. 60. joon.). Mongolid on buddha usku. Nad on tüüpilised mongoli tõu esindajad. Peale nende on Mongoolia loodeosas karjakasvatajaid muhamediusulisi **kirgiise** ja ida- ning kaguosas **hiinlasi**. Põlluharimiseks kõlblikkudes oasides on hiinlased põlluharijateks, linnades aga käsitööliseks ja kaupmeesteks.

Karjakasvatus on Mongoolias peatulualaks. Kasvatatakse lammaid, hobuseid (vt. 60. joon.) ja kahe küüruga kaamelid (vt. 45. joon.). Need kaamelid on vastupidavad suve kuumu-

sele ja talve pakasele. Suvel, kui madalamas stepialas rohi ära kuivab, rännatakse karjadega kõrgeile mägiskarjamaile. Need on läbi suve rohurikkad (mispärast?). Sügisel, kui algavad mägedes lumetuisud,

60. joon. Ratsanik Mongoolias. Mongoolia mehed on osavad ratsanikud. Nad korraldavad tihti ratsa jahti ning mängupidusid. Pange tähele tema rõivastist!

laskuvad mongolid oma karjadega alla õrgudesse. Talvel kaabivad loomad õhukese lume alt endile „vanakulu“ toiduks.

Mongolite elamuks on ümmargune vildist telk (jurt), mis talvel kaetakse loomanahkadega. Säärast telki on hõlpus koost ära võtta ja teise kohta viia (vt. 21. joon.). Mongolite toiduks on liha, piim, juust, kohupiim ja või. Nende armsamaks joogiks on hobusepiimast valmistatud kumõss.

Suuremaid ja alalisi asulaid on Mongoolias vähe. Need on kas buddha usu munkade (laamade) kloostrid või väikesed linnad. Suurimaks neist on Ulanbatorhoto (end. Urga), kus palju buddha usu kloostreid ja templeid. Siin elab ka Mongoolia ülemvalitseja, kõrgem vaimulik hutuhta. Lääne-Mongoolias on tähtsamaks kaubanduslikuks keskuseks Kobdo, karavaniteel Siberist Kesk-Mongooliasse ja Hiinamaale.

Poliitiliselt on Mongoolia nõukogude vabariikide liit, mis kuulub Venemaa kaitse ja ka ülemvõimu alla. Pealinn on Ulanbatorhoto.

2. Tiibet.

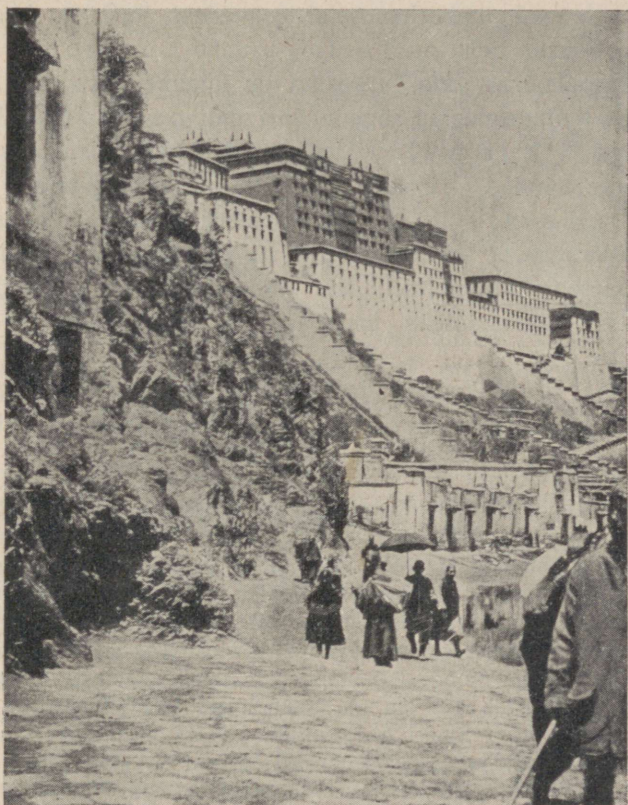
(Loendage tema piirid kaardil!)

Looduslikud olud. Tiibet on Aasia ja kogu maakera suurim kõrgmaa (kiltmaa), keskmiselt üle 4000 m. Mongooliast ja Ida-Turkestanist eraldab teda kõrge Kuen-lun'i mäeahelik. Lääne—ida suunas, rööbiti Himaalajaga on Tiibet läbitud mitme vana kurrulise mäeahelikuga (Karakorum, Transhimaalaja ehk Hedin'i mäestik jt.). Mitmed neist ahelikest on tublisti murenenud ja madaldunud ning oma murenemismaterjaliga orge täitnud kiltmaaks.

Kliima on Tiibetis ülikontinentaalne ja kare. Suvi on võrdlemisi lühike, talv aga pikk, lumetuisune ja väga külm. Suvelgi on kõrgematel aladel ainult päikesepaistel soe, kuna vilus samal ajal veele jääkooruke peale tõmbub. Madalamates orgudes on soojem. Lääneosa Tiibetist on kidura taimkattega soolastepp (rohtla), kus rohkesti soolase veega järvi (Kuku-nor [= sinine järv] jt.). Idaosa on sademeterikas mägismaa (missuguste jõgede allikad asetsevad siin?).

Rahvastik ja majanduslikud olud. Elanikeks on Tiibetis buddhausulised tiibetlased ja tanguudid, mongolite lähedad hõimud. Tanguudid on kolijad-karjakasvatajad; kasvatavad lambaid, hobuseid ja kahe küüruga jakkhärgi. Viimaseid tarvitatakse kiviseil mäetel veo- ja sõiduloomana. Tiibetlased on enamasti paiksad. Elamuiks on neil hiinalaadilised kivimajad. Mägedevahelistes jõeorgudes maa lõuna- ja kaguosas harivad nad põldu. Põldviljadest on tähtsamad oder ja nisu.

Nagu Mongoolias, nii on ka Tiibetis palju buddha usu kloostrid. Tiibet ongi **buddhausuliste „pühamaa“**. Buddha usk, mis VI sajandil e. Kr. Indias rajati, sealt aga varsti välja tõrjuti, leidis enesele uue kodumaa Tiibetis. Siit ongi tema levinud üle Kagu-

61. joonis. Dalai-laama residents (asupaik)
— klooster Lhasas.

Ida- ja Kesk-Aasia ja endale kogunud peaaegu sama palju poolehoidjaid kui ristiuskki. Tiibeti ainukeses suuremas linnakeses **Lhasas** (vt. 61. joon.) elab kõikide buddhausuliste ülemvaimulik dalai-laama. Dalai-laama (=ookeani preester, tähendab, nii suur kui ookean) on ka Tiibeti ilmlikuks valitsejaks.

Poliitiliselt kuulub Tiibet **Hiina** ülemvalitsuse alla (Hiina „kõrvalmaa“), kuid tegelikult on siin inglasterel mõju.

3. Ida-Turkestan ehk Tarimi nõgu.

(Loendage tema piirid kaardil!)

Looduslikud olud. Ida-Turkestan moodustub Pamiiri, Tien-šani ja Kuen-luni mäestiku vahel asetsevast ovaalsest nõost, millesse valguvad ümberkaudseist mägedest jõed ja kaovad ära kõrveliiva. Suurim neist on Tarim, suubub Lop-nori (= soojärv) soostunud soolajärve. Ida-Turkestan on laialine kõrb, kus kunstliku niisutusega kultuurmaistud jõgede ääri pidi oasidena levivad.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Elanikeks Ida-Turkestanis on mitmed muhamediusulised **türgi-tatari** rahvused (turkmeenid jt.) ja ka rohkesti **hiinlasi**. Peatululadeks on neil **põllundus** ja **alandus**. Tähtis on ka **kaubandus**, sest Ida-Turkestan asetseb karavaniteel, mis viib Turaanist Mongooliasse ja Hiinamaale. Tähtsamateks asulateks on kaubalinnad Džarkand ja Kašgar.

Poliitiliselt kuulub Ida-Turkestan ühes Lõuna-Džungaariaga **Hiinamaale**. Suurimaks keskuseks on Džungaarias Kuldža linn.

E. Põhja-Aasia.

Siia kuulub laialine maa-ala, mis üldiselt tuntud Siberi nime all. Ta ulatub läänest Uurali mäestikust Vaikse ookeanini idas ja põhjast Põhja-Jäämerest Kesk- ja Ida-Aasia ääremäestikeni lõunas. Siia kuuluvad ka Põhja-Jäämeres asetsevad Uus-Siberi jt. saarestikud ja saared. Kogu see ala moodustab umbes $\frac{1}{4}$ tervest Aasiast. Ühes Euroopa-Venemaaga moodustab see ala nn. **Suur-Siberi** ehk **Sibiiria** (vt. 1. joon.). (Määrake kaardi järgi Siberi geograafiline asend ja ulatus läänest idasse ja põhjast lõunasse! Missugused mered, saared ja poolsaared on Siberi rannikuil?)

1. Siber.

Siber on Põhja-Jäämerele avatud ja selle mõjualune Aasia osa. Seetõttu on siin, suurele ulatusele vaatamata, looduslikud ja ka majanduslikud olud enam-vähem üheilmelised.

Looduslikud olud. **Pinnaehituslikult** jaguneb Siber üldjoontes kahte ossa: Lääne- ja Ida-Siber.

Lääne-Siber on laialine madalmik (suurim maakeral). Siit voolab läbi **Ob'i** jõgi (5200 km) (vt. 67. joon.) oma lisajõgedega. Lisajõgedest suurim on Irtõš. Ka **Jenissei** jõe kesk- ja alamjooks asetseb Lääne-Siberis.

Ida-Siber on oma lääneosas kiltmaa (Kesk-Siberi kiltmaa), lõuna- ja idaosas — mägismaa. Kesk-Siberi lõhestatud kiltmaa orge niisutavad Jenissei ülemjooks ja tema parempoolsed lisajõed. Idaosas voolab Leena oma lisajõgedega ja palju teisi väiksemaid Siberi jõgesid. Kõrgemale tõusevad mäed Lääne-Siberi lõunapiiril **Altai** (= kullamäed) kurdmäestikust, mille kõrgemad tipud (Bjeluhha 4550 m) on kaetud igilume ja jääliustikkudega. Siin on Ob'i ja tema ülemjooksu lisajõgede veerikkad allikad. — Altai mäestikust ida poole lähevad **Sajaani** ja **Baikali** kõrged ja laialised ärakulunud kurdmäestikud, mis lõhestatud sügavate alangutega. Ühes alangus asetseb maakera kõige sügavam järv — **Baikal** (suurim sügavus 1520 m). Baikali mäestikust kaugemale idasse ja kirdesse lähevad keskmise kõrgusega (kuni 2500 m) ahelikud, mis langevad lõuna ja ida poole (Vaikse ookeani rannikule) järsult, loode ja lääne poole aga lault, moodustades siin paiguti laialisi kõrglavasid ja rünnmäestikke. Lõunaosas, Mongoolia piiril, on need ahelikud tuntud **Jablónovi**, ida- ja kirdeosas — **Stanovoi** mäestiku nime all. Mägised on ka Kamtšatka poolsaar, Sahhalini saar ja Jaapani mererannik kuni Amuuri ja tema lisajõe Ussuri madalmikuni. Kamtšatka mäestiku idaosas on palju tegevaid (12) ja kustunud (ligi 30) vulkaane. Neist on kõrgeim Kljutševskaja Sopka (4920 m) (kohalikus keeles tähendab „sopka“ — nohisev vulkaan).

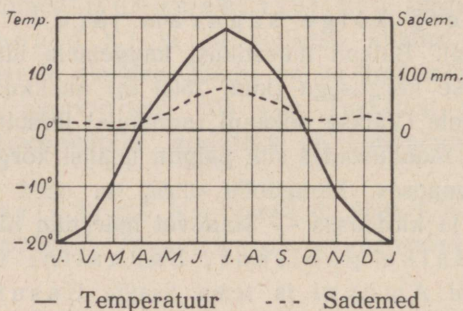
Kliima on Siberis kare ja kontinentaalne. Eriti karedad ja külmad on talved. Suved on põhjas lühikesed (3 kuud), lõunas pikad (5—6 kuud) ja palavad (vt. 62. joon.). Kevad ja sügis on lühikesed, sest üleminek talvest suvele ja suvest talvele toimub enamasti järsku. Sademeid on siin võrdlemisi vähe, kuid ka aurumine on siin lähispolaarse asendi tõttu väike. Rohkem sademeid on mägedes. Talvel kattuvad mäed paksu lumega, mis kevadel ja suvel sulades on aluseks jõgede veerohkusele. Eriti sademeterikkad ja niisked on Vaikse ookeani rannikumaad.

Ida-Siberis, Verhojanski mäestikuga läänest, lõunast ja idast ümbritsetud Jana jõe orus on maakera külmim koht. Siin väikeses Verhojanski linnakeses, $67\frac{1}{2}^{\circ}$ p.-l., on kesktemperatuurid: jaanuaris -50° , juulis $+15^{\circ}$, aastas -17° C. Madalaim temperatuur, mis siin üles märgitud (piiritustermomeetriga [mispärast?]), oli $-69,8^{\circ}$ C.

Ida-Siberis, kus talvel lund vähe, külmub maa sügavalt ära (50° laiusjoonel kuni 50 m sügavuses). Suve jooksul jõuab ta ainult pealt ära sulada. Ka jõed kattuvad talvel paksu jääkorruga (kuni 3 m ja rohkem). Madalamad neist, eriti maa põhjaosas, külmuvad paiguti põhjani kinni.

Suurem osa Siberi jõgesid suubub Põhja-Jäämerre. Nende ülemjooksul on jääminek kevadel varasem kui kesk- ja alamjooksul. Lahtised jääpangad kuhjuvad sageli kesk- ja alamjooksul kinnikülmunud jää serva vastu kõrgeteks mägedeks ja takistavad jõevoolu. Paisu taga tõuseb vesi kõrgele ja ujutab üle laialised alad. Paisust läbi murdes purustavad veevool ja jääpangad kõrgeid kaldaid ja neil kasvavaid metsi. Mahamurtud puud viib veevool Põhja-Jäämerre, kust neid hiljemini merevool kannab Gröönimaa jt. Arktika saarte rannikuile.

Taimkatte, loomastiku ja osalt ka majandusliikude olude suhtes jaguneb Siber nelja ossa: tundra, okasmets (taiga), rohtla ja Vaikse ookeani rannik.

62. joonis. Irkutski kliimadiagramm.

Tundra levib laialise vöötmena Põhja-Jäämere rannikul polaarvöötmes. Siin elutsevad põhjapõdrad, polaarrebased, -jänessed ja mererannikul hülged, jääkarud jt. polaarloomad. Suvel on tundra rikas mitmesugustest soolindudest, kes lendavad siia pesitsema.

Tundrast lõuna pool katab **taiga** suurema osa Lääne-Siberi soostunud madalmikust, Kesk-Siberi kiltmaa ja madalamad mäed ning mägede nõlvad. Üldse on taiga all üle 70% kogu Siberi pindalast. Ainult kõrgemad mägede ladvad tõusevad ülespoole metsade raja. Neis levivad suvel paiguti laialised „alpi aasad“, paiguti on nad „paljad“. Taiga koosneb põhjaosas ja kõrgematel mäenõlvadel okaspuudest (kuused, männid, siberi kuused, lehtmännid, dauria kuused, seedrid jm.), lõunaosas tulevad sekka lehtpuud (kased, haavad jt.) ja moodustavad siin sega- ja lehtmetsi (vt. 63. joon.).

Omapärast pilti esitab Siberi taiga. Kõige majesteetlikum osa taigast on tihe okasmets, nn. „mustmets“. Tihe oksastik ja okkastik võlvub ülal nii tihedasti kokku, et metsa all vaevalt näha võib tükikest sinist taevast. Vaevalt suudab siia tungida ka mõni päikesekiir. Sügav häma-

rus valitseb selles mõõtmatus oksastiku võlvialuses ka kõige heledamal suvisel päeval. Maapinda katab ainult tihe rohekaspruun samblastik. Hämäruses punetavad puude vahel mõnes kohas pihlakamarjad. Siin vahelduvad punased männitüved punakaspruunide küünalsirgete siberi männi (seedri) tüvedega. Seal sekka võistlevad tumedad kuuse ja siberi kuuse tüved rohekashallide haabade ja kaskede valgekirjude tüvedega. — Siin-seal vilksatab ühelt tuulest murtud ja sammaldunud metsahiiglase tüvelt teisele lennates punasaba-õnnetusähk (lind). Seal siristavad tihased noorte mändide ja kuuskede okstel. Ülal puu ladvas lagistab kaljukotkas. — Sügisel

63. joonis. Lehtmets üksikute lehtmändidega Sajaani mäestik. Näha on pärismaalaste mahajäetud telkide kered.

ja talvel on siin puude all suure mustpruuni karu (vt. 64. joon.) ja põdra asupaik. Siin peab talvel jahti ilves jänese peale ja soobel ajab taga oravat.

Metsa vahel on paiguti valgusküllaseid kõrkja- ja pilliroosoid. Nende ääres kasvab troopikaliselt lopsakas ja paiguti läbipääsetamatu kibuvitsa, mustsõstra ja vabarna võsastik, õigemini risustik.

Suurt kahju teevad taigas igal suvel metsatulikahjud. Sadade ja tuhandete km²-te viisi hävitavad nad väärtuslikku metsa. Metsa- ja turba suits levib mõnel kuival suvel üle terve Siberi, mattes suitsuvinesse kaugeimat silmapiiri, päikest jne. Metsatulikahjud tekivad kas küti-tunguusi juhuslikust tuleasemest või asunikude-venelaste käest, kes kevadel harilikult vanakulu oma heina- ja karjamaadel põletavad, või ka pikselöögist. Heaks söödaks tulele on metsaalune kuiv tuulerisu, mida siin keegi ei korista. Ka tõrvarikkad siberi kuused, seedrid jt. hakkavad hõlpsasti

põlema. Tule kaasas tekkiva tuule ja tormiga laguneb tuli allatuule imekiiresti. Ei peata teda väiksemad jõed ja soodki. Väga raske on ka kustutamine. Harilikult kustub tuli ise, jõudes mõne suurema jõeni, või kustutavad tema suured vihmavalangud. Kurb ja õudne on põlenud metsa pilt: ümberringi mustab maa põlenud kändudega, vahel sekka tõuseb siin-seal ka mõni oksatu ja lehitu mustendav tüvi. Asunikele on aga säärased põlenud alad väärtuslikud — siin on neil kerge teha uut põldu, mis mõni aasta head saaki annab, enne kui lahjaks kurnub.

64. joonis. Siberi karu Kamtšatkas.

Loomastik on taigas väga mitmekesine ja rikkalik. Tavalisemad on siin põdrad, karud (vt. 64. joon.), rebased, hundid, oravad, nirgid, sooblid jt. karusnahksed loomad.

Rohtlad (stepid) levivad Lääne-Siberi lõunaosas, mustmulla alal. Põhjaosas, taiga piiril, vahelduvad rohtlad suuremate või väiksemate lehtmetsasaludega, edelas aga, Kirgiisi rohtla piiril, muutuvad nad päris rohustepiks. Ka Baikali järve lõunaosa ümbruses, Mongoolia piiril, vaheldub mets rohtlaga.

Vaikse ookeani rannikualas (eriti ranniku lõunaosas, Kamtšatka poolsaarel ja Amuuri jõgikonnas) on taimkate lopsakam ja mitmekesisem kui mujal Siberis. Siin kasvavad peale teiste siberi puude tammed, metsviinapuud jt. — Ka loomastik on siin rikkalikum (vt. 64. joon.). Peale siberi loomade on siin ka

tiigreid ja metssigu. Eriti rikas on Vaikse ookeani rannikumeri karusnahkseist meriloomadest (meripiibrid, kotikud jt.). ✕

Rahvastik ja majanduslikud olud. Siber on väga hõredasti rahvastatud. Elanikud on kogunenud peamiselt

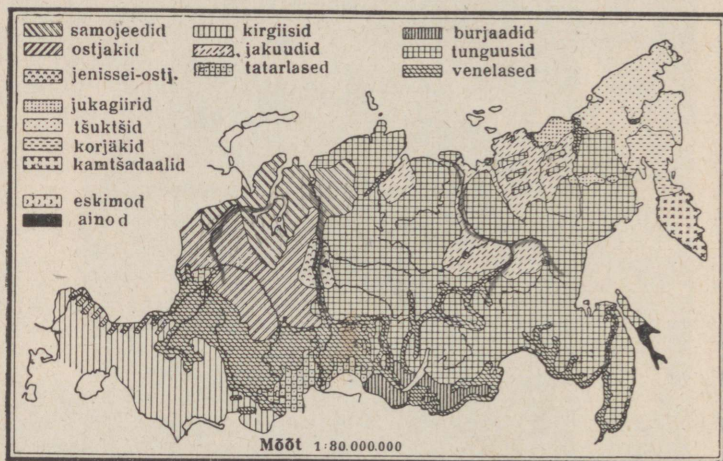
65. joonis. Tunguuside šamaan (nõid). Pange tähele tema eriskummalist rõivastist ja suurt nõiatrummi! Trummi põristades keerleb ta seni, kuni langeb poolmeelemärkusetult maha ja hakkab teistele arusaamatuks jäävaid sõnu sonima.

stepialasse ja jõgede ning Siberi raudtee ümbrusse (vt. 68. joon.). Rahvuslikult on ta üsna kirju (vt. 66. joon.). Enamusrahvuseks on **venelased** (üle 80% kogu rahvastikust), kes siia Euroopa-Venemaalt sisse rännanud. Maa pärisrahvused, peamiselt mongoli tõugu, on väikesearvulised ja enamasti madalal kultuuriastmel.

Tundra-alas on inimesi väga hõredasti (100 km²-l 4–5 inimest). Need on kolijad põhjapõdrakasvatajad, küttijad

ja kalastajad rahvad — Obi ja Jenissei alamjooksul soome-ugri sugu **samojeedid**, Leena jõe suudme ümbruses mongoli tõugu **tunguusid** ja nendest ida pool kuni Beringi mereni **jukagiirid** ja **tšuktšid** (vt. 66. joon.).

Ka taiga-alas on inimesi vähe (10 km²-l 2—3 inimest). Siin on elanikkude peatululadeks küttimine ja jõgede kallastel kalastamine. Lõunapoolses taiga haritakse ka põldu ja kasvatakse karja. Ida-Siberi taigas elavad tunguusid on nimeliselt

Vladivostok

66. joonis. Siberi rahvastiku koosseisukaart.

ristiusulised, tegelikult aga veel oma vanade šamaanide (nõidade) austajad (vt. 65. joon.). Tunguusid on tuntud osavate küttidena, osa neist on ka põdrakasvatajad. Kamtšatka poolsaarel elavad kolijad **korjakid** ja **kamtšadaalid**. — Leena jõe kesk- ja alamjooksul kuni Jäämereni elavad türgi-tatari sugu **jakuudid**. Nad on arvurikkamaid ja elujõulisemaid pärisrahvaid (üle 250 000 hinge). Oma asukoha lõunaosas on nad muutunud paiksateks karjakasvatajateks (kasvatatakse peamiselt hobuseid) ja põlluharijateks. Põhjaosas aga on nad veel poolkolijad põdrakasvatajad. Taiga lääneosas, Jenissei kesk- ja Obi alamjooksul, elavad küttijad ja põdrakasvatajad poolkolijad, poolpaiksad soome-ugri sugu **ostjakid** ja **vogulid** (viimaseid on vähesel arvul ka Uurali mäestiku idanõlvul). — Peale pärismaalaste on taiga paremates alades (lõunapoolses osas,

jõgede ümbruses jne.) rohkesti **venelasi** (vt. 66. joon.). Venelasile on peale kalastamise, küttimise, põllunduse (kaer, oder, rukis) ja karjanduse tähtsamaks tulualaks mäe- ja kullakaevandused. Suurel määral leidub Siberi taigas kulda, hõbedat, rauda jt. metalle, kivisütt, grafiiti jt. mineraale. Tähtsamad kullakaevandused on Baikali järve ümbruses, Leena ja tema lisajõe Vitimi ja Amuuri lisajõgede Seja ja Bureja orus. Tähtsamad kivisööe ja grafiidi leiukohad on Altai mäestiku eelharudes ja Alam-Tunguska (Jenissei parempoolne lisajõgi) ümbruses. Siber on üks parimaid ja rikkalikumaid **grafiidimaid** maakeral.

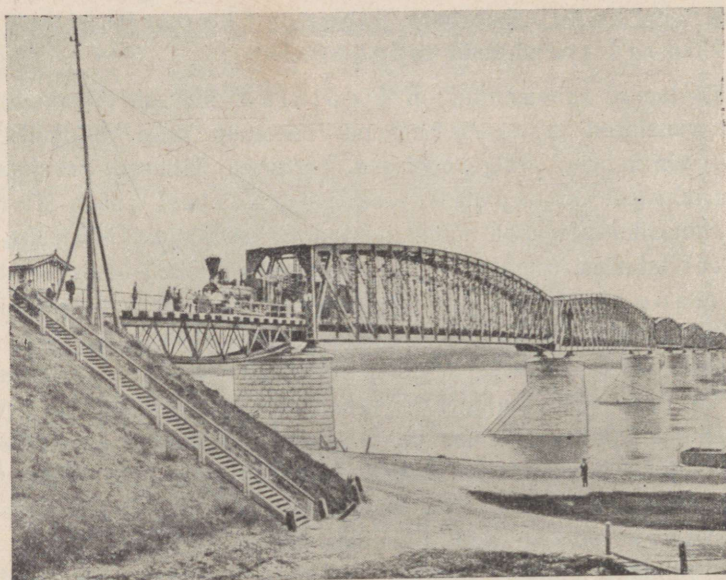
Tihedamini rahvastatud on stepialad. Siin on elanikeks peamiselt **venelased** ja teised Euroopa-Venemaalt sisse rännanud rahvad — **ukrainlased, valgevenelased, eestlased, lätlased, sakslased** jt. Pärismaalastest on stepialasse veel püsima jäänud Lääne-Siberis ja Altai mäestiku nõlvadel poolkolijaid karjakasvatajaid muhamediusulisi **tatarlasi** (umbes 250 000 hinge) ning Baikali ümbruse stepidesse mongoli tõugu buddhausulisi burjaate (üle 340 000 hinge). Burjaadid on ärksamaid Siberi pärisrahvaid, kes on, nagu jakuudidki, juba paiksateks põlluharijateks muutunud ja osalt ka juba vene kultuuri omandanud. — Venelastele ja teistele sisserändajatele on stepialas peatulualadeks **põllundus** ja **karjandus**. Tähtsamateks viljadeks on nisu, kaer, hirss. Taliviljad äparduvad sagedasti külma tõttu, ka suviljadele teeb põud sagedasti kahju. Karjanduse alal on Lääne-Siberi steppides erilise tähtsusega **piimakarjandus**. Kümnete miljonite puudade viisi veeti siit enne maailmasõda meiereides valmistatud võid mööda Siberi raudteed Euroopa-Venemaale ja ka Lääne-Euroopasse („siberi või“). Sõja ajal jäi piimaasjandus soiku. Nüüd on ta jälle uuesti arenenud.

Hilisemal ajal on sisserändajaid venelasi suuremal määral koondunud Ohhoota ja Jaapani mere rannikule kalastajatena ja Amuuri ning tema lisajõe Ussuri madalmikule põlluharijatena. Siin haritakse peale rukki, kaera ja nisu ka maisi.

Kaubandus ja liiklemine on Siberis elav, kuid vabrikutöõndus on alles madalal astmel. Pea-liiklemisteks on **Siberi raudtee** (kõige pikem raudtee maailmas, üle 7800 km, vt. 67. joon.). Ta läbib Lõuna-Siberi rahvarikkama ala ja ühendab Euroopa-Venemaad Vladivostoki sadamalinnaga Jaapani mererannikul. Sellelt raudteelt

lähevad lõunasse haruteed: Novosibirskist Barnauli, Alma-Ata jt. kaudu Taškenti (Turksib'i raudtee) ja Harbiinist (Mandžuurias) Mukdeni jt. kaudu Hiinamaale.

Siberi jõgedel, olgugi et nad on enamasti veerikkad ja laevamiseks kõlblikud, on kohalik tähtsus. Suuremad neist läbivad maad põhja—lõuna suunas ja suubuvad kõik, peale Amuuri, Põhja-Jäämerre või jäisesse Beringi merre, mis peaaegu läbi aasta jääkatte all. Ka jõed ise on aastas 6—9 kuud jääkatte all.

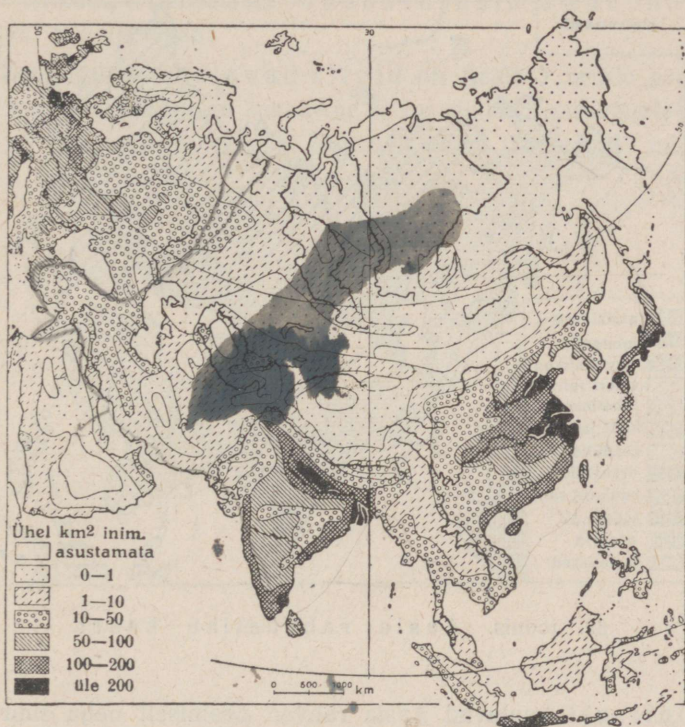

67. joonis. Siberi raudtee sild Obi jõel.

Tähtsamateks väljaveoaineteks on teravili, karjasaadused (eeskätt või), karusnahad jt. küttimissaadused, metsamaterjalid, kala, kuld, grafiit jne. Sisse veetakse peamiselt põllutööriistu, suhkrut, soola, riide- ja metallkaupu jne. Kaubanduslikeks keskusiks on Siberi raudtee või jõgede äärsed linnad. Eriti kiiresti on kasvanud need linnad, mis asetsevad jõgede ja raudteede sõlmpunktides. Tähtsaimad neist on Lääne-Siberis — **Omsk, Tomsk** (Lääne-Siberi kultuuriline keskus ülikooli ja tehnoloogiainstituudiga) ja kiirestikasvav 1904. a. asutatud **Novosibirsk**, Kesk-Siberis — **Irkutsk** (Kesk-Siberi kultuu-

riine ja kullatöönduse keskus) ja Ida-Siberis — Vladivostokk, sadamalinn.

Poliitiliselt kuulub Siber Nõukogude-Venemaale. Ta on Suur-Vene föderatsiooni suurimaks alaks autonoomsete vabariikide (Siber, Jakuutia, Kaug-Ida jt.) või alade näol.

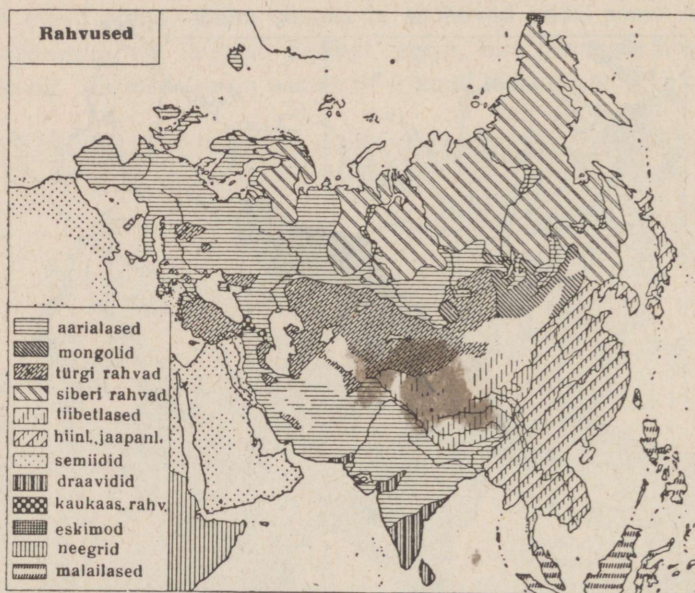
68. joonis. Euraasia rahvastiku tiheduse kaart. Pange tähele tihedastirahvastatud alasid Euroopas ja Aasias!

Aasia kokkuvõtteks.

Tuletage meelde Aasia looduslikke olusid (pinnaehitus, kliima, siseveestik, taimkate, loomastik)! Missugused suuremad looduslikud ühikud on Aasias? Kirjeldage, mille poolest nad üksteisest erinevad! milles neil ühiseid jooni?

Rahvastik, kultuurilised ja majanduslikud olud. Aasia on kõige rahvarikkam maailmajagu. Siin elab enam kui pool

kogu maakera rahvastikust (üle 1100 milj. elan.). Kuid rahva asetuse ja tiheduse suhtes on ta ebauhtlane. Nimetage kõige tihedamini ja kõige hõredamini rahvastatud maad ja alad Aasias (vt. 68. joon.)! Mis on elanikkude peatuulaladeks Aasia tihedamini rahvastatud alades? hõredamini rahvastatud alades? mispärast?

69. joonis. Aasia rahvastiku kaart.

Tõuliselt kuuluvad Aasia rahvad peamiselt nelja suuremasse rühma (vt. 69. joon.). Kõige aruurikkamaks on mongoli tõu esindajad Kesk-, Ida- ja Põhja-Aasias. Loendage siikuuluvad rahvad! Teist kohta omavad valge ehk kaukaasia (aaria) tõu esindajad lõuna-, edela- ja põhjapoolses Aasias. Nimetage, missugused rahvad! Kolmandal kohal on draavidid ja neljandal — malailased Lõuna-Aasias. Nimetage, missugused rahvad! Peale nende on veel Aasias ürgseid rahvaid. Kus ja kes?

Missugused usud on tekkinud Aasia pinnal ja kus? Kus on praegusajal nende pooldajate enamus?

Missugused kultuurid on tekkinud Aasia pinnal ja kus? Missugused rahvad on praegusajal nende kandjaks? Missugustes

osades ja missuguste rahvaste juures on euroopa kultuur enam levinud?

Missugused tähtsamad liiklemisteed (raudteed, veeteed, karavaniteed) on Aasias ja missuguseid tähtsamaid linnu nad ühendavad? Nimetage tähtsamaid loodusvarasid ja kaubaaineid, mida neil teil veetakse!

Missugused iseseisvad riigid on Aasias? nende pealinnad? riiklik kord? Missugused maad on teiste riikide (missuguste?) asumaiks? Missugused on neist asumaist kõige tähtsamad? mispärast?

II. Ameerika.

Üldvaade.

1. **Asend, piirid ja jaotus.** Ameerika manner asetseb läänepoolkeral. Euroopast ja Aafrikast eraldab teda **Atlandi** ookean, Aasiast ja Austraaliast **Vaikne** ookean. Nii on tema teistest maailmajagudest eemal ja alles uue aja alul (1492. a.) eurooplastele tuttavaks saanud. Sellest ka tema nimetus „**Uus-maailm**“, kuna Euroopa, Aasia ja Aafrika on tuntud „**Vana-maailma**“ nime all.

Ameerika mandri põhjapoolseim tipp on **Murchison**'i neem 72° põhjalaiusel. Lõunapoolseimaks mandri tipuks on **Froward**'i neem 54° lõunalaaiusel. Läänepoolseimaks mandri tipuks on **Wales**'i prints'i neem (Alaskas) 168° läänepikkusel ning idapoolseimaks — **Branco** neem (Brasiilias) 34° 45' läänepikkusel. Ameerika saarestikud ulatuvad aga veel palju kaugemale põhja ja lõunasse. Nii on **Gröönimaa** põhjapoolne tipp 83° 20' Nl. all ja **Hoorn**'i neem, Tulemaa saarestikus, 56° Sl. all. (Arvutage Ameerika äärmiste põhja-lõunapoolsete tippude kaugus üksteisest lauskraadides ja km-tes!)

Troopikavöötme põhjaosas jaotab Kariibi meri Mehhiko lahega Ameerika mandri kaheks suureks maailmajaoks: **Põhja-Ameerikaks** ja **Lõuna-Ameerikaks**. Mõlemaid Ameerikaid ühendab kitsas Panama maakitsus ja veidi laiem nn. Kesk-Ameerika mandriline osa. Ühes Lääne-India saarestikuga (vt. 1. joon.) moodustabki see osa nn. **Vahe-** ehk **Kesk-Ameerika**.

2. **Ameerika avastus- ja uurimisloost.** Ameerika on eurooplaste poolt kaks korda avastatud. Esimene kord leidsid tema X sajandi lõpul ja XI sajandi alul vahvad merisõitjad normannid, praeguste norralaste esivanemad. Uusi maid otsides purjetasid nad kaugele lääne poole, avastasid ja rahvastasid Islandi saare („**Jäämaa**“ — selgitage, mispärast nad sellele saarele säärase nime andsid!). Siit purjetasid nad veel kaugemale läände — Gröönimaale („**Roheline maa**“ — kuidas käib see nimi kokku selle mannerjääga kaetud saarega? Missugusel aastaajal ja kuhu kohta pidid normannid siia esmakordselt tulema?). Gröönimaalt purjetasid normannid ka Põhja-Ameerika idarannikule, mida nimetasid siinkasvavate metsviinapuude tõttu „**Vinland**'iks“. Oma avastisele ei andnud

normannid erilist tähendust ja unustasid ta pea. Nii ei saanudki teised Euroopa rahvad uue maa avastamisest sel ajal midagi kuulda.

Teist korda avastas Ameerika itaallane Chr. Kolumbus, kes oli Hispaania kuninga teenistuses. Nagu teised selleaegsed merisõitjad, nii otsis ka Kolumbus lühemat meriteed Indiasse. Tema reisuplaan oli teiste omast algupärasem — oletades, et maa on kerakujuline, tahtis ta otse üle Atlandi ookeani avada tee India idarannikule (mispärast?). Pikemate arutuste ja läbirääkimiste järel sai ta lõpuks kolm laeva tarvilise arvu meestega ja purjetas 1492. a. augusti alul Hispaaniast tundmatule merele, hoides kurssi alaliselt lääne poole. Sama aasta oktoobri lõpus jõudis ta väikesele Guanahani saarele **Bahama** saarestikus. Siit edasi sõitis ta veel **Haiti** ja **Kuuba** saartele ja pöördus Hispaaniasse tagasi rõõmsa teatega meritee avamisest Indiasse. Hiljemini purjetas ta veel kolm korda üle Atlandi ookeani, avastas hulga saari Lääne-India saarestikus ja Kesk-Ameerika mandri. Ta oli arvamusel, et avastatud maad kuuluvad Aasia kaguossa. Selles teadmises ta surigi.

Hiljemini, kui juba Ameerikasse rohkesti eurooplasi oli asunud ja nad maad mööda ka Ameerika läänerannikule olid jõudnud, selgus, et see Indiaks arvatud maa siiski India pole, vaid hoopis uus senitundmatu maailmajagu. Nime „Ameerika“ sai uus maailmajagu ühe hoopis kõrvalise tähtsusega reisija, itaalia kaupmehe Amerigo Vespucci (l.: vesputši) nime järgi, kes välja andis esimese kirjelduse ja kaardi uuest maast. Kolumbus oma teenetega oli pea unustusse jäänud. Kolumbuse poolt nimetatud India saarestikku hakati hiljemini nimetama „Lääne-Indiaks“ ja Ameerika pärisrahvast indiaanlasteks.

Hilisemaist Ameerika avastajaist on suuremaid teeneid hispaania merimehel F. Magalhães'il (l.: magaljais) ja inglise merimeestel Davis'il, Hudson'il, Baffin'il, Ross'il jt. Magalhães purjetas oma esimese ümbermaailmareisu puhul (1520. a.) ümber Lõuna-Ameerika läbi Magalhães'i väina (kannab avastaja nime) Suurde ookeani. Magalhães nimetas seda ookeani „**Vaikseks**“ — oli seekord vaikne, kuid tegelikult on ta sageli väga tormine. Inglise merimeeste (nende nimesid kannavad nende poolt avastatud väinad, lahed, saared jne.) eesmärgiks oli leida meriteed Atlandi ookeanist Vaiksesse ookeani ümber Põhja-Ameerika. Suurte ohvrite ja kulude peale vaatamata jäid selleaegsed ettevõtted tagajärjetuiks. Alles hiljemini, 1903.—1906. a., õnnestus see merisõit norralasel Roald Amundsen'il, kes käis hiljemini, 1911. a., lõunanabal ja 1926. a. lennukiga põhjanabal.

Gröönimaa ja Arktika saarestiku uurimise alal on tähtsad teened Fridtjof Nansen'il (vt. m. s. tema raamatut „Jääs ja öös“). Läbi Gröönimaa jõudis põhjanabale esmakordselt 1910. a. ameeriklane Peary (l.: piiri). Lennukitel on ümber põhjanaba lennanud ameeriklane Byrd (l.: bööd) (1926. a.) ja umbes kuu aega hiljem ka R. Amundsen. 1928. a. suvel korraldas itaallane Nobile õhulaeval retke põhjanabale, mis aga ebaõnnestus. Polaarmail õnnetusse sattunud itaallastele tõttas kohe sama

1928. a. suvel õhulaevaga appi eespoolmainitud polaarmaade uurija Roald Amundsen, kuid enne hädalistele appijõudmist hukkus ta ise ühes oma kaaslasega jäljetult.

Ameerika sisemaa uurimise ja koloniseerimise alal on tegevad olnud: Põhja-Ameerikas eeskätt inglased ja prantslased, Lõuna-Ameerikas — hispaanlased, portugallased ja uuemal ajal sakslased.

A. Põhja-Ameerika.

1. **Asend, suurus ja piirid.** Põhja-Ameerika on läänepoolkera suurim maailmajagu. (Mitu korda on ta Euroopast suurem? mitu korda Aasiast väiksem?) Tal on üldiselt täisnurkse sarik-kolmnurga kuju, mille alus edelas, tipp kirdes.

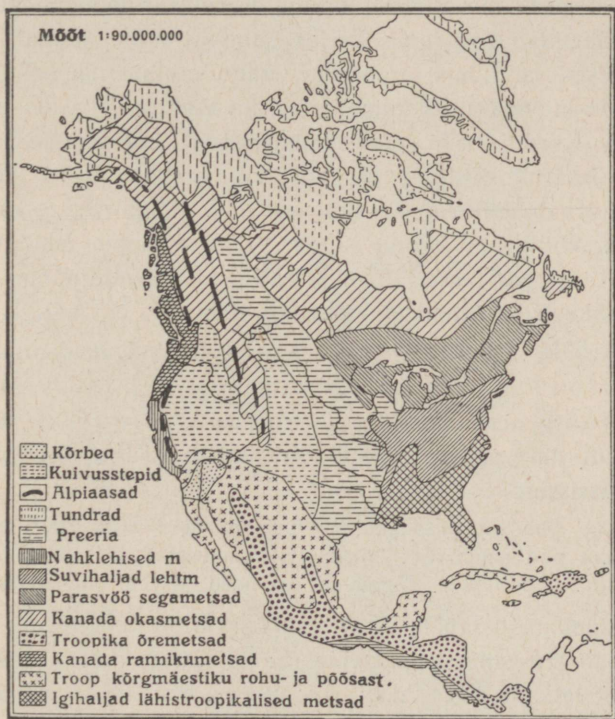

70. joon. P.-Ameerika sademete kaart.

Põhja-Ameerika mandrilise osa ulatus ühes Kesk-Ameerikaga põhjast (Murchison'i neem 72° N l.) lõunasse (Panama laht $7^{\circ}30'$ N l.) on üle 7000 km, läänest (Alaska poolsaarelt 168° W p.) idasse (Labrador'i poolsaarele $55^{\circ}40'$ W p.) ligi 6000 km. (Missugused saared on P.-A. põhjapoolseimad ja missuguse N laiuseni nad ulatuvad? Missugused ookeanid ja

mered on P.-Ameerika piirideks? Kui suur on kellaaja vahe P.-Ameerika ida- ja läänepoolseimate tippude vahel? Kui palju on kellaag Labradori poolsaarel järel Greenwich'i ajast?)

2. Liigestus, mered. P.-Ameerika rannik on hästi liigestatud. Põhjas ja idas moodustab Atlandi ookean tema rannikul hulga suuremaid ja väiksemaid lahtesid, meresid, väinu, saari ja poolsaari.

71. joonis. Põhja-Ameerika taimkatte kaart.

Suurimad neist on põhjas ja kirdes, nagu Põhja-Jäämeri, Baffin'i (l.: bäffin) ja Hudson'i (l.: hödsn) laht, Davis'i (l.: deervis) väin, New Foundland (l.: njufaundlend), Baffinimaa, Gröönimaa jt. Arktika saared ning Labradori poolsaar. Ka idas ja kagus on rohkesti lahtesid, poolsaari ja saari. Suurimad neist on siin Florida (=roosidemaa) ja Yucatan'i (l.: jukätän) poolsaar kahel pool Mehhiko lahte, Kariibi meri ja **Lääne-India** saarestik (Bahama saared, Suur-Antilli saared ja Väike-

Antilli saared). Läänepoolne, Vaikse ookeani rannik on vähem liigestatud. Poolsaartest on siin suurimad Alaska loodes ja Kalifornia edelas. Viimast eraldab mandrist kitsas, kuid sügav Kalifornia laht.

3. Pinnaehituslikult jaguneb Põhja-Ameerika kolme suurde ossa. Lääneosa, Vaikse ookeani rannikuala, on kõrge kurruline mägismaa, mis üldiselt tuntud **Kordiljeeride** nime all. (Cordillere tähendab hispaania keeles „ahelastikud“. Esmalt anti see nimetus Kesk- ja Lõuna-Ameerika läänerranniku mäestikele; hiljemini on seda laiendatud üldnimetusena ka P.-Ameerika läänepoolseile mäestikele.) Kordiljeeride noored kurrulised kõrgahelikud algavad Alaska poolsaarelt. Mitme tuhande km pikkuse kahe peaaheliku ja hulga kõrvalahelikudega läbivad nad Põhja-Ameerika mandri loode—kagu või põhja—lõuna suunas. Läbi Panama maakitsuse jätkuvad nad L.-Ameerikasse. Kordiljeerides, eriti nende põhja- ja lõunaosas, on rohkesti kustunud ja tegevaid vulkaane.

Kordiljeeride ahelikest idasse läheb maapind madalamaks. Siin levib laialine lauskmaa, mis keskel (50° N l. ümbruses) lääne—ida suunas kõrgemale kerkides (Kanada seljastik) moodustab kaks kallakut: ühe põhja poole — **Arktika** madalmik, teise lõuna poole — **Mississippi** madalmik.

(Loendage kaardil, missugused suurimad jõed voolavad neis madalmikes ja kuhu nad suubuvad! Missugused suurimad järved ja järvestikud asetsevad siin? Missuguste jõgedega on need järved ühenduses?)

Mississippi madalmiku idaserval kerkib kuni 2000 m kõrgune vana kulunud kurruline **Appalachia** (l.: äpälätsiä) mäestik. Sellest ida poole levib laialine Atlandi ookeani rannikumadalmik, mis ühte sulab lõunas Mississippi madalmikuga.

4. Jaotus. Looduslike olude (kliima, taimkatte jne.) suhtes on P.-Ameerika üsna mitmekesine (vt. 70. ja 71. joon.). See on tingitud tema suurest ulatusest põhja—lõuna suunas, tema rannikut uhtvaist soojadest ja külmadest meredest ja merehoovustest ning tema pinnaehituse laadist. Osalt nende looduslike erinevuste, peamiselt aga poliitilise kuuluvuse kohaselt jaotatakse P.-Ameerika harilikult järgmiseks neljaks suuremaks ühikuks: Arktika saarestik, Kanada, Põhja-Ameerika Ühendriigid ja Mehhiko. Mehhikot ühes Kesk-Ameerikaga nimetatakse ka **Vahe-Ameerikaks**.

1. Arktika saarestik.

Arktika saarestiku nime all tuntakse Põhja-Ameerika põhjarranniku lähedal olevaid suuremaid ja väiksemaid saari. Suurimad ning tähtsaimad neist on Gröönimaa ja Baffinimaa.

Arktika saarestikku ühes Põhja-Jäämere äärsete Aasia ja Ameerika rannikumaadega vaadeldakse ka kui eri maailmajagu — **Arktis** (vt. 1. joon.).

72. joonis. Eskimod.

Gröönimaa.

Looduslikud olud. Gröönimaa on kõige suurem saar maakeral. Ta on ligi $\frac{1}{4}$ Euroopa pindalast (2 175 000 km²). **Pinnaehituslikult** on ta kuni 3000 m kõrge kaljune kiltmaa, mis kaetud mitmesaja meetri paksuse **mannerjääga**. Ainult lõuna- ja läänepoolne kitsas rannikuala (88 000 km²), kus **kliima** pehmem, on mannerjääst vaba. Gröönimaa rannik on hästi tihedasti lõhestatud

sügavate ja kitsaste kääruliste lahtedega („fjordiline rannik“). Need tungivad orgudena kaugele maa sisse ja nende järsunõlvalistel veergudel ulatuvad üksikud kõrgemad paljad kaljutipud mannerjääst välja (nn. „nunatakid“). Nende orgude kaudu liuglebki mannerjää suurte liustikkudena merre. Siin moodustab ta mannerjää servast lahti murdudes suuri jäämägesid. Külmlabradori hoo-vus kannab neid jäämägesid kaugele lõuna poole kuni Newfoundlandi saare ümbruseni, kus nad on suureks hädahuks Euroopa—Ameerika laevaliinil.

Gröönimaa mannerjääst vaba rannikuala on madala kase- ja pajuvõsastikuga **tundra**, mis suvel rohelisena esineb. Sellest ka vististi Gröönimaa nimigi pärit! Ta on **polaarloomade** poolest võrdlemisi rikas. Siin elutsevad põhjapõdrad, polaarrebased, -jänessed, jääkarud jt. Suvel pesitsevad siin ka loendamatud soolindude parved. Rannikumeri on Gröönimaal rikas kaladest, hüljestest, vaaladest jt. meriloomadest.

Baffinimaa ja teised Arktika saared on võrdlemisi madalad ja suuremalt osalt mannerjääst vabad, kuid siiski kõik üle poole aasta lumega kaetud tundrad.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Arktika saarestik on väga hõredasti rahvastatud. Elanikeks on siin poolkolijad **eskimod** (vt. 72. joon.) (umbes 16 000 kuni 17 000 in.). Suurem osa neist (umbes 14 000 in.) asub Gröönimaa läänerrannikul. Eskimote pea-elatusallikaiks on hüljeste jt. polaar- ja meriloomade kütmine ja kalapüük. Nende ainukesiks veoloomiks ja abiliseks on koerad.

Eskimod on Aasia polaarsete rahvastega üsna sarnased ja arvata-vasti ka nende hõimud. Võrreldes viimastega on eskimod palju kultuurilise-mad. Eurooplastelt on nad ristiusu vastu võtnud ja ka kirjaoskuse omandanud, mis nende seas juba kaunisti levinud. Iseloomult on nad võõrastevastu-võtlik ja heasüdamlik rahvas. Nende elamuiks on suvel nahktelgid, talvel kas kividest ja mullast või lumest ja jääst hurtsikud. Valguse ja soojuse andjaks nende elamuis, kus harilikult mitu arvurikast perekonda tihedasti koos, on pikal, karedal ja pimedal talvel hülgerasvalambid. Rõivaid valmistavad eskimod hülge- ja põdranahast. Nahast on ka nende kerged lootsikud („kajakid“). Puid kelguks, lootsikukereks, suuskadeks, viskeodadeks jne. korjavad nad rannikuilt. Neid toob siia ajujää Siberi ja Alaska rannikuilt, Peale puude ja nahkade tarvitavad eskimod ka luid, loomade sooli jne. tarbeasjade valmistamiseks.

Poliitiliselt kuulub Gröönimaa **Taanile**. Teised Arktika saared kuuluvad aga inglastele ning loetakse valitsuslikult **Kanada**

külge. Taanlasi (kalurid, ärimehed, ametnikud jne.) on Gröönimaal ainult ligi 300 hinge alaliselt elamas. Suvel sõidab Gröönimaa ja teiste Arktika saarte rannikuile, kus seda jääolud lubavad, rohkesti euroopa ja ameerika kala- ja vaalapüüdjate laevu. Need toovad siia mitmesuguseid tarbeaineid, mida siin eskimotele hülgerasva, nahkade jne. vastu vahetatakse. Niimoodi toimub siin kaugel põhjas vahetuskaubandus. Mõned alalised kaubapunktid asuvad Gröönimaa läänerannikul.

2. Kanada.

Siia kuulub terve põhjapoolne osa P.-Ameerika mandrist, mis ühes Alaska poolsaarega pindalalt Euroopast suurem. (Määrake tema geograafiline asend ja loendage ta piirid kaardil!)

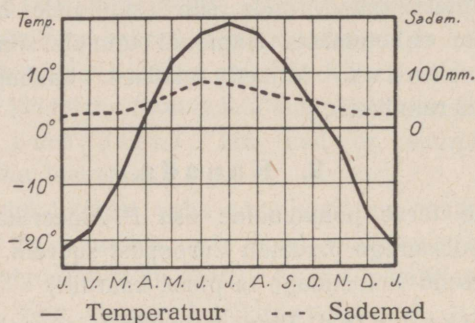
Looduslikud olud. Pinnaehituslikult jaguneb Kanada¹ üldiselt kahte ossa: idapoolseks lava- ja lauskmaaks ning läänepoolseks mägismaaks.

Kanada lavalauskmaa, mis ürgaegse graniidi- ja gneisialusega, on maa lõunaosas ja idas (Labradori poolsaarel) kuni 400—500 m kõrgune ning läbitud madalate lamedate seljakutega. Põhjas, Põhja-Jäämere ja Hudson'i lahe ümbruses, läheb ta laialiseks hoburauakujuliseks **Arktika** madalmikuks. Seda järvede, jõgede ja soode rikast ürgaegset graniidi- ja gneisimassiivi nimetatakse ka „**Kanada kilbiks**“ (vastavalt Soome-Skandinaavia „Balti kilbile“). Pinnaehituslikult kuulub siia ka New Foundland'i saar.

Kordiljeeride mägismaa põhjaosa täidab Kanada Vaikse ookeani rannikuala kuni 800 km laiuselt ja ka suurema osa Alaska poolsaarest. Siin koosneb mägismaa mitmeist kõrgahelikest. Neist on tähtsamad mägismaa idaserval **Kaljümäestik**, mis siit loode—kagu suunas Mehhikoni ulatub; põhjas levib **Alaska** ahelik ja rannikul Kanada ranniku ahelik (**Merialpid**). Alaska ahelikus on P.-Ameerika kõrgeim tipp — igijää ja -lumega kaetud **Mac Kinley** (l.: mäk-kinlei) (6200 m). Teistest kõrgematest tippudest on siin rohkem tuntud **Mount Logan** (5950 m) ja **Eliase mägi** (5470 m). Rannikuahelikkude ja Kaljümäestiku vahele jääb maa lõunaosas laialine orgudega lõhestatud kõrglava (**Briti-Kolumbia**). Ranni-

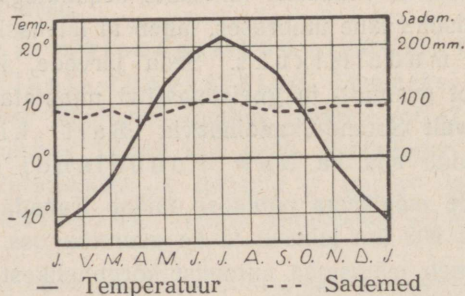
¹ Kanada (indiaanlaste keeles = Kannatha, tähendab „onnide kogu“) all kitsamas mõttes tuntakse ainult osa maast 5 suure järve ja St. Lawrence'i lahe vahelisel alal.

kuil olevaist saarist, mis kõik kaljused ja mägised, on suurim Van-
couver' (l.: vätkuvar). Kordiljeerid on rikkad mitmesugustest maa-
põuevaradest. Eriti rikkad kullaleiu-kõhad on Alaska pool-
saarel Klondike'i (l.: klondaik) (Yukon'i lisajõgi) orus.

73. joonis. Winnipegi kliimadiagramm.

Kliima ja taimkatte suhtes on Kanadal suur sarnasus Sibe-
riga (mispärast?), siseveestiku suhtes aga Fennoskandiaga (Soome-
Skandinaavia). Nagu Siberis, nii on ka Kanadas kliima kare ja

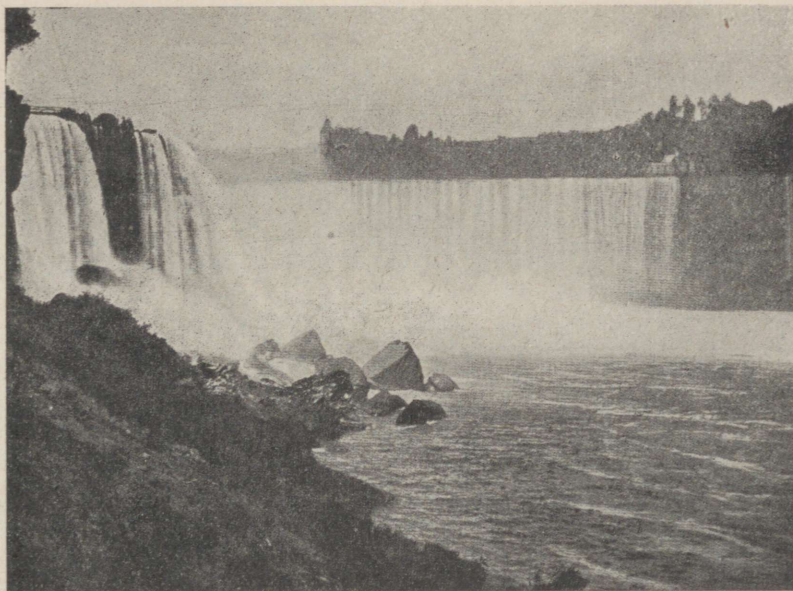

74. joonis. Montreali kliima-
diagramm. Võrrelge Montreali
ja Winnipegi sademete rohkust!
Millest see vahe tingitud?

kontinentaalne ning muutub soojemaks põhja-lõuna ja kaida-lääne
suunas. Kanada idaosa on külma Labradori hoovuse mõju
all, kuna läänerannikule tuleva sooja Kurošio hoovuse mõju
täiel määral kaugele sisemaale tungimast takistavad mäed (missugu-
sed?). Talvel on Lõuna-Kanada keskosas kliimaliselt
valitsev külm Põhja-Jäämeri, suvel aga soe Mehhiko laht. Sel-

lest siis ka pärit järsud üleminekud ühest aastaajast teise ja suur vahe talve ja suve temperatuuri vahel (vt. 73. ja 74. joon.). Kanada kliima on sama laiuse all olevast Euroopa kliimast 8° kuni 10° külmem (mispärast?).

Sademeid on Kanadas kehvalt, välja arvatud kitsas Vaikse ookeani rannikuala ja New Foundland'i saar idas (vt. 70. joon.). Suu-

75. joonis. Niagara juga, 50 m kõrge, on maailma veerikkaim juga. Jõe keskel asetsev saar jaotab jõe kaheks, ees vasakul 300 m laiuseks „Ameerika“, ja taga paremal 600 m laiuseks „Kanada“ ehk „Hoburaua“ jaoks (kuju!). Veejõudu arvatakse olevat 17 milj. hob.-jõudu. Sellest kasutatakse ümbruskonna tööstusis umbes 100 000 hobujõudu.

rem osa langeb neist suvel. Kuid lähispolaarse asendi tõttu on siin aurumine väiksem ja seepärast niiskust tarbeks küllalt.

Nagu Soome ja Skandinaavia järved ja järvestikud on jääajastiku moodustised, nii ka Kanadas. Suurimad neist on põhjaosas Suur-Karujärv, Athabasca (= liivamadalik) ja Orjajärv. Neid ühendab Põhja-Jäämerre suubuv veerikas Mackenzie (l.: mäkensi) jõgi oma lisajõgedega. Keskosas on suurimaks järveks Winnipegi järv, millest välja voolab Hudsoni lahte suubuv Nelsoni jõgi. Lõunaosas, P.-A. Ühendriikide piiril, on lähestikku ja üks-

teisega ühenduses viis suurt **Kanada järve**, mis suurima magevee-kogu maakeral moodustavad.

Need on Ülemjärv (83 000 km²), Michigan (l.: mitšigen = suur järv) (58 140 km²), Huron (= metssea järv) (59 510 km²), Erie (l.: iiri = metskassi järv) (25 000 km²) ja Ontario (l.: onteerio = ilus järv) (18 760 km²). Nende järvede vee viib Ontario'st välja voolav sügav

76. joonis. Piisonhärjad Kanada preerias. Taga silmapiiril paistab Kaljumäestik.

ja lai St. Lawrence'i jõgi Atlandi ookeani. Erie ja Ontario vahel on lühike, kuid lai ja veerikas Niagara jõgi **Niagara** joaga (vt. 75. joon.).

Jäämere rannikul levib Kanadas laialine **tundra** temale omase kehva polaarse taimkatte ja loomastikuga. Siin elatuvad vähesed **eskimote** hõimkonnad küttimisest ja põhjapõtrade pidamisest. Tundrast lõuna poole ja ka Kordiljeeride alas levivad laialised **okasmetsad** mitmesuguste **karusnahksete loomadega**, nagu sinirebased, hundid, hallkarud, pesukarud, koprad, saarmad, muskushärjad jt. St. Lawrence'i jõgikonnas lähevad okasmetsad üle **sega-** ja **lehtmetsadeks**, mis vahelduvad kultuurmaistutega. Maa keskosas, Winnipegi ja Orjajärve joonest

Kaljumäestikuni, levib laialine rohtla, mis siin ja Mississipi jõgikonnas kannab **preeria** nime (vt. 76. joon.). Endisel ajal hulkusid preerias määratud piisonhärjakarjad, kelle peale indiaanlased jahti pidasid. Nüüd on suurem osa preeriaalast **Kanada viljalsalveks** muudetud (mais ja nisu). Vähesed piisonikarjad püsivad veel sellekohaste jahiseaduste kaitse all neile eriliselt määratud kohtades (vt. 76. joon.), nn. „rahvuslikkudes parkides“.

77. joonis. Nisulõikus Kanadas sidumismasina ja traktori abil.

Rahvuslikke parke on Kanadas rohkesti. Suurim neist on Jasperi park (11 400 km²) Kaljumäestiku idaosas. Neis parkides on kõvasti keelatud inimeste alaline asumine, samuti ka loomade küttimine, metsa kasutamine jne. Parkides on jäetud loodus täiesti enese hooleks. Neis parkides elutsevad ka igasugused metsloomad, kes juba mujal Kanadas inimese mõjul hävinud. (Tuletage meelde ka meie looduskaitse all olevat Paasvere metsa ja lindude saari Vilsandi lähedal!)

Rahvastik ja majanduslikud olud. Kanada on hõredasti rahvastatud. Elanikud on koondunud peamiselt maa lõunapiirile raudteede jt. liiklemisteede äärde. Rahvuslikult on ta üsna kirju. Enamuses on Euroopast sisse rännanud **inglased** ja nende järeltulijad. Teistest rahvustest on siin rohkesti **prantslasi**, eriti St. Lawrence'i jõgikonnas. Prantslased olidki selle maa esi-

mesed koloniseerijad. **Eestlasigi** on kaunis rohkesti (üle 5000) Kanadasse asunud, eriti kesk- ja lääneossa.

Pärismaalasi **indiaanlasi** on Kanadasse võrdlemisi vähe järele jäänud (umbes 111 000 in. ehk vaevalt 1% kogu rahvastikust). Valgete poolt on nad tõrjutud kehvematesse aladesse, okasmetsadesse ja Kordiljeeridesse. Siin nad elatuvad peamiselt metsloomade küttimisest. Osa indiaanlasi on juba paiksateks põlluharijateks muutunud (vt. 85. ja 86. joon.). Tundra-alas on umbes 3000—4000 kolijat eskimot.

78. joonis. Palkide parvetamine Kesk-Kanada metsarikkail mail. Pange tähele, kuis lai jõgi on palke tihedasti täis.

Kanada on **põllumajanduslik** riik, kus **põllundus** ja **karjandus** peatulualadeks. St. Lawrence'i jõgikonnas ja Kanada järvede ümbruses on peaviljaks rukis, kaer ja oder, preeriaalal mais ja nisu. Põllupinnas on paiguti kehv, kuid sellele vaatamata on põllukultuur siin kõrgel järjel. Põlluharimisel tarvitatakse mitmesuguseid masinaid ja uuemoelisi põllutööriistu (vt. 77. joon.). Suurimaks vilja ja karjasaaduste kauplemise keskuseks on **Winnipeg**.

Teistest tulualadest on tähtsamad **metsandus** (vt. 78. joon.) ja karusnahksete loomade **küttimine**, **kalandus**, **mäetöõndus**, **vabrikutöõndus** ja **kaubandus**. Kalu püütakse jõgedes ja järvedes, eriti aga New Foundlandi saare ümbruses. Kordiljeerides, Alaskas ja Kanada järvede ümbruses ning St. Lawrence'i jõgikonnas leidub hõbedat, kulda, kivisütt, naftat, rauda jt.

metalle. Kivisöe, nafta, raua, eriti aga langeva veejõu (Niagara jt. jõad) rohkuse tõttu on Kanada kaguosas vabrikutööstus täies arenemishoos. Töötatakse ümber oma maa kui ka väljast sisse veetavat tooresainest. Kuid oma maa vabrikud ei suuda siiski kõiki maa nõudeid täita. Suur osa vabrikukaupa veetakse siia Inglismaalt ja P.-A. Ühendriikidest. Nii sise- kui ka väliskaubandus on elav. Tähtsamaiks väljaveoaineiks on põllu- ja karjasaadused, metsamaterjalid, paber ja paberkaubad, kalad, karusnahad jne. Raudteid, maanteid ja veeteid on maa lõunaosas hästi korraldatud. Tähtsamad on kaks pea-raudteed, mis ühendavad Atlandi ookeani rannikut Vaikse ookeani rannikuga, risteldes Winnipegi linnas (vt. 94. joon.). Suurimateks tööstuse ja kaubanduse keskusteks on **Montreal** (l.: montriöl) St. Lawrence'i jõel, kuhu ka suuremad ookeanilaevad võivad sõita, ja **Toronto** Ontario järve ääres. Teistest linnadest on tähtsamad **Quebec** (l.: kvibek) St. Lawrence'i jõe suudmes, metsa ja karusnahkade kauplemise keskus, **Halifax** Atlandi ookeani rannikul ja **Vancouver** Vaikse ookeani rannikul. Valitsuslikuks ja hariduslikuks keskuks on pealinn **Ottava**.

Poliitiliselt on Kanada (Dominion of Canada) **Inglise** osariik (dominioon), mis endistest Inglise asumaadest on tekkinud. Kanada dominioon koosneb 9 osariigist, millest igalühel oma sisemine omavalitsus, ja 2 territooriumist, mis dominiooni ühise valitsuse all. Dominiooni ühiste asjade (post, telegraaf, raha jne.), Inglismaa ning teiste riikidega suhtlemise korraldajaks on osariikide poolt valitud parlament ja valitsus **Ottavas**. Inglise kuninga esindajaks on kindralkuberner.

New Foundlandi saar moodustab omaette **Inglise** ehk **Briti** dominiooni. Labradori poolsaare kirdenurk on ka New Foundlandi kindralkubeneri järelevalve all.

Alaska poolsaare lääneosa kuulub P.-Ameerika Ühendriikidele.

3. Põhja-Ameerika Ühendriigid.

P.-A. Ühendriigid (lühend. USA) koosnevad 48 suuremast ja väiksemast riigist, mis on ühiste asjade korraldamiseks ühinenud üheks tervikuks. Neile kuulub P.-Ameerika mandri kesk- ja lõunaosa Mehhiko ja Kalifornia laheni. Pindalalt on ta suurem kui $\frac{3}{4}$ Euroo-

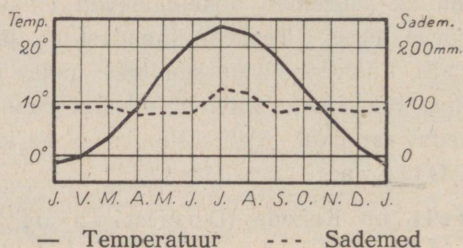
past. (Loendage tema piirid kaardil ja määrake tema geograafiline asend!)

Oma pinnaehituslikkude jt. looduslikkude ning majanduslikkude olude suhtes jagunevad P.-A. Ühendriigid kolme suuremasse ossa: 1) Idapoolsed riigid, 2) Keskmised riigid ja 3) Läänepoolsed riigid.

Idapoolsed riigid.

Siia kuulub P.-A. Ühendriikide Atlandi ookeani rannikuala ja Appalachia mägismaa Florida poolsaarega.

Looduslikud olud. Pinnaehituslikult jagunevad idapoolsed riigid kahte ossa: 1) ida- ja lõunapoolseks rannikumadalmikuks ja 2) loodepoolseks mägismaaks.

79. joonis. New Yorki kliimadiagramm.

Atlandi ookeani rannik on siin hästi liigestatud. Sügavaid ning meretuulte eest varjatud lahti ja lahekesi on põhjapoolses osas (35° kuni 45° N l. vahel) rohkesti. Lõuna pool ja Florida poolsaarel on rannik madal, luiteline ja paiguti soostunud.

Mägismaa moodustub vanast ärakulunud kurrulisest **Appalachia** mäestikust (rünkmäestik). Selle põhjapoolsed lamedad eelharud ulatuvad Kanada järvedeni ja St. Lawrence'i jõgikonnani. Lõunapoolses, kõrgemas osas (tõuseb kuni 2050 m kõrguseni) on ta tuntud Alleghany (l.: elligeni) mäestiku nime all. Appalachia mäestik on, eriti põhjaosas, muinasjutuliselt rikas kivisöest, naftast, rauamaagist jt. metallidest.

Kliima on idapoolsetes riikides sooja Golfi hoovuse tõttu sademeterikas (vt. 70. ja 79. joon.). Kuid suve ja talve temperatuuri vahe on siiski suur. Eriti põhjaosas on suved palavad, talved aga pikad ja karedalt külmad (mispärast?). Lõunaosas on

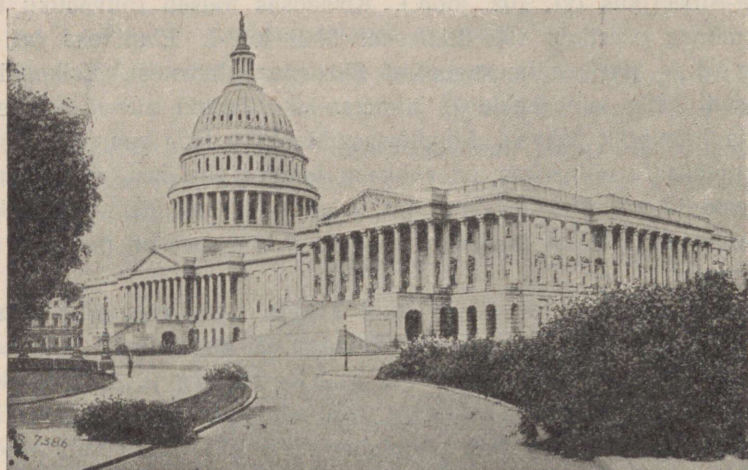
kliima ühtlasem ja lähistroopikaline soe. Sademeterohkuse tõttu on **taimkate** lopsakas. Lõunaosas levivad lähistroopikalised igihaljad metsad, põhjaosas suvihaljajad leht- ja segametsad (vt. 71. joon.).

Rahvastik ja majanduslikud olud. P.-A. Ühendriikide Atlandi ookeani ranniku ala on tihedamini rahvastatud maid Põhja-Ameerikas (vt. 102. joon.). Kirdeosas tõuseb rahvastiku tihe-
dus mõnes osariigis 190 inimeseni ühel km²-l. Elanikeks on siin valged — pärit mitmesugustest Euroopa rahvustest. Esikohal on **inglased**, keda siin **jenkideks** nimetatakse. Jenkid on väga energiline ja ettevõtlik rahvas. Lõunaosas, Mehhiko lahe rannikul ja Florida poolsaare põhjaosas, on rohkesti (paiguti üle 50% rahvastikust) **neegreid** ja **mulatte**. (Mulatid on valgete ja mustade segaverelised järeltulijad.) Florida poolsaare soostunud lõunaosa on peaaegu rahvastamata.

Peatulaladeks on idapoolsete riikide lõunaosas **põllundus** ja **istandikud**, põhjaosas — **vabrikutööstus** ja **kaubandus**. Tähtsamateks viljadeks on lõunaosas riis, suhkruroog jt. Eriti rohkesti on siin puuvillaistandikke. Ka põhjaosas on põllundus kõrgel järjel, kuid üldiselt jääb põllundus siiski siin täiesti vabrikutööstuse ja kaubanduse varju. Vabrikutööstust ja kaubandust soodustavad siin ranniku iselaad (palju sügavaid lahti) ja lähedal mäestikualas olevad maapõuevarad. Siin on tihedasti suuri linnu, vabrikuid ja muid asulaid. Tihe on siin ka vee-, raud- ja maanteede võrk. Tööstusettevõtete tiheduse, suuruse ja töö produktiivsuse suhtes on see piirkond üks esimesi maid kogu maailmas. Kuski mujal ei ole ka masinatöö nii suurel määral läbi viidud kui siin. Inimenegi muutub siin tööstuses nagu mingiks masinaosaks või vahelüliks. Vabrikuid leidub siin igasugusel tööstusalal, kuid tähtsamateks aladeks on siiski **metallitööstus**, **petrooleumitööstus** ja **kivisöe-kaevandused**. Metallitööstuse toodetest on tähtsamad autod, traktorid, vedurid, põllutööriistad, jalgrattad jt. igasugused masinad. Kivisöekaevanduste ja petrooleumitööstuse suurimaks keskuseks on **Pittsburgh**. P.-Ameerika Ühendriikide suurimaks tööstuse, kaubanduse ja liiklemise keskuseks on **New York** (l.: nju-jook) (üle 6 milj. elan.). Ühes agulite ja teiste, temaga ühte kasvanud linnadega (nn. „Suur New York“, 10,5 milj. elan.) on ta **maailma suurim linn** (pindala 3200 km²; London ühes agulitega 7,8 milj. elan., pindala 1600 km²).

Sadama suuruse ja merekaubanduse poolest on New York maailmas esimesel kohal, samuti ka rahaturuna (vt. 82. joon.).

Teistest tööndus- ja kaubanduskeskustest on suurimad ja tähtsamad **Philadelphia** (rauatööstus, sadamalinn), **Boston**, **Baltimore** (l.: beltimur), **Buffalo** (Niagara jõe läheduses, suured elektrijõujaamad, autovabrikud) jt. Atlandi ookeani rannikul asetseb ka P.-A. Ühend-

80. joonis. Kapitool Washingtonis. Selles Uus-maailma suurepärasemas ja kauneimas, marmorist ehitatud majas (230 m pikk) käib koos P.-A. Ü.-riikide kongress. Maja rõdusid kannavad valgest marmorist korintose sambad ja samuti ka keskehitisest üles tõusvat hiiglakuplit (kõrgus 87 m), mille otsas vabaduskuju.

riikide pealinn **Washington** (l.: uošingtn), administratiivne ja kultuuriline keskus (vt. 80. joon.). Siin elab „Valges Majas“ P.-A. Ühendriikide president.

Pilte New Yorkist.

New York on omapärane linn maakeral. Juba sissesõit laeval sellesse Uus-maailma suurimasse sadamasse üllatab võõrast. Laevamaade metsast ümbritsetud Hudson'i (l.: hödsn) jõe suudme kaljusele Manhattan'i (l.: mänhättn) saarele ja tema vastas olevatele kallastele on koondunud 9–10 milj. inimest. Vastavalt sellele kitsale maa-alale kokku surutud inimhulgale omandavad ka kõik siinsed ehitised ja tehnilised sisseseadud seesuguse hiiglakuju, mida mujal maakera pinnal väevalt leida.

Sissesõidul sadamasse kütkestab võõra tähelepanu keset lahte väikeselt kaljusaarelt üles kerkiv **Vabaduskuju**. See on üks suurimaid mälestussambaid maakeral. See mälestussambas on ühtlasi ka New

Yorki sisse sõitvatele laevadele tulitorniks. Ta on Prantsusmaa poolt kingitud P.-A. Ühendriikidele 100-aastase iseseisvuse mälestuspäevaks (vt. 81. joon.).

Hiiglasuur liiklemine ja kaubanduse koondumine kitsale maa-alale sadama ümbrusse on mõjustanud New York'is, samuti ka Chikago's, Los Angeles'is, Philadelphia's, Pittsburgh'is ja mujal mui-nasjutuliselt kõrge **maahinna**. Kõrge maahinna tagajärjeks on see, et ehitised mitmekümnete kordade viisi üle kuni ikka kõr-

81. joonis. Vabaduskuju New Yorki sadama suud-mes. Samba graniitalus on 47 m kõrge. Vabadust kujutava naisekuju tunglaga paremas käes on 46 m kõrge. Kuju sees viib üles keerdtrepp. Kuju pärjaga ümbritsetud pealaele mahub kor-raga 40 inimest.

gemale üles õhku tõusevad (vt. 82. joon.). Juba on tõusnud säärased „pilvelõhkujad“ üle 300 m ja üle 80 korra.

New Yorkis on rauast ja betoonist pilvelõhkujad koondunud võrdlemisi kitsale maa-alale, Manhattani saarele. Igaüks neist pilve-lõhkujast on nagu omaette väike linn, kus igasugustes ärides, kontorites, büroodes, ametiasutistes jne. töötab päeval 10 000 kuni 20 000 inimest. Säärastel suurtel pilvelõhkujatel on oma telefonikeskjaamad, telegraafi- ja postkontorid, hotellid, restoranid, haige-majad, saunad, kinod, teatrid, mõnes ka oma kirikki jt. koosolekute saalid ning üleval katusel kontsert- ja resto-

ranaiad. Ka oma liiklemisteed ja jaamadki on neis pilvelõhkujais. Liiklemisteed pilvelõhkujais erinevad aga muudest liiklemisteedest sellega, et nad ei levi siin mitte rõhtsuunas, vaid loodsuunas alt üles ja ülalt alla. Pilvelõhkujais on korraldatud nn. aguli-, lähis-, kaug- ja kohalik liiklemine. Aguliliiklemine töstetoolides ja -vagnites ulatub harilikult 10. kuni 12. korrani peatusega igal korral, tarbe korral ka 18. korrani. Lähisliiklemine ulatub 18. kuni 20. korrani, kusjuures alumised 10—12 korda peatuseta läbi sõidetakse — peatused on igal korral, alates 10.-st 20.-ni. Kaugliiklemine nn. kiirrongide ehk ekspres-sidega toimub kõrgemate kordadega, kusjuures esimene peatus ehk „jaam“ maast alates on 20. korral, järgmised 30., 40. ja 50. jne. korral. Kõrgemate kordade vahel, alates harilikult 20. korrast, toimub nn. „kohalik liiklemine“. Nii käivad töstetoolid 20. korrast 30.-ni, peatused igal korral. Samuti ka 30. ja 40. korra vahel jne. Neisse töstetoolidesse, õigemini — töstevagnitesse mahub korraga üle 20 inimese. Sääraste töstetoolide ehk liiklemisteede arv on suuremas pilvelõhkujais 30 kuni 40. Sõitjate arv on aastas 10 kuni 11 miljonit, seega päevas keskmiselt kuni 30 000 cdasitagasi käijat. — Ööks jäävad need pilvelõhkujad inimvaeseks. Päevase kuni 20 000-se elanikkudearvu asemele jääb ööks pilvelõhkujaisse ainult mõnisada äri-, kontori- ja majahoidjat või teenistuskorral olevat ametnikku ameti- jne. asutistes. — Nagu inglased, nii armastavad ka ameeriklased elada ikka ühe- või kahekordseis üheperekonnamajades. Need elamud asetsevad enamasti linnaäärtes — agulites. Sellega on ka seletatav nn. Suur New Yorkile kuuluv määratu maa-ala — 3200 km². Seega on Suur New York pindalalt palju suurem meie Järvamaast (2763 km²) või ka Saaremaast (2965 km²) ning veidi väiksem Võrumaast (4043 km²). Umbes 1/2 Suur New Yorki pindalast, eriti välisäärtel, on veel praegu küll täis ehitamata.

Säärase suurte äride, kontorite, hotellide jne. kokkukuhjumise tõttu on ka liiklemine New Yorkis, eriti tema ärilinnaosas, elavam kui kuski mujal maakeral. New Yorkis, kui uues linnas (asutatud hollandlaste poolt 1612. a.), on tänavad omal ajal sirged ja laiad rajatud, kuid kiiresti kasvava linna liiklemist ei suuda nad ammugi enam mahutada. Olgu tähendatud, et New Yorki peatänav („linna süda“) Broadway (l.: brodue = lai tee) on 8 km pikkune, sirge ja 26 m laiune. Seega kõige pikem linnatänav maakeral.

Tähelepanndavad on ka kõrged, pikad ja laiad sillad, mis ühendavad kesklinna eeslinnadega üle Hudsoni või East Riveri (l.: iist river). Nii on **Brooklyn**'i (l.: bruklin) sild üks suuremaid rippsildu maakeral (pikkus 1827 m), mida kannavad 41 m kõrgusel üle veepinna neli 1/2 meetri jämedust terastraatköit. Uuel **Williamsburgh**'i (l.: uilmsbörg) sillalt (2,2 km pikk, 36 m lai) käib üle 2 raudteed, 4 trammiliini, 2 sõidukite, 2 jalgratta ja 2 jalakäijate teed. Selle rippsilla kivipostid on 173 m kõrged (kõrgeim kiviehitis maakeral, kõrgeimast kirikutornist, Ulmi toomkirikust Saksamaal, on ta 12 m kõrgem).

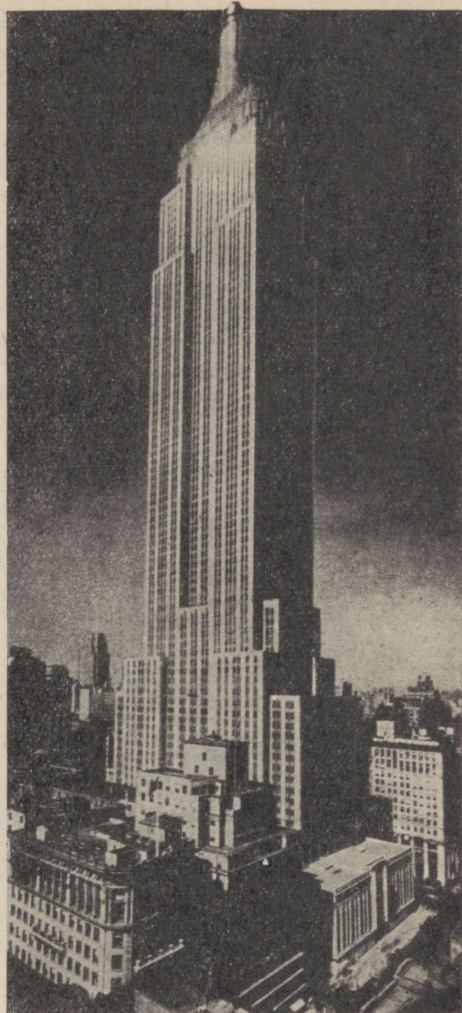
Veel enam aukartustäratav on aga New Yorki raudtee peajaam, mis sisse seatud poolemiljonise reisijatearvu jaoks päevas. Mis on sellel 1200 m pikkuse ja 300 m laiuse ehitise kõrval Vana-maailma suurimad ehi-

tised! Ta ulatub kuni 20 m sügavusse maa sisse, kuhu rongid sõidavad. Ült alla laskumine jne. toimub siin töstetoolidega.

Kuid kõik need iseenesest laiad tänavad ei suuda mahutada seda jalakäijate ja sõidukite hulka, mis neis saalib äritundidel. Ei mõju selleks ka kuigi piisavalt enam õhuraudteed, millel elektrirongid igal minutil tänaval liiklejatel üle peade mööda sahisevad. Määratuid rahasummasid ning jõudu kulutades on linnatänavate alla graniitkaljusse puuritud maa-alused elektriraudteed ja tunnelid (viimaseid on 8) Hudsoni jõe ja East Riveri väina alt läbi. Ühel liiklemiselaval tänaval, 6. avenue'l (i. avenueüü), on 6 liiklemisteed üle kuni ja nimelt: tänav ise, selle üle kahekordne õhuraudtee (kõrgraudtee) ja tänav all jälle üle kuni kolm maa-alust elektriraudteed. Alumine neist on 16 m allpool tänavapinda.

Olgu siin veel lõpuks toodud mõned read saksa ränduri Hesse-Warteggi järgi tundeist, mis haaravad uustulnuka New Yorkis:

„Võõrast, kes satub esimest korda New Yorki peatänavate tohuvabohusse, haarab tahtmata kaitsetuse ja hirmu tunne. Sellest tundest ei vabane ta enne, kui on pöördunud kuhugi vaiksele kõrvaltänavale. Igal pool — ülal, kõrval, all — on alaline mühin, vuhin, mürin, kärin. Kõikjal voolab elav inimjõgi. Võõrad, tundmatud, ükskõiksed inimesed tõugeldes

82. joonis. Pilvelõhkujaja („Empire State Building“) New Yorkis. See on praegu (1933) maailma kõrgeim maja, 104-kordne (380 m kõrge — Oleviste kirikutorn Tallinnas 124,5 m). Üldse on selle maja kõrgus torni tipuni 422 m. 104. korrast on 2 korda maa all. Ümberringi on näha teisi pilvelõhkujaid.

New York 10000000 me

*Avenue
Street*

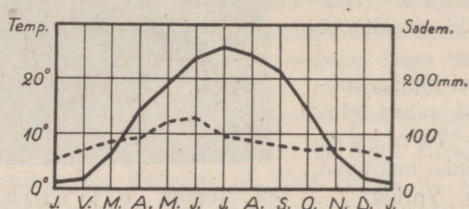
niidlinn Boston 121

ja rüsid saalivad mööda üksteisest pilvedesse tõusvate majade vahelisis tänavais, muutudes kitsamais kohis ühiseks tõuklevaks ja rüsvaks inim-massiks. Võimatu on siin äritundidel võõral ränduril peatuda või heita pilku piki tänavat või juhtida pilku üles 30- kuni 40-kordsete hiiglaste-pilvelõhkujate fassaadidele. Ruttav inimjõgi oma vooluga tõukab ja tõmbab, voolib ja rullib hajameelset rändurit kui taignatükki, kuni ta tema lõppeks kuski vaiksemal tänavanurgal endast välja paiskab. Alaline sõidukite mürin, autode huiked, trammikellade põrin, elekterrõngide vuhin jne. summeerub kõik ühiseks põrgulärmiks, mis võtab kuulmise, ning see alaline silmade ees voolamine ja virvendamine võtab nägemise. Ühelgi inimesel pole siin aega seisatumiseks, ümbervaatamiseks. Kõigil ja kõikjal on suur rutt. Pilvelõhkujate väravalaiusist ustest voolab alaline inimjõgi sisse ja välja. Äride laiad vaateaknad on dekoreeritud igasuguse kaubaga. Igasugused elektrilised mannekeenid ja kujud tantsivad, elektervarasad vuhisevad ja taovad siin aknail, et pilgukski kõita ruttava publiku tähelepanu väljapandud kaubale. — Kes siin kõike seda närvitsevat ja kiirestiliikuvat elu kaasa ei taha teha — see läheb põhja. Ja kõikjal ongi siin ainult kiirus, liikumine, lärm. See ongi see ameerikaliku ülikultuuri põrgu. Tema eesmärk on peamiselt selles, et üliinimliku kehalise ning vaimse pingutusega võimalikult ruttu palju raha omandada. Raha, palju raha — see ongi siin ainus õnne mõiste. Dollar, mammon — see ongi selle ülikiiruse, ülinärvitsuse hing ja tõukevedru.“

Keskised riigid.

Siia kuulub Mississippi-Missouri jõgikond alates Appalachia mäestikust idast kuni Kaljumäestikuni läänes.

Looduslikud olud. **Pinnaehituslikult** moodustab see ala suure lauskmaa (Mississippi nõgu), mis tõuseb lääne pool

— Temperatuur --- Sademed

83. joonis. St. Louisi kliimadiagramm.

astmeliselt kõrgemale ja lõhestub Kaljumäestikust voolavate jõgedega üksikuteks (kuni 1500—1800 m) kõrgemateks lavadeks. Selle ala elusooneks on **Mississippi** jõgi oma lisajõgedega.

Mississippi (= jõgede isa) ühes oma suurima lisajõe **Missouriga** (= porijõgi), mis algab Kaljumäestikust, on maakera kõige pikem

jõgi (6530 km). Mississippi on veerikas jõgi. Kesk- ja alamjooksul on ta lookeline ning aeglase vooluga. Ühes oma 55 laevatava lisajõega (Ohio, Arkansas jt.) moodustab ta ligi 32 000 km pikkuse laevatee (Euroopa laevatavate jõgede pikkus 20 000 km). Kanalite ja laevateede keskuseks

84. joonis. Seenkalju Wisconsin'is. Kontinentaalse kliimaga maades purenevad kaljud suure temperatuurimuutuse tõttu jõudsasti. Tugevad tuuled hõõruvad ja kannavad ära kõik lahtise ainese. Järele jäävad vastupidavamad osad seenkaljudena jne. Pildil on näha sportlast ühelt seenkaljult teisele hüppamas. Määrake puude järgi seenkalju ligikaudne kõrgus!

on jõe keskmisel jooksul **St. Louis** (l.: sent luis), alamjooksul **New Orleans** (l.: nju-orlins). Alamjooksul moodustub mägedest kiiresti voolavate Mississippi lisajõgede kantud setetest laieline soostunud delta-ala, mis tungib iga aastaga kaugemale merre. Jõesäng on delta-alas ümbruse maast kõrgem

85. joonis. Sioux-indiaanlaste suguharu pealik rahvusrõivais. Pealiku tunnuseks on kotkasulgedest peakate ja linnusulist ning klaaspärlest rinnaehe.

ning suletud kõrgete tugevate tammide vahele. Kuid alati ei suuda tammid siiski ümbrust kõrgvee eest kaitseda ja jõgi ujutab vahel üle laialisi maid (näit. 1927. a. kevadel), hävitades puuvilla jt. istandikke.

Mississippi ülemjooksu alas, lisajõe Des Moines'i (l.: dimoin) suudmes, Keokuki juures, on uue ajal maailma suurim veejõujaam ehitatud. Kärestikurikka Moines'i vesi on 10—11 m kõrguse ja 1600 m pikkuse tammiga paisutatud 100 km pikkuseks paisjärveks. Siin saadavat 300 000-hobujõulist elektrijõudu kasustatakse 250 km kauguses ümbruses.

86. joonis. Indiaanlaste pruutpaar abieliu registreerimas. Pange tähele nende moodsat rõivastist!

Kliima on keskmistes riikides kontinentaalne (vt. 83. joon.). Sademete vähesuse tõttu levivad siin laialised rohtlad — **preeriad** (Kanada preeriade järg), mis lääneosas paiguti pool-kõrvelaadi listeks kuivussteppideks muutuvad. Mägistes alades leidub ka üksikuid suuremaid või väiksemaid okaspuude salku (vt. 84. joon.). Idaosas vahelduvad väiksemad lehtmetsasalud põldude ja teiste kultuurmaistutega. Mississippi alamjooksul on ka lähistroopikalisi ürgmetsi (vt. 70. ja 71. joon.).

Rahvastik ja majanduslikud olud. Mississippi lausmaa, välja arvatud Kanada järvede ümbruse ala, on hõredasti

rahvastatud, eriti just läänes, kuivussteppide alas. Nagu ida pool P.-A. Ühendriikides, nii on ka siin **jenkid** valdavaks ja tooniandvaks rahvastikuliseks elemendiks. Peale nende on siin veel maa keskosas vanade **prantsuse** (prantslased olid esimesed Mississippilausmaa valged koloniseerijad) ja edelas **hispaania** asunikude järeltulijaid. Põhjaosas on rohkesti **sakslasi** ja teisi Euroopast sisserännanud. Endistest pärismaalastest on läänes

87. joonis. New Orleansi linnasüdamik pilvelõhkujatega.

vähesel arvul ka **indiaanlasi**, kes osalt on veel poolkolijad küt-tijad ja kalastajad, kuid suuremalt osalt on muutunud aga juba paiksateks põlluharijateks ja karjakasvatatajateks (vt. 85. ja 86. joon.). Nagu ida pool nägime, nii on ka siin lõunaosas rohkesti **neegreid** ja **mulatte**, kes enamasti töölisteks suuris istandikes.

Mississippilausmaa on P.-A. Ühendriikide **põllumajanduslikuks keskuseks**. Idaosas, kus sademeid rohkem ja pinnaseks viljakas mustmuld, on peatulualaks suurejooneline **põllundus** ja **karjandus** (eriti seakasvatus). Talud, nn. „farmid“, on siin enamasti suured. Maad on farmidel mitme tuhande ja kümnete tuhandete hektaaride

viisi. Töö sääraates hiiglafarmides tehakse kõik masinate ja traktorite abil (vt. 77. joon.). Tähtsamateks viljadeks on põhjaosas nisu ja mais, lõunas riis (vt. 92. joon.). Tehnilistest taimedest on tähtsaks tubakas ja lõunas ka veel puuvill ja suhkruroog. Lääneosas areneb põllundus kunstliku niisutuse abil. Siin on domineerimas suureviisiline karjandus. Peetakse mitmetuhandepealisi veisekarju, keda karjatavad ratsakarjased cowboy'd (l.: kauboi). Ka **kaubandus** ja **vabrikutõõndus**, eriti kirde- ja põhjaosas, on siin suurejooneliselt arenenud. See kannab siin eeskätt kohaliste põllu- (jahuvabrikud) ja karjasaaduste (tapamajad, lihakonservide vabrikud jt.) ümbertõõtamise ilmet. Suurimaks keskuks on **Chicago** (l.: tšikaago) Michigani järve ääres vee- ja raudteede sõlmpunktis. Suuruselt on Chicago teine linn P.-A. Ühendriiges ja kogu Ameerikas (ühes agulitega ligi 3,7 milj. elan.).

Chicago on noor linn. Alles sada aastat tagasi oli seal kohal ainult väike indiaanlaste küla. Chicago imekiiret kasvamist soodustab tema asend kiirestiarenenud põllundus- ja karjandusmaade ning liiklemisteede keskuses. Praegu on Chicago oma New Yorki taoliste pilvelõhkujatega maailma suurimaks liha- ja viljakauplemise ning tapamajade keskuseks.

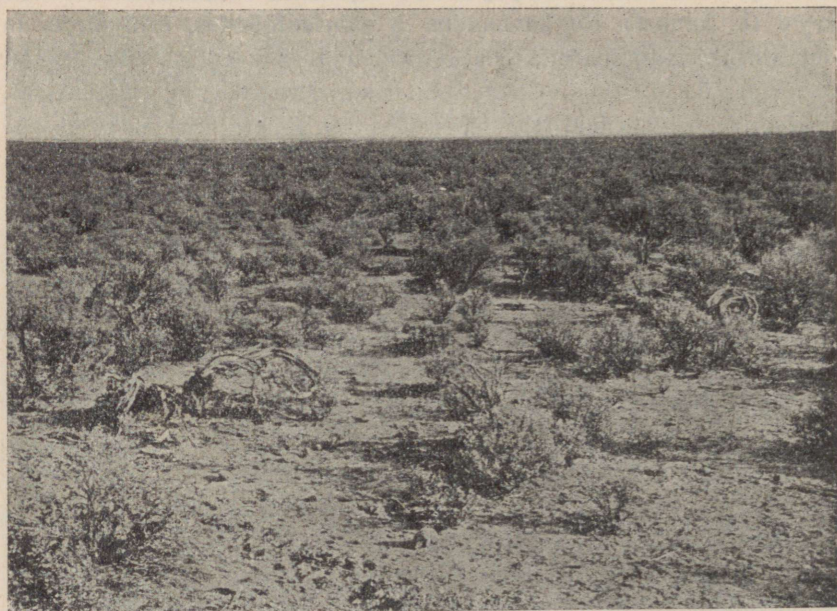
Teistest tähtsamatest keskustest on mainitavad eeskätt jõeäärsed sadama- ja tõõnduslinnad **St. Louis** (l.: sent luis) Missouri jõe suudmes ja raudteede sõlmpunktis, **New Orleans** (l.: nju-orlins) Mississippijõe suudmes, tähtsaim puuvilla ja tubaka väljaveo sadam (vt. 87. joon.). Mainitav on ka viimasel ajal juba ühte kasvanud kaksiklinn **St. Paul** (l.: sent pool) ning **Minneapolis** Mississippii ülemjooksul. Siin on maailma suurimad jahu- ja püülivabrikud. Kanada järvede ääres, kus rikkalikud vase, raua jt. metallide leikohad, on suuremateks tõõndus- ja kaubanduskeskusteks **Detroit**, vilja-, liha- ja metsakauplemise keskus ning kuulsad Fordi autovabrikud; **Cleveland** (l.: kliivlånd), petrooleumitõõnduse ja kauplemise keskus; **Milwaukee's** (l.: milu-aaki) jahutõõndus ja kauplemine. Ka Mississippii lausmaa edelaosas (Oklahoma ja Texas'e osariiges), kus viimastel aastatel on avastatud rikkalikud nafta, kivisõõ jt. maapõõuevarade leikohad, on suurtõõndus täies arenemishõõs.

Läänepõõlsed riigid.

Siia kuulub Kordiljeeride mägismaa keskmine, laiem osa ja P.-A. Ühendriikide Vaikse ookeani ranniku ala.

Looduslikud olud. P.-A. Ühendriikidele kuuluv Kordil-

jeeride osa on kõrge kiltmaa, mis servatud idas **Kaljumäestikuga** (Rocky Mountains), läänes **Kaskaadide** ja **Sierra Nevada** (= lumemäestik) ahelikuddega. Põhjas, Kanadast tuleva Columbia ja tema lisajõe Snake-River (= madu-jõgi) jõgikonnas on see ala tuntud **Columbia nõo**, keskosas (üle 2000 m kõrge) **Suure nõo** (Great-Basen [l.: griit besn]) ja kagus, Colorado jõgikonnas,

88. joonis. Puhmik rohustapp Colorados. Pange tähele laudtasast maad, mida katab kare rohi hõredate puhmikute viisi.

Colorado lava nime all. See on kuiv (vt. 70. joon.), paiguti päris-kõrveline, paiguti poolkõrveline kiltmaa (vt. 88. joon.). Ta on lõhestatud sügavate järsuseinaliste jõeorgudega — kanjonitega. Suurepäraseim neist on **Colorado kanjon**, paiguti kuni 1800 m sügav (vt. 89. joon.).

Kanjoniteks nimetatakse sügavaid järsuseinalisi orge. Nad tekkivad jõe põhjauristuse ehk põhjaerosiooni tagajärjel. Jõgede põhjaerosioon toimub peamiselt nende ülemjooksu-alas, kus jõevool suure languse tõttu on kiire. Jõesängi süvenemise tagajärjel muutuvad siin orud sügavaks ja paiguti ka järsuseinaliseks. Järsuseinalised sügavad orud võivad tekkida ka jõe keskjooksu-alaski, kus maakoore pealiskihid on kõvad — s. t. vastupidavad tuule ja vee tegevusele.

Colorado kanjoni ja ka teiste Lääne-Ameerika kanjonite suur sügavus on tingitud sellest, et siinsed pealiskihid on vastupidavamad vee tegevusele kui nende all sügavamal lasuvad kihid. Kiiresti voolavad mägismaa jõed on aegade vältel läbi uuristanud pealmised kõvemad ja samuti ka nende all lasuvad pehmemad kihid. Colorado jõgi on juba oma põhjauuristamisega jõudnud mõnesaja meetri sügavuselt ka pehmemate kihtide all olevasse kõvasse ürggraniidi ja -gneisi kihtidesse.

Suures mõos on rohkesti soolajärvi, kuhu suubuvad mägedest voolavad väikesed jõed. Suurim neist järvist on Suur-Soolajärv

89. joonis. Colorado kanjon. Pildil näeme voolava vee ja tuule tegevuse suurepäraseid jälgi.

(Great Salt Lake [l.: griit salt leek]) (pindalalt meie Peipsi suurune). Selle vee soolsus on kuni 22%. See järv kuivab ära pikka-misi. Nii on ta pind viimase 80 a. jooksul 4 m võrra alanenud. Soolajärvede kaldail kunstliku niisutusega oasides on peale põllunduse ja aianduse arenenud ka suureviisiline soolatöõndus. Suurimaks oaside keskuseks on siin **Salt Lake City** (l.: salt leek siti).

Omapärase looduseiluga on siin mägedes kõrgahelikkude-vahe-lised kõrgorud — pargid. Kõige tuttavamad neist on **Yellowstone'i** (l.: jelloustoun = kollane kivi) **rahvuslik park**, Missouri ja tema lisajõe Yellowstone'i allikate alas, Kaljumäestik, ja **Yosemite'i** (l.: josemit = suur grislikaru) **rahvuslik park** Yosemite'i jõe orus, Sierra Nevada mäestik (vt. 90. joon.).

Yellowstone'i park (pindala ligi 10 000 km², s. o. ligi 1/4 Eesti pindalast) on omapärasemaid kohti maakeral, kus pinnavormid kitsal maa-alal väga mitmekesised. Igal pool on siin vulkaanilise tegevuse jälgi, nagu kustunud vulkaanide kuhikuid, tegevaid mudavulkaane (salsse), väävligaasi

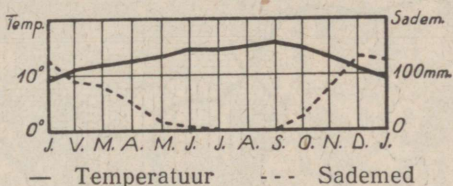
90. joonis. Vellingtoonia mänd Yosemite'i rahvuslikus pargis. Tee käib puu alt tunnelina läbi. Vellingtoonia männid ehk mammutipuud kasvavad kuni 140 m kõrgeks, läbimõõduga kuni 12 m kännu pealt. Nende vanust loetakse kuni 3400 a.

allikaid (solfataarid), kuuma vee allikaid (üle 3600), neist üle 100 purskeallika (geiseri). Viimased paiskavad teatud aja — mõne minuti või tunni — järel perioodiliselt keeva vee joa kuni 70 m kõrguseni. Mägede nõlvad ja orud on kaetud põlise okasmetsaga, kus elutsevad mitmesugused metsloo-

mad. Inimeste asumine ning metsloomade küttimine on siin keelatud, nagu mujalgi looduskaitse all olevates kohtades.

Kaskaadide ja Sierra Nevada ahelikud ja Vaikse ookeani ranniku vaheline mäginne ala on pehme sademeterikka kliimaga (vt. 91. joon.) ja lopsakate metsadega. Siin leidub veel hiiglasuuri mammutipuid, nagu vellingtooniamännid jt. (vt. 90. joon.). Viljakateks orgudeks on põhjas **Oregon**, lõunas — **Kalifornia**.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Läänepoolsed riigid on veel hõredamini rahvastatud kui keskmised. Rahvastiku koosseis on siin üldiselt samasugune, kui keskmisteski riikides. Värvilistest rahvastest on siin **indiaanlasi** rohkem, neegreid aga hoopis vähe. Peale nende on Vaikse ookeani rannikumail ka vähesel arvul (mõnisada tuhat) **hiinlasi** ja **jaapanlasi**.

91. joonis. San Francisco kliimadiagramm.

Rahvastiku peatulualadeks on Vaikse ookeani rannikumail **põlundus** (vt. 92. jooni) ja **aiandus**. Sisemaal on suurejoonelisem põlundus ja aiandus võimalik ainult kunstliku niisutusega alades. Kõige rikkamaks alaks on siin **Kalifornia nõgu**. Lõunaosas kujundab ta P.-A. Ühendriikide **viljapuuaiad**, kus valmivad õunad, ploomid, pirnid, aprikoosid, persikud, oliivid ja viinamarjad. **Karjanduse** alal on läänepoolsetes riikides tähtsamaks ettevõtteks lammaste kasvatamine.

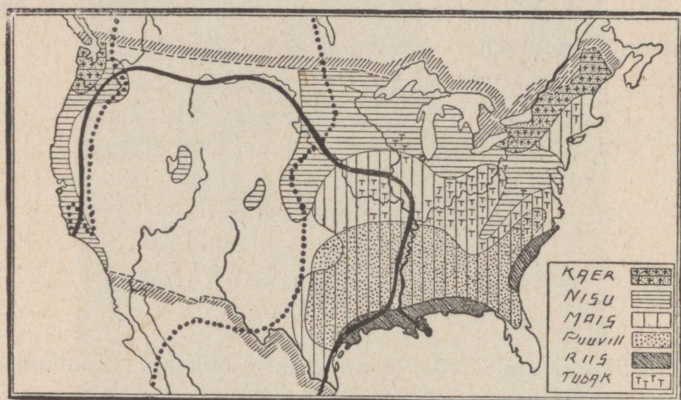
Peavarandusteks läänepoolsetes riikides on **maapõuevarad**, nagu kivisüsi ja nafta, kuld, hõbe, vask, raud, tina, tsink jt. metallid. Maapõuevarad olidki esimeste asunikude (kullaotsijate) siameelitajaks. Hiljemini järgnesid neile paiksad põlluharijad. Praegu on siin maapõuevarade kasustamine arenevas hoos.

Töenduslikest ja kaubanduslikest keskusist on tähtsamaks **Los Angeles**, aianduse ja petrooleumitöenduse ning väljaveo keskus, ja **San Francisco** (l.: san-frantsisko) (nimetatud ka „Vaikse ookeani kuningannaks“), P.-A. Ühendriikide suurim sadamalinn ja raud-

teede keskus Vaikse ookeani rannikul. Teistest linnadest on nimetada Seattle (l.: sjättl), Portland ja Hollywood (l.: hollivud), viimane neist on maailma suurimaks filmitööstuse keskuseks (Los Angeles'i lähedal).

Kokkuvõtteks.

Liit
Rahvuslikud ja kultuurilised olud. P.-A. Ühendriigid on kiiresti arenev ja kasvav riik. Nii on tema viimase 100 aasta jooksul (1821.—1920. aa.) suurehulgalise sisserändamise tõttu (100 a. jooksul ümarguselt 33,8 milj. inim.) kasvanud enam kui 10-kordseks (10 milj. elan. pealt 1820. a. 106 milj. inim. peale 1920. a.; 1932. a. alul loeti elan. arvu juba 122 milj.).

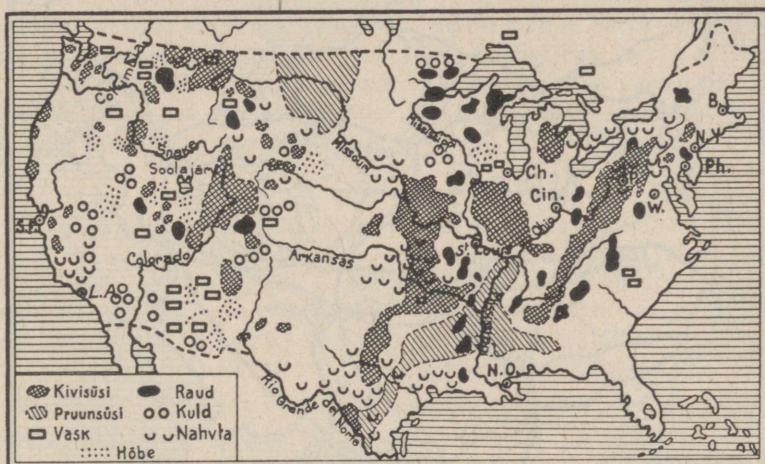

92. joonis. P.-A. Ühendriikide põllunduse kaart. Must joon ümbritseb rohtlatealasi, täpiline joon — alasi, kus sademeid alla 50 sm.

Rahvastikulises koosseisus on siin valitsev ülekaal **valgetel** (89,7% kogu rahvastikust; selles arvus on Ameerikas sündinuid 76,7%, väljaspool Ameerikat sündinuid, s. o. hilisemaid sisserändajaid 13,0%). Nende seas on siin rohkesti ka **eestlasi** (umbes 50 000). Rahvuslikus mõistes nimetatakse P.-A. Ühendriike „sulatusahjuks“, kus ühe või kahe põlve vältel mitmesugused Euroopast sisse rännanud rahvused „amerikaniseeruvad“, s. o. inglise keele, anglosakside kombed ja pruugid ning kultuuri omandavad ja **ameeriklasteks** ehk **jenkideks** muutuvad ning oma esivanemate keele ja rahvuse unustavad.

Värvilistest rahvustest on esikohal **neegrid** ja **mulatid** (9,4%; tuletage meelde, kus pool osas nad elavad!). **Indiaanlasi** (umbes $\frac{1}{3}$ milj. ehk 0,2%), **hiinlasi** (0,1%) ja **jaapanlasi** (0,1%) on tähtsusetu osa (mis-suguses osas nad elavad?). Olgugi et seaduse ees kõik rahvused üheväärsed, on vahakord värviliste, eriti neegrите ja valgete vahel siiski üsna terav. Indiaanlased elavad läänepoolsetes riikides ena-

masti neile eriliselt määratud alades („reservatsioonides“), kus valgetele asumine keelatud. Siin on nad peamiselt juba kõik paiksa- teks muutunud ja kannavad enamasti ka samasuguseid rõivaid nagu valgedki (vt. 86. joon.). Mitmed indiaanlasist on juba kõrgemagi hariduse omandanud ja kasustavad ka ülalpidamise hankimiseks samu elukutseid, mis valgedki. Viimasel ajal on indiaanlaste arv suremuse vähenemise tõttu jälle uuesti kasvama hakanud. — Ka neegritegi hulgas on pärast maailmasõda rahvuslik teadvus ja kultuur edukalt hakanud arenema. Hiinlaste ja jaapanlaste sissetõukamine, kes odava tööjõuna valgete tööliste palgad alla suruksid, on seadustega väga kitsendatud. (Rahvastiku tihedust jälgige kaardi järgi! Vt. 102. joon.)

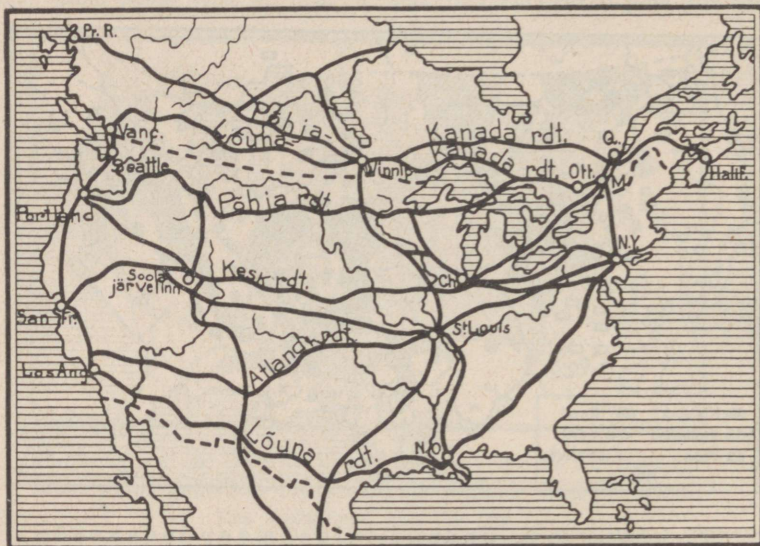

93. joonis. P.-A. Ühendriikide maapõuevarade leviku kaart.

Leia
Kultuuriliselt on ameeriklased kõrgele järjele jõudnud. Koolikorraldus on iga osariigi oma sisemine asi ja seepärast paiguti kaunis erinev. Üldiseks nähtuseks on sunduslik algkool. Koolisundus on enamasti maksev 6. või 7. eluaastast alates 16. või 17. eluaastani. Algkoolile järgnevad kesk- ja kõrgemad koolid (kolledžid) või mitmesugused erikoolid. Kõige vanemaks ja tähtsamaks P.-A. Ühendriikide ülikooliks on Harvard College Bostoni lähedal. Õppetöö korraldus on P.-A. Ü. koolides aga siiski teist laadi kui Euroopas. Pearõhk pannakse õpilaste praktiliseks kodanikuks kasvatamisele. — Kirjaoskamatuid on võrdlemisi kaunis rohkesti — kuni 8% täiskasvanute arvust (valgete seas 3%, neegrite ja indiaanlaste seas kuni 30%). Usuliselt on enamus protestandid (60%), kes mitmesugustesse usulahkudesse erinevad. Teistest usutunnistustest on rohkem poolehoidjaid katoliku usul (38%). Üldse on siin usk iga isiku enese südametunnistuse asi. Riik ja kirik on teineteisest

fäiesti lahutatud. Ka kirikukorraldus vastab siin rohkem praktilisele elule kui näit. Aasias või Euroopas.

Majanduslikud olud. P.-A. Ühendriigid on arenev põllumajanduse kui ka vabrikutööstuse ja kaubanduse maa. Tema määratud ja suuremalt osalt veel alles täieliselt kasustamata loodusevarad, eriti läänes, ja põllu- ning karjasaadused teevad tema majanduslikult iseseisvaks ning teistest sõltumatuks tervikuks. Nii kasvatavad P.-A. Ü.-riigid puuvilla, maisi, nisu ja tubakat rohkem kui ükski teine maa. Puuvilla, näiteks, üle poole ülemaailmisest saagist, maisi aga koguni $\frac{4}{5}$ sellest. (Määrake kaardil [vt. 92. joon.] järgi tähtsamad põllundusalad!) Samuti on ka

94. joonis. P.-A. Ühendriikide ja Kanada tähtsamate raudteede kaart.

P.-A. Ü.-riigid esikohal kivisöe, raua, vase, tina, tsingi jt. metallide, soola ning nafta saagi poolest. (Määrake kaardi järgi [vt. 93. joon.], kus on P.-A. Ü. tähtsamad maapõuevarade leiukohad!) Kulla (esikohal Lõuna-Aafrika) ja hõbeda (esikohal Mehhiko) saagi suhtes on USA maailmas teisel kohal.

Eriti kiires arenemishoos on **tööstus** ja **kaubandus**. Seda näitab muu seas ka linnade kiire kasvamine. Enam kui pool (52%) kogu rahvastikust on linnades asumas. Tööstusaladest on esikohal **metallitööstus**. Mitmesuguste metallasjade, masinate, põllutööriistade, veoabinõude jne. valmistamise ja väljaveo poolest on P.-A. Ühendriigid praegusel ajal maailmas esikohal. Edasi tuleks mainida ka suureviisiliselt arenenud P.-A. Ü.-riikide filmitööstust (kus on siin filmitööstuse keskus?).

Sise- kui ka väliskaubandust soodustab tihe vee- ja raudteede võrk. Raudteid oli siin 1928. a. üle 403 900 km, Euroopas ligi 386 800 km. Raudteedest on tähtsamad nn. **Patsiifiki liinid** (Pacific-line), mis maad läbides seovad Atlandi ookeani rannikut Vaikse ookeani rannikuga (vt. 94. joon.). Siseveeteedest on peale Mississipi, Missouri ja tema lisajõgede mainitavad Kanada järved ja kanalid, mis neid järvi seovad Atlandi ookeani rannikuga. Siseveeteid on siin üle 52 400 km. Kaubalaevastiku suuruse poolest (ligi 16,7 milj. brutto-registertoni) on USA Inglismaa järel maailmas teisel kohal. Tähtsamateks **väljaveoaineteks** on puuvill, lihakonservid, mitmesugused masinad, veoabinõud ja metallkaubad, vili, petrooleum, puuvillkaubad, tubakas, vask jt. metallid jne. Sisseveetakse toorest siidi, kummit, kohvi, suhkrut jt. toit- ja tooresaineid. Tähtsamad kaubavahetajad P.-A. Ü.-riikidega on Inglismaa, Kanada, Kuuba, Prantsusmaa, Jaapan jt. maad. Ka **Eesti väliskaubanduses** on P.-A. Ü.-riikide osa õige tähtis. Nii langes Eesti sisseveo üldväärtusest P.-A. Ü.-riikide arvele 1923. a. 3,7%, 1924. a. 12,5%, 1925. a. 23,6%, 1926. a. 12,0%, 1927. a. 14,2%, 1928. a. 17,9%, 1929. a. 13,4%, 1930. a. 12,7%, 1931. a. 8,9% ja 1932. a. 10,0%; väljaveo üldväärtusest 1923. a. 1,3%, 1924. a. 0,4%, 1925. a. 1,0%, 1926. a. 1,3%, 1927. a. 1,2%, 1928. a. 2,4%, 1929. a. 2,0%, 1930. a. 2,0%, 1931. a. 2,5% ja 1932. a. 3,6%. P.-A. Ü.-riikidest saame peaaesjalikult puuvilla, nisu, nisujahu, petrooleumi, tubakat, mitmesuguseid veoja sõiduriistu, tooresnahku jne. P.-A. Ü.-riikidesse saadame eeskätt tsementi, tuletikke, tooresnahku jt. kaupu.

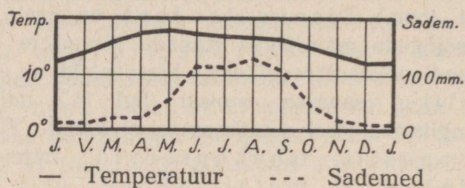
Riiklik kord. Peale 48 osariigi kuulub P.-A. Ü.-riikidele 2 territooriumi (Alaska ja Havai saared) ja asumaad (Filippiini saarestik jt.). Nendega kokku on P.-A. Ü.-riigid (United States of America, siit lühend USA) üks suurimaid ja tugevamaid riike. Valitsuse eesotsas on rahva poolt 4 aastaks valitud president. Seadusandlik võim on rahvaesindusel, mis koosneb 2 kojast (kongress ja senat). President ja kongress asuvad pealinnas **Washingtonis**.

4. Mehhiko.

(Määrake tema geograafiline asend ja loendage tema piirid kaardil!)

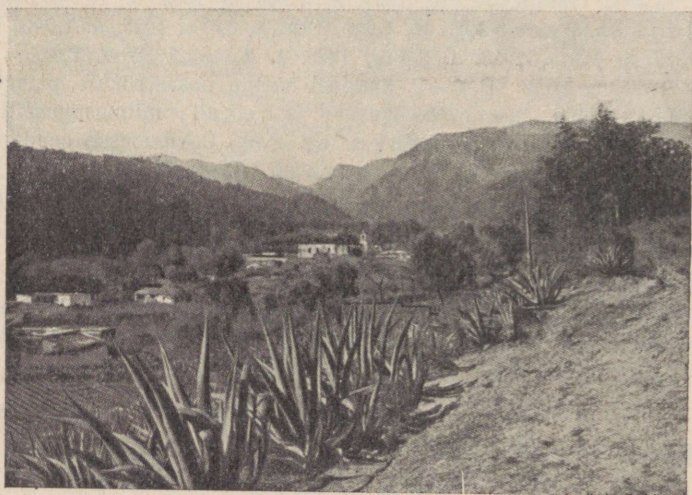
Looduslikud olud. Mehhiko asetseb Kordiljeeride mäestiku lõunaosas. Ta on suuremalt osalt ääremäestikkudega piiratud kiltmaa — põhjas Colorado lavamaa jätk, mis üle läheb lõunas kõrgeks **Mehhiko** kiltmaaks. Ääremäestikes, eriti lõunaosas, on rohkesti kustunud ja tegevaid vulkaane. Suurimad neist on Pico de Orizaba (ehk Citlatépetl = tähemägi) (5550 m) ja Popocatepetl (= suitsev mägi). Madalmikke on ainult rannikul ja

Yucatan'i (= ei mõista teid) poolsaarel. **Kliima** on ääremägedega piiratud sisemaal kuiv ja palav (mispärast?) (vt. 95. joon.). Sademetekehvuse tõttu on Mehhiko kiltmaa paiguti kõrb, paiguti

95. joonis. Mehhiko kliimadiagramm.

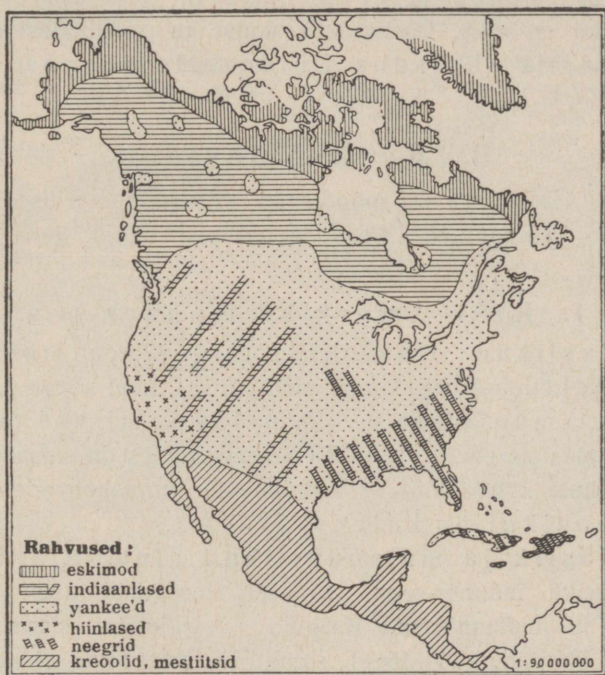
poolkõrvelaadiline ning kaetud hõreda kaktuse, agaavi jt. troopikaliste kuivustaimede võsastikuga (vt. 71. ja 96. joon.). Merepoolseil mägede nõlvul ja rannikumadalmikul, kus sademeid roh-

96. joonis. Küla Mehhiko kiltmaal. Siin kasvavad mitmesugused kuivustaimed, nagu agaavid (esiplaanil), kaktused jt. Mägedevahelistes orgudes, kus niiskust rohkem, on põllud ja muud kultuurimaistud.

kem, on taimkate lopsakas. Siin kasvab teiste troopikaliste taimede seas ka mitmesuguseid kõrgeväärtuslikke värvilisi puid (mahagonipuu, sinine puu jt.). Kliima on siin madalmikel eurooplastele asumiseks ebatervislik.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Mehhiko on hõredasti rahvastatud (vt. 102. joon.). Rahvuslikult on ta üsna kirju. Tooniandjaks elemendiks on siin kreoolid (endiste hispaania asunikude puhastverd järeltulijad) jt. valged (20% rahvastikust). Valitsevaks keeleks on siin ja siit lõuna poole (kuni

97. joonis. Põhja- ja Kesk-Ameerika rahvuste kaart.

Tulemaa saarteni) hispaania või portugali keel. Nende keelte valitsemisala moodustab nn. **Laína-** ehk **Romaani-Ameerika**, mis vastandiks on **Anglo-Ameerikale** (vt. 1. ja 97. joon.). Värvilistest rahvustest on esikohal **indiaanlased** (35 %) ja **mestiitsid** (valgete ja indiaanlaste segaverelised järeltulijad) (45 %). Kultuuriliselt on Mehhiko USA-st ja Kanadast kaugele maha jäänud. Valitsemas on siin katoliku usk. Kiriku ja riigi lahutus teostatü siin alles hiljuti. Peatulualadeks on elanikele **põllundus** (mais, nisu), **karjandus** ja **aiandus**. Aianduse alal on tähtsamaiks agaavid, kohv, kakao, puuvill, suhkruroog, tubakas jt. Mehhiko pearikkuseks on tema **maapõuevarad** — hõbe, kuld,

vask jt. metallid, nafta jne. **Hõbedasaagi** poolest on **Mehhiko esimene maa maakeral**. Hästikorraldatud liiklemisteid on võrdlemisi vähe. **Väliskaubandus**, eeskätt P.-A. Ü-riikide ja Inglismaaga, on elav. Tähtsamaks kaubanduslikeks keskusiks on sisemaal pealinn **Mexiko** (l.: mehhiko) ja Guadalajara. Sadamalinnadest on tähtsamad Tampico ja Vera Cruz (l.: vera krus = tõe rist).

Mehhiko on P.-A. Ü-riikide eeskujul ka osariikidest ühendatud vabariik (Estados Unidos Mexicanos).

B. Kesk-Ameerika.

Kesk-Ameerika moodustub kitsast mandrilisest osast ja Lääne-India saarestikust. Ühes Mehhikoga nimet. teda ka **Vahe-Ameerikaks**.

1. Kesk-Ameerika manner-osa.

Looduslikud olud. Kesk-Ameerika manner-osa on Põhja- ja Lõuna-Ameerikat ühendav kitsas, kuid kõrge tulemägederikas mägismaa. **Kliima** on siin palav ja niiske (mispärast?) ning eurooplastele ebatervislik. Niiskemais alades on samasugune lopsakas **taimkate** kui Mehhikogi rannikumail, vihmakehvades alades — hõre troopikaline kuivusvõsastik.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Elanikeks on Kesk-Ameerika manner-osas peamiselt hispaania keelt kõnelevad **mestiitsid** ja **indiaanlased**. **Kreole** ja hiljemini sisse rännanud **eurooplasi** on vähe (10—15%), samuti ka **neegreid**. Peatulaladeks on **põllundus** ja **aiandus** (banaanid [vt. 100. joon.], kohv, kakao, vanill, kummipuu, tubakas jt.). Ka **maapõuevarad** (kuld, hõbe, vask, nafta jne.) on tähtsaks tuluks.

Poliitiliselt jaguneb Kesk-Ameerika mandriline osa 6 väike-seks vabariigiks: Guatemala, San Salvador, Honduras, Nicaragua, Costa Rica ja Panama. Peale selle kuulub osa Yucatani poolsaarest **Inglismaale** — Briti-Honduras. Kõige tähtsam neist vabariigest maailmakaubanduse ja liiklemise suhtes on Panama. Siit, Panama kitsusest, käib läbi 81 km pikkune **Panama kanal** (vt. 98. ja 99. joon.).

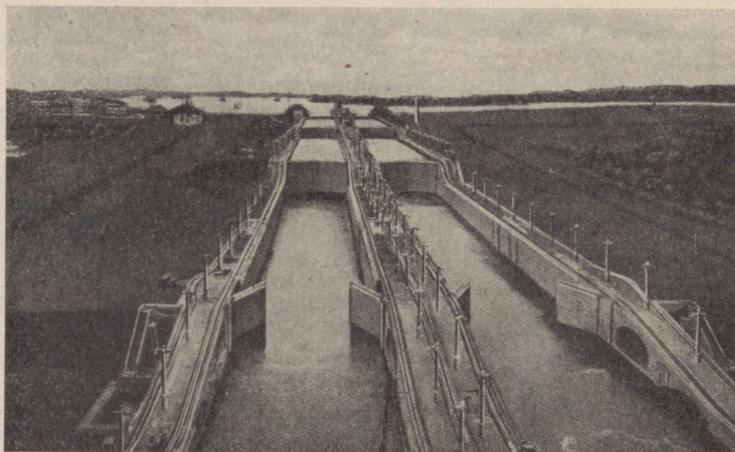
Panama kanal on P.-A. Ühendriikide poolt kaevatud. Laevade läbi-sõiduks avati ta 1914. a. Kanali kaevamine ja lõhkumine kõvasse kaljusse oli seotud suurte raskustega ja kuludega. Seda raskendas veel suuresti ebatervislik kliima (kollane palavtõbi jt. haigused). Kuid ameeriklased viisid

98. joonis. Panama kanal linnulennult. Valge riba pildil Colon'i ja Panama linna vahel on raudtee. Gatuni järv on kunstlikult tekitatud. Ta hoiab kanali vee parajas kõrguses.

töö lõpule. Enne seda, möödunud sajandi kaheksakümnendatel aastatel, olid prantslaste poolt algatatud kanali kaevamise tööd kapitalipuudusel jne. pooleli jäänud.

Kanal on 26 m ookeani pinnast kõrgemal. Hiigla-vesivärvate (lüüside) kaudu (vt. 99. joon.) tõusevad ookeanilaevad üles kanalisse ja laskuvad teisel pool jälle merepinna. (Kanali sügavus on 13,7 m, põhja laius 61 m, veepinna laius 63,4 m.) Kanali tähtsus on määratu. Tema läbi lüheneb laevatee P.-A. Ü.-riikide lääne- ja idaranniku vahel enam kui kolmekord-

99. joonis. Panama kanal vesivärvatega (lüüsidega).

selt. New Yorkist San Franciscosse on Panama kanali kaudu 9000 km, ümber Lõuna-Ameerika aga 28 000 km. Samuti lüheneb laevatee ka Ameerika idaranniku ja Aasia idaranniku vahel. Ka Euroopa sadamate ja Ameerika lääneranniku vahel lüheneb laevatee Panama kanali kaudu õige rohkesti, näit. Hamburg — San Francisco 13 000 km, Hamburg — Valparaiso 2400 km jne.

2. Lääne-India saarestik.

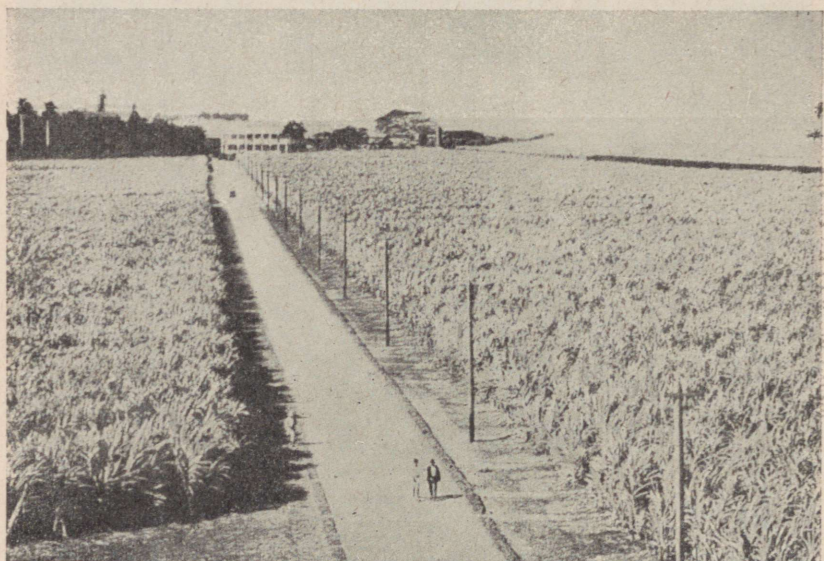
Looduslikud olud. Lääne- ehk West-India saarestikku kuuluvad **Suur-Antilli** (Kuuba, Haiti, Jamaika, Porto Rico), **Väike-Antilli** ja **Bahama** saared. Tekkeliselt on Suur-Antilli saared mandrilised, läbitud paiguti kõrgete kurdmäestikkudega (Haiti saarel üle 3000 m kõrged), paiguti madalad (Kuuba saar). Väike-Antillid on suuremalt osalt vulkaanilised, Bahama saared — korallsaared (vt. 166. joon.).

100. joonis. Banaanide lõikus Lääne-India saaresti-
kus. Pange tähele neegreid ja nende rõivastist!

Kliima on Lääne-India saarestikus palav troopikaline ja niiske (mispärast?) ning soostunud rannikuil ebatervislik. **Taimkate** on mitmekesine ja lopsakas (mitmesugused värvilised puud). Ürgmetsi leidub siin veel mägedes ja soostunud rannikuil. Mujal on neid asendanud kultuurmaistud (istandikud) (vt. 101. joon.).

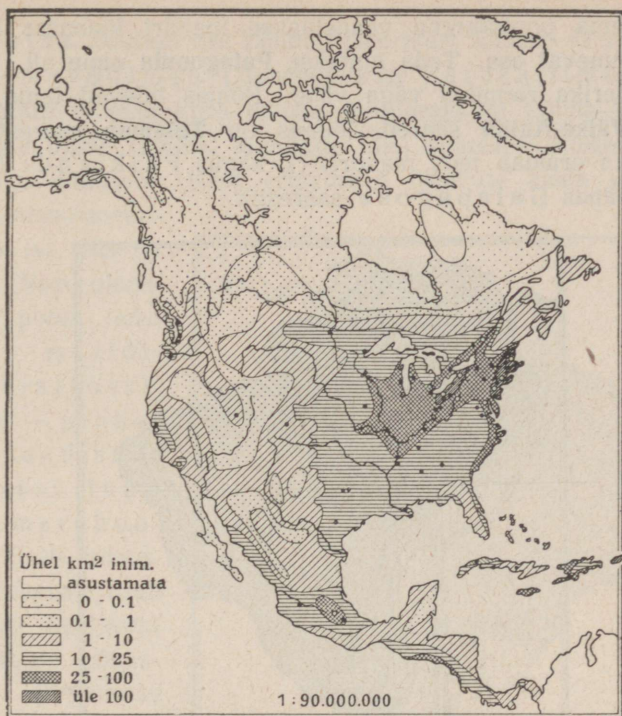
Rahvastik ja majanduslikud olud. Kesk-Ameerika manner-osaga võrreldes on Lääne-India saarestik tihedamini rahvastatud (vt. 102. joon.). Enamuse rahvastikust moodustavad **neegrid** ja **mulatid** (75%) (vt. 97. joon.), vähemuse — **kreoolid** jt. valged (ligi 25%). Endisi pärismaalasi **indiaanlasi** on siin hoopis vähe järele jäänud (Väike-Antilli saartel). Peatulualaks rahvastikule on suhkruroo (vt. 101. joon.), tubaka; kohvi,

101. joonis. Suhkruroo-istandik Kuuba saarel. Nii kaugele kui silm näeb, on üks suhkrurooväli. Võrrelge suhkruroo kõrgust tee kõrval olevate telegraafipostide kõrgusega.

kakao, banaani (vt. 100. joon.) jt. istandikud. Ka **Eesti** saab siit banaane. Kõige tähtsam neist saartest on **Kuuba** saar. Kuuba on maailma **suurim suhkruroo** ja **parima tubaka kasvataja**. Tähtsamaks linnaks on Lääne-India saarestikus **Habana** Kuuba saarel — sadamalinn, maailma suurimate tubaka- ja sigarivabrikutega.

Poliitiliselt on siinsed vabariigid **Kuuba** ja Haiti saarel — **Haiti** ja **Dominica** — USA kaitse ja ülemvalitsuse all. Jamaika saar, Bahama saared ja osa Väike-Antilli saari on **Inglise** asumaa, osa Väike-Antilli saari ja Porto Rico on **USA** asumaaks.

102. joonis. Põhja- ja Kesk-Ameerika rahvastiku tiheduse kaart.

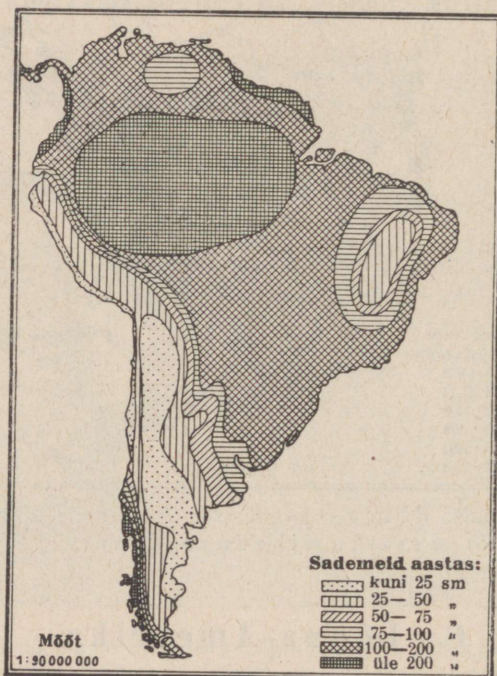
C. Lõuna-Ameerika.

1. Asend, suurus ja piirid. Lõuna-Ameerika moodustab suure läänepoolse kaksikmandri lõunaosa. Nagu Põhja-Ameerikal, nii on ka Lõuna-Ameerikal täisnurkse kolmnurga kuju, mille hüpoteenus läänes, kaatetid kirdes ja kagus.

Lõuna-Ameerika ulatus põhjast (Gallinas'e neem $11^{\circ} 30' N$ l.) lõunasse (Hoorn'i neem $56^{\circ} S$ l.) on üle 7500 km, läänest [Pariña neem, Peruus, $81^{\circ} 20' W$ p.] idasse (Branco n., Brasiilias, $34^{\circ} 45' W$ p.) üle 5100 km. (Misisugused ookeanid ja mered on Lõuna-Ameerika piirideks? Kui suur on kellaaja vahe L.-Ameerika ida- ja läänepoolseimate tippude vahel? Kui palju on L.-Ameerika idapoolseimas tipus kellaag järel Greenwich'i ajast? kui palju meie kellaajast?)

2. Liigestus. Lõuna-Ameerika rannik on vähe liigestatud. Suuremad lahed puuduvad siin täiesti. Väiksematest lahtedest on need suuremad, mis jõgede (Amazonase ja La Plata) suudmeis. Ainu-

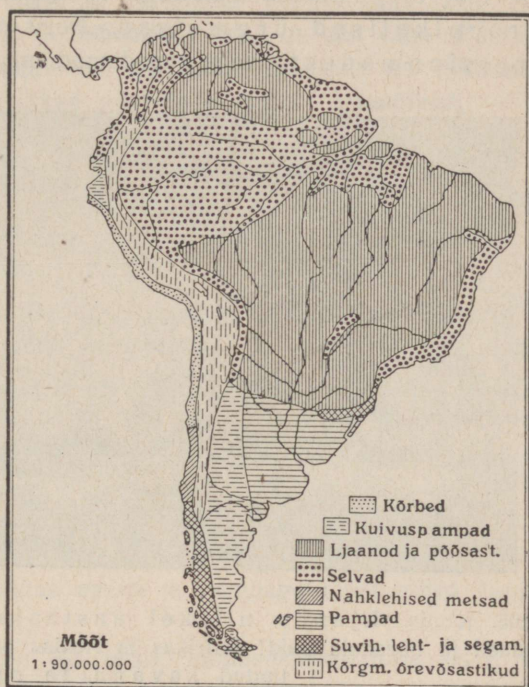
kese suurema poolsaarena vaadeldakse mandri lõunasse kiiluliselt teravaks minevat osa. Teda tuntakse **Patagoonia** nime all. Ka saari on L.-Ameerika rannikul väga vähe. Põhjas tulevad tema ranniku lähedale **Väike-Antilli** saared, lõunas on **Tulemaa** saarestik (mis-sugune väin eraldab teda mandrist?), kagus Falkland'i (l.: fook-lend) ja läänes Galapagos'e saarestik.

103. joonis. Lõuna-Ameerika sademete kaart.

3. Pinnaehitus. Nagu P.-Ameerika, nii jaguneb ka Lõuna-Ameerika pinnaehituslikult kolme alasse. Lääne pool servab Vaikse ookeani rannikut üle 7500 km pikkuselt ja 150—800 km laiuselt **Andide** kõrgmäestik. Idas ja kirdes, Atlandi ookeani rannikul, levivad vanad ärakulunud **Brasilia** ja **Guayana** kurd- ja tompmäestikud ning lavad. Mandri keskosa põhjast lõunasse võtavad endi alla suurte jõgede Orinoco, Amazonase ja La Plata (=hõbejõgi) laialised madalmikud. Madalmikkude alla kuulub L.-Ameerikas ligi pool kogu pindalast (45%).

4. Jaotus. Suurem osa Lõuna-Ameerikast asetseb troopika-lises kliimavöötmes. Lõunapoolsesse paraskliima-vööt-messe ulatub ta pika kitsa kiiluna. Seepärast on Lõuna-Ameerika looduslikkude olude (kliima, taimkatte jne.) suhtes P.-Ameerikast ja Aasiast palju ühtlasem. Kuid erinevused üksikute alade vahel on siiski ka Lõuna-Ameeri-
 kas suured (vt. 103. ja 104. joon.). Need olene-
 vad ühelt poolt tema suurest meridi-
 aalsest ulatusest, teiselt poolt — pinna-
 ehituse laadist ja valdavatest tuul-
 test ning merehoo-
 vustest. Osalt loodus-
 likkude erinevuste, osalt ka poliitilise kuuluvuse järgi jaotatakse Lõuna-
 Ameerika järgmiseks neljaks suuremaks ühi-
 kuks: 1) Guayana mägismaa ja Ori-
 noco madalmik, 2) Brasiilia, 3) La Plata lauskmaa ja 4) Andide mägis-
 maa.

104. joonis. Lõuna-Ameerika taim-
 katte kaart.

1. Guayana mägismaa ja ljaanod.

Siia kuulub Lõuna-Ameerika põhjapoolne osa, mis ulatub lõunas Amazonase madalmikuni ja läänes Andideni.

Looduslikud olud. Pinnaehituslikult jaguneb see ala kahte ossa: loode- ja põhjapoolseks **Orinoco** (= jõgi) ja **Venezuela ranniku madalmikuks** ning lõunapoolseks **Guayana mägismaaks**. Selles vanas topmäestik (pangasmäestik) kerkivad üksikud lamedad pangas-
 sed ja ladvad kuni 2600 m. Orinoco madalmik on tekkeliselt endine merelaht, mis jõe setetega täitunud ja seetõttu peaaegu laudtasane

ljaano) (vt. 105. joon.). **Kliima** on siin troopikaline palav. Rannikul ja idapoolseil mägede nõlvul on sademeid läbi aasta. Siia toob neid Atlandi ookeanilt puhuv kirdepassaat. (Passaatideks nimet. tuuli, mis puhuvad alaliselt ühes suunas ekvaatori läheduses, põhja pool ekvaatorit kirdest, lõuna pool — kagust. Vrd. ka lk. 183—184.) Siin sademeterikkal rannikul ja mägede nõlvul levivad troopikalised ürgmetsad. Need on rikkad mitmesugustest metsloomadest. Neist sagedamad on ahvid, laiskelajad,

105. joonis. Ljaano niiskel aastaajal. Pange tähele laudtasast maad ja hõredaid puid! Aafrikas ja Aasias on säärased hõremets-rohtlad tuntud savannide nime all.

taapirid, sipelgakarud, puumad, jaaguarid jt. Rohkesti on siin ka madusid, kahepaikseid (kaimanid), kirjused linde (koolibrid), liblikaid jne.

Mäestiku lääneosa ja Orinoco madalmik kannatavad sademetekehvuse all (mispärast?). Sademeid on siin ainult suvisel ajal aprillist oktoobrini, kui päike lagipunktist läbi käib (nn. „senitaalvihmad“). Talvisel ajal valitseb siin suur põud ja palavus. Nii on siin kaks aastaega — kuiv-palav ja niiske-palav. Siin levivad laialised ljaanod. **Ljaanodeks** nimetatakse siin tasase pinnaga rohtlaid, kus kasvavad niiskemais kohis üksikud palmitukad ja vihmasel ajal lopsakas rohi. Kuival ajal on ta kõrvelaadiline (vt. 105. joon.).

Rahvastik ja majanduslikud olud. Guayana mägismaa on väga hõredasti rahvastatud. Tihedamini on inimesi koondunud rannikualale. Enamuse rahvastikust (kuni 90%) moodustavad siin **mestiitsid, mulatid ja tsambod.** (Tsambod on indiaanlaste ja neegrite segaverelised järeltulijad.) Ebatervisliku kliima tõttu on siin **kreole** ja **europlasi** hoopis vähe (2%). Ka puhastverd **neegreid** (5%) ja **indiaanlasi** (2%) on siin vähe. Peatulu-aladeks elanikele on ljaanodes **karjandus** ja osalt ka **põllundus**, rannikualas ja sademeterikkail mägede nõlvul — **istandikud.** — Ka **maapõuevarasid** leidub siin. Puudulikkude liiklemisteede ja madala kultuuri tõttu ei ole siinsed loodusvarad peale nafta veel leidnudki suuremat kasutamist. Tähtsamateks väljaveoaineteks on nafta, kohv, kakao, roosuhkur, kautšuk, loomad, loomanahad jne.

Poliitiliselt kuulub lääneosa Guayana mägismaast ja Orinoco madalmik ühes Andide kirdepoolse servaga **Venezuela vabariigile**, pealinn **Caracas**. Idapoolne osa Guayanast on kolme Euroopa riigi — **Inglise, Hollandi ja Prantsuse** a s u m a a.

2. Brasiilia. *See mägipõuevaras. loodus*

Brasiilia on suurim ja rahvarikkaim maa Lõuna-Ameerikas. Pindalalt kui ka rahvaarvult kuulub talle ligi pool L.-Ameerikast. (Määrake tema geograafiline asend ja loendage tema piirid kaardi järgi!)

Pinnaehituslikkude kui ka teiste looduslikkude ning osalt ka majanduslikkude olude suhtes jaguneb Brasiilia kahte suurde ossa: Amazonase madalmikuks põhjas ja loodes ning Brasiilia mägismaaks idas ja kagus.

Looduslikud olud. Amazonase madalmik ehk **Amatsoonia** on suurimaid madalmikke maailmas. Ta on peaaegu poole Euroopa suurune. Selle madalmiku elusooneks ja pealiiklemistees on **Amazonase jõgi** (umbes 5500 km) oma lisajõgedega. Veerohkuse ja jõgikonna suuruse (üle 7 milj. km²) poolest on Amazonas **esimene jõgi maakeral** (vt. 106. joon.). (Missugune jõgi on kõige pikem?)

Amazonase jõgi algab Andide mäestikust (3650 m kõrgusel) 150 km kauguselt Vaiksest ookeanist. Kiirevoolulise kärestikurikka mäestikujõena (Marañon [l.: maranjon] nime all) voolab ta ühes Andide pikiorus. Andide idapoolsest ahelikust suurte koskede ja jugadena (suurim neist on Pongo

de Manseriche [l.: manseritše]) läbi murdes, satub ta madalmikku, kus ta laia ning sügava jõena oma veed Atlandi ookeani saadab. Andidest madalmikku tultes on Amazonase laius 1,6 km, keskjooksul — kuni 5 km, jõesuudme alguses kuni 100 km ja lehtritaolise suudme lõpus ühes lisajõe Tocantins'iga kuni 400 km. Jõe keskmine sügavus on 70 m. Rohkesti on Amazonase kesk- ja alamjooksul piklikke saari. Suurim neist on Marajo (l.: maražo) jõesuudme alas.

106. joonis. Vaade lennukilt Amatsoonia ääretule jõe- ja metsamadalmikule. Pange tähele jõe lookeid ja jõe võrdlevat laiust!

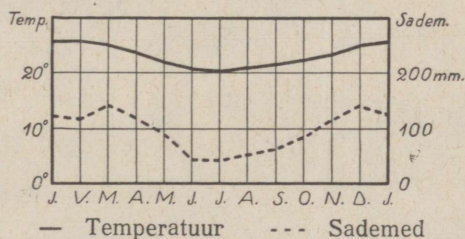
Amazonas on kuni Andide jalani (üle 4500 km pikkuselt) laevatav. Suurimad ookeanilaevad võivad temal sõita kuni 2000 km mööda jõge ülespoole (kuni lisajõe Rio Negro suudmeni). Ühes oma suure arvu vasaku- ja parempoolsete lisajõgedega (neist on 200 suuremat) moodustab Amazonas ligi 50 000 km pikkuse laevatee, millel aga siiski suurem tähtsus puudub (mispärast?).

Amazonase lisajõgedest on suurimad: paremal pool — Rio de Madeira (=puu jõgi) (3500 km, peaaegu sama pikk kui Euroopa suurim jõgi Volga), Tocantins jt., vasakul pool — Rio Negro (=must jõgi) jt. Et Rio Negro ja Orinoco ülemjooksul kõrgem veelahk puudub, siis voolab osa Orinoco veest Cassiquiare (l.: kasikviaare) kaudu Rio Negrosse. See on maailma suurim **jõe kahenemine** ehk bifurkatsioon.

Kliima on Amatsoonias läbi aasta ühesugune niiske-palav (25—27° C) (mispärast?) ja ebatervislik. Sademeterohkuse poo-

lest on ta üks esimesi maid maakeral. Eriti rohkesti sademeid on põhjapoolses osas meie kevadel ja suvel, lõunapoolses — sügisel ja talvel („senitaalvihmad“). Kogu see madalmik on kaetud troopikalise ürgmetsaga, mida **selvaks** nimetatakse (vt. 106. joon.). See on **maakera suurim ürgmets**, mis rikas mitmesugustest metsloomadest, lindudest jne. Ta on peaaegu asustamatu ja suuremalt osalt ka tundmatu. Väärtuslikumad on siin kakao- ja kummpuu (kautšukipuu), samuti ka mitmesugused värvilised puud.

Elanikud, peamiselt **indiaanlased**, **mestiitsid** ja **mulatid**, on koondunud Amazonase ja tema lisajõgede äärde kõrgematesse kohtadesse. Osa indiaanlasist elatub poolmetsikute kolijatena ürgmetsades kalastamisest ja küttimisest.

— Temperatuur --- Sademed
107. joonis. Rio de Janeiro kliimadiagramm.

Peatulualaks paiksaile elanikele on kautšuki ja kakao kogumine. Suurimaiks kaubanduslikeks keskusiks on siin Belem do Grao Para Amazonase suudmes ja Manaus Rio Negro suudmes.

Brasiilia mägismaa on vana kulunud ja jõeorgudega lõhestatud tomlava, mis maa kaguosas oma suurimale kõrgusele (üle 2700 m) tõuseb ja järsult langeb mererannikule, läände ja põhja — La Plata ja Amazonase madalmikule — aga madalduib pikkamisi. Mägismaa jõed on kärestikurikkad ja laevasõiduks kõlbmatud. Suurimad neist on põhja pool voolavad Sao Francisco ja Amazonase lisajõed (missugused?), lõuna poole — Parana oma lisajõgedega. — **Kliima** on siin mägismaal troopikaline, kuid jahe-
dam ja kuivem kui Amatsoonias ja kitsal ranniku madalmikul (mis-
pärast?). Sademeid on rannikuil ja idapoolseil mägede nõlvul
rohkesti (vt. 107. joon.). Siin kasvavad troopikalised ürg-
metsad (vt. 147. joon.). Madal rannikuala ja madalad mägede vahe-
lised sademeterikkad ning osalt soostunud orud, eriti kesk- ja põhja-

osas, on eurooplasile ebatervisliku kliimaga. Siselavamaa on sademetekev. Vähesed sademed langevad siin suvel, talv on põuaaeg. Tuleb aga meeles pidada, et siin ja mujal lõunapoolkeral aastaajad on meile vastupidised — nende suvi on meie talve ajal ja vastupidi (mispärast?). Sademetekevuse tõttu on sise-maa metsakehv. Siin levivad nn. kampakod, kus nagu ljaano-

108. joonis. Kohviubade puhastamine Sao Paulos Brasiilias. Kohvipuu marjad, mis kaht seemet — kohviuba — sisaldavad, leotatakse ja puhastatakse marjalihast suurtes maasse ehitatud basseinides. Selle järel kuivatatakse, sorteeritakse ja pakitakse kohvi-oad kottidesse.

deski üksikud puud või võsastikud ja vihmasel aastaajal rohi toovad vaheldust maastikku. Kuival ajal langevad puudelgi lehed ning maa on kõrvelaadiline.

Maa lõunaosas muutub kliima lähistroopikaliseks ning jahedamaks. Suve ja talve vahe on siin juba täiesti märgatav. Ka sademeid on siin ühtlasemalt läbi aasta (vt. 111. joon.). Kõrgemates alades levivad siin suvihaljajad leht- ja segametsad (araukaria kuused) (vt. 104. joon.).

Mägismaa lõunaosa ja rannikuala on Brasiilia tihedamini rahvastatud ja majanduslikult tähtsam osa (vt. 122. ja 124. joon.).

romboote

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvastikuliselt on Brasilia üsna kirju. Enamuses on siin valged (ligi 40%), peamiselt vanade portugallaste järeltulijad ja hilisemad sisse-rännanud eurooplased, kes on koondunud mägismaa lõuna-ossa. Teistest rahvustest on esikohal mestiitsid (üle 30%), neegrid ja mulatid (15%) ning indiaanlased (10%).

109. joonis. Pilvelõhkujad Sao Paulos. Kohvist saadud tulu tõttu on Sao Paulo linn kasvanud kiiresti. Teda nimetatakse Lõuna-Ameerika „New Yorkiks“. Pildi keskel on näha Sao Paulo kõrgeim ehitis (Martinelli maja). Selles ehitises asetsevad ärid, kontorid, kinoteater jne. Pange tähele maja katusel ja seinal reklaami!

Nagu P.-A. Ühendriigid nii on ka Brasiilia viimasel ajal muutunud sisse-rändamismaaks. Viimase 100 a. jooksul (1820—1920) on siia sisse rännanud üle 3,6 milj. inimese. Suurem hulk sellest arvust langeb viimasele ajale (näit. 1907.—1917. aa. üle 1 milj. inim.). Sisserännanute seas on esikohal lõunaeurooplased — itaallased, portugallased ja hispaanlased. Rohkesti on ka keskeurooplasi — sakslasi, poolakaid, venelasi jt. Eestlasigi on siia kaunike kogu välja rännanud. Suurem osa eestlasist on siit hiljemini ebasoodsate olude tõttu kas kodumaale tagasi tulnud või mujale rännanud. Võrdlemisi väike % on neist Brasiiliasse päriks peatuma jäänud. Kultuuriliselt on Brasiilia veel madalal järjel.

Brasiilia on troopikaline põllumaa. Tema tähtsamaks produktiks on kohv (peamiselt Sao Paulo ümbruses, vt. 108. ja

109. joon.). Teistest produktidest on mainitavad kakao, puuvill, suhkruroog, tubakas, riis, mais, mate-tee, maniokk, banaanid jt. Lõunaosas, Uruguay ja Argentiina piiril, ning sisemaa kampodes on **karjandus** (veistepidamine) tähtsamaks tuluks.

Ka **maapõuevarasid** (eeskätt rauamaake jt. metalle, samuti ka kivisütt, naftat, mitmesuguseid kalliskive jt.) leidub

110. joonis. Tänavariste elava liiklemisega Rio de Janeiros.

siin. Seni pole need aga veel (peale teemantide ja kulla) liiklemisteede puudusel ja üldise mädala kultuuri tõttu leidnud tarvilist kasustamist. Raudteid on siin vähe ja needki on koondunud maa lõunaosa rannikualasse.

Tööndus, peamiselt põllumajanduslike produktide ümbertöötamine, hakkas siin arenema maailmasõja päevil. **Kaubandus** P.-A. Ühendriikidega, Inglismaaga, Prantsusmaaga, Argentiinaga jt. on hästi elav. Pea-väljaveoaineteks on **kohv** (ligi $\frac{1}{2}$ ülemaailmisest tarvitusest), kuivatatud või külmutatud liha, loomanahad, kakao, kautšuk, puuvill, riis, suhkur, tubakas jt. Ka **Eesti** saab siit kohvi ja kakaod. Tähtsamaiks kaubanduslikeks kesku-

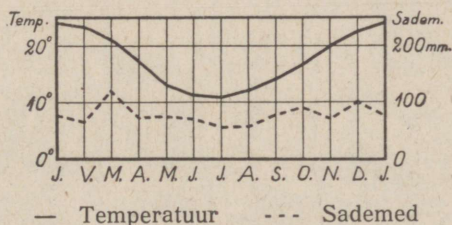
siks on riigi pealinn¹ ja parim sadamalinn **Rio de Janeiro** (vt. 110. joon.), **Sao Paulo** (vt. 109. joon.) oma sadamalinna Santos'ega ja teised sadamalinnad, nagu Sao Salvador de Bahia, Recife de Pernambuco, Porto Allegre jne.

Riiklik kord. USA eeskujul on ka Brasiilia osariikidest ühendatud vabariik (Estados Unidos do Brasil).

3. La Plata lauskmaa.

Siia kuulub kaljukitse-pöörijoonest lõuna pool olev Lõuna-Ameerika idapoolne madalam osa Andide mäestikuni läänes. (Loendage selle ala piirid kaardil! Määrake tema geograafiline asend!)

Looduslikud olud. **Pinnaehituslikult** on põhjaosa laialine madalmik, mis läänes, Andide mägismaa piiril, kõrgemale tõuseb.

111. joonis. Buenos Airesi kliimadiagramm.

Jõgede orgudes (loendage kaardil, missugused?) on ta paiguti soostunud. Lõunaosa, **Patagoonia**, on keskmise kõrgusega lavamaa, mis lõhestatud Andidest tulevate jõgede järsuseinaliste orgudega üksikuteks väiksemateks lavadeks.

Kliima on põhjaosas, Paraguay jõgikonnas, pooltroopikaline, palavate ja sademeterikaste suvedega, aga jahedate ja sademetekehvade talvedega. Keskosas on sademetekevähühistroopikaline ja tervislik kliima. Lõunas muutub ta jahedaks, kuid kuivaks parasvöötme-kliimaks (vt. 111. joon.). Kesk- ja lõunaosa sademetekehvuse põhjuseks on siin valitsevad kuivad läänetuuled, mis üle Andide tulevad ja oma niiskuse mägedesse jätaavad (mispärast?). Niiskematel aladel on põhjaosas, Parana (=vesi) keskjooksul, laialisi troo-

¹ 1922. a. otsustati sisemaale asutada uus ühendatud vabariigi pealinn Brasilia, milleks 14 400 km² suurune maa-ala Goyaz'i osariigist eraldati. Et praegune pealinn Rio de Janeiro ühes riigi ääres, siis tahetakse uus pealinn viia rohkem riigi keskpaiga poole.

pikalisi ürgmetsi, mis läänes, Paraguay jõgikonnas, üle lähevad lähistroopikaliseks hõrevõsastikuks ja rohtlaks — **Gran Chaco** (l.: tšako) (= suur jahiväli). Kesk- ja lõunas osas levivad laialised rohtlad — **pampad** (pampa = madalmaa). Parána ja Uruguay (= kirju linna jõgi) jõe alamjooksul on niiskem rohurikas pampa, läänes ja Patagoonias poolkõrvelaadiline kuivuspampa (vt. 114. joon.).

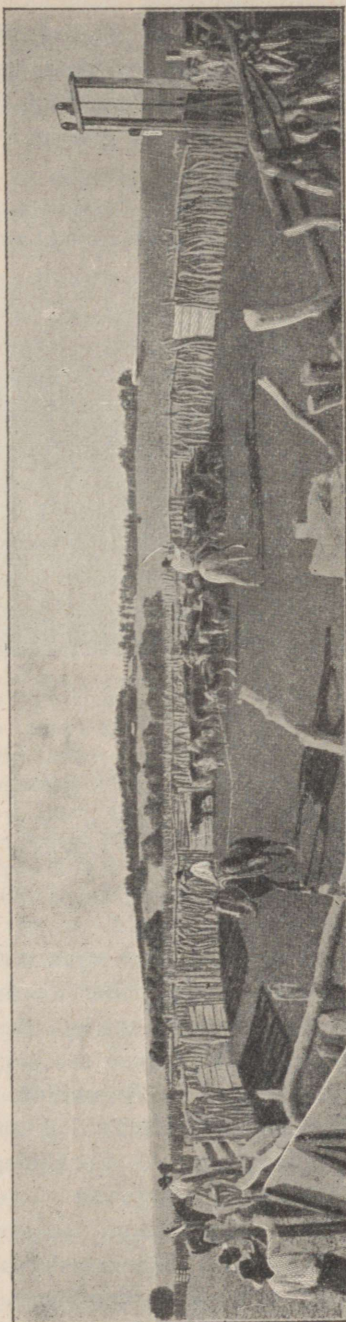
112. joonis. Patagoonlased on pikemakasvulisi rahvaid maa- keral. Lasso ja bolasega on nad osavad guanaakosid jt. loomi jooksu pealt kinni püüdma. Nad on ühtlasi ka osavad ratsanikud.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvuslikult on see ala sama kirju kui teisedki Lõuna-Ameerika maad. Domineerivaks rahvastikuliseks elemendiks on siin **hispaanlaste** ja **portugallaste** järeltulijad (kuni 70%), kes aga tublisti indiaanlastega segunenud, nn. **argentiinlased**. Puhastverd valgeid, hilisemaid sisserändajaid (peamiselt Lõuna-Euroopa maadest), on siin võrdlemisi rohkesti (üle 20%). Puhastverd, kuid poolmetsikuid **indiaanlasi** on vähe järele jäänud. Neid leidub põhjaosas Gran Chaco's ja lõunas Patagoonia poolsaarel (vt. 112. joon.). Nad elatuvad peamiselt küttimisest ja kalastamisest.

Nagu Brasiilia, nii on ka Argentiina sisserändamismaaks. Siin on sisserändamine veel suurem kui Brasiilias. Nii näit. on siia maailmasõja alguseni (1857—1914) sisse rännud 4,7 milj. inimest, neist ligemale pooled itaallasi. Brasiiliast ja P.-A. Ü.-riikidest erineb Argentiina sellega, et siit väljarändamine oma kodumaale tagasi on suur. Suur osa sisserändajaist itaallasist tuleb siia lühemaks või pikemaks ajaks põllutööle. Tööde hooaja lõppedes rändavad nad kodumaale tagasi.

Peatulaladeks La Plata lauskmaa elanikele on **põllundus** ja **karjandus**. Eriti arenenud on põllundus idapoolses viljakas mustmulla ja lössi pinnasega **Argentiina pampas**. See on kujunenud viimasel ajal üheks tähtsamaks maailma viljaaidaks. Tähtsamateks viljadeks on siin mais ja nisu. Rohkesti kasvatatakse ka linu (seemnete jaoks) ja keskning lõunapoolses osas põldheina karja toitmiseks.

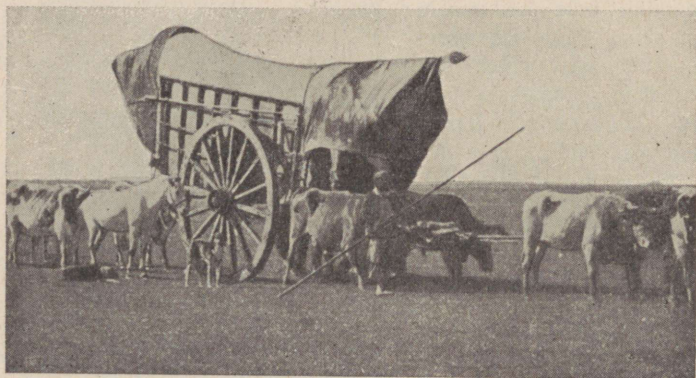
Läänepoolseis kuivuspampades on põllundus võimalik kunstliku niisutusega jõeorgudes. Selles alas ja Patagoonias ning Uruguay künklikul maal on arenenud suureviisiline **karjandus**. Peetakse suuri mitmesaja- ja tuhandepealisi veisekarju.

113. juunis. Karja sorteerimise aed (corral) Uruguay's. Paremäl oleva tänava ja värava kaudu aetakse karjad aeda. Mullikad jt. nooremad loomad eraldatakse lasso abil tapamaja jaoks määratud loomadest. Viimased aetakse vasakul tagapool oleva tänava kaudu tapamajja.

Neid karjatavad läbi aasta laialises pampas ratsakarjased, poolmetsikud mestiitsid, keda siin gautšodeks nimetatakse. Nuumveised aetakse karjadeviisi tapamajadesse (vt. 113. joon.), kus neist valmistatakse kuivatatud ja külmutatud liha, lihakonserve, lihaekstrakte jne. Peale veiste peetakse siin ka suurel arvul lambaid, kitsi, sigu ja hobuseid.

Ka **maapõuevarasid** (volframi, inglistina jt. metallide maake, kipsi, soodat, naftat jne.) leidub Andide eelmäesti-

114. joonis. Härjavanker Argentiinas. Säärastes suurtes kahe rattaga kaarikuis, millel 3—4 paari härgi ees, veetakse laialises pampas, kus korralikud teed puuduvad, raudteejaamadesse nisu, villu, linaseemneid jt. põllumajanduslikke produkte. Pange tähele rataste suurust, mis hobusest kaks korda kõrgemad. Sellised suured rattad võimaldavad hõlpsamat läbipääsu jõgedest jne. Kuival aastaajal saadavad pampas neid härjavankrite karavane suured tolmupilved.

kes. Seni on need leidnud vähe kasutamist. Rohkem on arenenud põllu- ja karjasaaduste ümbertöötamine (jahuvabrikud, lihakonservide ja -ekstrakti jt. vabrikud).

Poliitiliselt jaguneb see ala kolmeks vabariigiks. Suurimaks ja tähtsaimaks neist on **Argentiina** (loendage tema piirid kaardil!). See on üks Lõuna-Ameerika kultuurilisemaid maid. Kaubandus (eeskätt Inglismaa ja P.-A. Ü.-riikidega) on siin elav soodsate liiklemisviiside (vt. 114. joon.) ja -teede ning sadamate tõttu. Tähtsamateks **väljaveoaineteks** on nisu, mais, liha, linaseemned, loomanahad jne. Tähtsaimaks kaubanduslikeks ja töönduslikeks keskusiks on pealinn **Buenos Aires** (ühes agulitega 2,8 milj. elani,

Lõuna-Ameerika suurim linn), Rosario ja kiiresti arenev lõunapoolne raudteedesõlm ja sadamalinn Bahia Blanca.

Uruguay on tihedaimini rahvastatud Lõuna-Ameerika vabariik. Tema on peamiselt **karjandusmaa** (vt. 113. joon.). Tähtsamaks **väljaveoaineks** on liha, lihakonservid ja ekstraktid, lambavill, loomanahad jne. Tähtsamaks kaubanduslikuks keskuseks on pealinn **Montevideo**.

Paraguay on vähe arenenud pooltroopikaline maa. Tähtsamateks väljaveoaineteks on paragvai- ehk mate-tee, *quebracho* (l.: kuebratšo = kirvemurdja, kõva puu) mahl, mida parkaineiks tarvitatakse, tubakas jne. Tähtsam keskus on pealinn **Asuncion**.

4. Andide mägismaa.

Siia kuulub üks maailma pikemaid ja kõrgemaid kurdmäestikke. Ta algab põhjas Kariibi mere rannikul ja servates Vaikse ookeani rannikut lõpeb lõunas Hoorn'i neemega. Tema jätkuks on põhjas Kordiljeerid, lõunas kõvera kaarena Lõuna-Georgia, L.-Sandwich'i, L.-Orkney ja L.-Shetland'i saarestikud ning mäeahelikud Antarktikas (Grahamland'is). Alaska poolsaarelt alates kuni Antarktikasse moodustub neist mäestikest maakera pikim kurdmäestikkude vööde.

Looduslikud olud. Põhjaosas, Kariibi mere rannikul, algavad Andid kolme peakõrgahelikuga, mis üksteisest sügavate pikiorgudega eraldatud. Neis orgudes voolab Kariibi merre suubuv Andide suurim jõgi Rio Magdalena oma lisajõgedega. Läänepoolne ahelik seob Panama kitsuse kaudu Andisid Kordiljeeridega. Idapoolne, mis läheb kahte harru, seob Ande Väike-Antillide ja Suur-Antillide ahelikkudega. Lõuna pool ekvaatori all ühinevad need kolm ahelikku kaheks. Kõrgemateks tippudeks on siin igilume ja -jääga kaetud kustunud ja tegevad vulkaanid Chimborazo (6310 m) (vt. 115. joon.), Cotopaxi (l.: kotopahhi) jt. Siit lõuna poole läheb mäestik kahes peaahelikus, mis teineteisest kaugenedes mäestiku keskosas (20° S l. all) kuni 700 km laiuse ja kuni 4000 m kõrguse **Bolivia** kiltmaa („puuna“) moodustab. Kõrgeimad tipud tõusevad siin juba üle 6600 m (näit. Sorata jt.). Sellel kiltmaal on rohkesti soolajärvi. Suurim neist on Titicaca (= kassikalju) järv. Suurimale kõrgusele jõuavad Andid umbes 30° S l. all, kus on **Aconcagua** kustunud vulkaan (7040 m) L.-Ameerika

kõrgeimaks tipuks. (Nimetage Põhja-Ameerika kõrgeimat tippu!) Siit edasi lõuna poole Tulemaa saarteni läheb mäestik madaldudes ühe peahelikuna. Siin annab ta paiguti ruumi kitsale ranniku-madalmikule ja madalamaile rannikuahelikele.

Suurele meridiaalsele ulatusele vaatamata on Andides **kliimalised** ja **taimestikulisel** olud kaunis ühelaadsed. See oleneb eeskätt absoluutsest kõrgusest ja valitsevatest tuultest, mis sademeid või

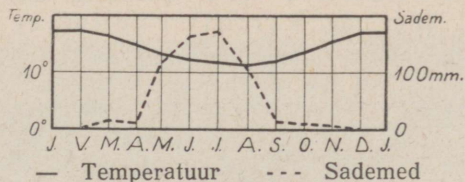

115. joonis. Chimborazo igilume ja -jääga kaetud koonus. Esiplaanil kõrgmäestiku hõrevõsastik („puuna“).

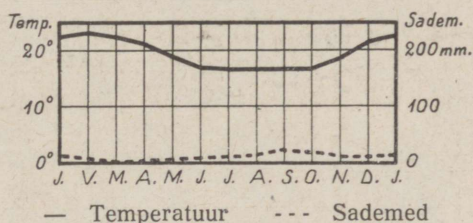
kuivust kaasa toovad. Üldiselt on Andide lõuna- ja keskosa sademetekehv, eriti kõrgahelikkude-vahelised kiltmaad ja Vaikse ookeani rannikuala 2° kuni 32° S l. vahel. Siit käib mööda lõunast tulev külm merehoovus (Atacama), mis veeauru sademeteks tihenemist ei soodusta. Rohkem sademeid on Andide idapoolseil nõlvul, troopikalises põhjaosas, Kolumbias ja parasvöötme-kliimalise Lõuna-Tšiili rannikuil (vt. 116., 117. ja 118. joon.).

Taimkatteliselt on valdavamas osas kiltmail ja kõrgorgudes hõrevõsastikud (vt. 115. ja 88. joon.), rohtlad, paiguti ka kalju- ning liivakõrved. Kõrbedest kõige laialisem on Põhja-Tšiilis piki Vaikse ookeani rannikut leviv **Atacama kõrb**. Kõrgalad (ekvatoriaalses vöötmes 4700 m alates) on igijää ja -lumega kaetud.

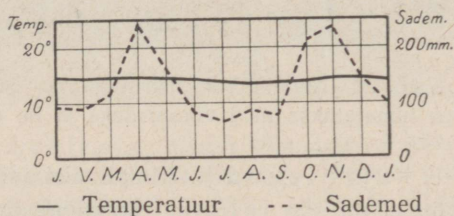
Troopikalisi ürgmetsi leidub Andide põhjaosa orgudes, ka keskosa idapoolseil nõlvul. Lõuna-Andide orgudes ja Tulemaa saartel levi-
vad parasvöötme suvihaljad leht- ja segametsad. Okaspuudest on siin
tähtsamaiks araukaariad (l.-ameerika kuused). Omapärasteks
loomadeks on Andides kaamelitaolised laamad ja vikunjad.

116. joonis. Valparaíso kliima-
diagramm.

117. joonis. Lima kliima-
diagramm.

118. joonis. Bogota kliima-
diagramm.

Laamad on kodustatud ja neid tarvitatakse kõrgmäestikus veo-
ja ratsaloomadeks (vt. 119. joon.). Lindudest on kõrgeil ligi-
pääsetamatuil kaljupangul tavalisim kondor (maailma röövlindu-
dest kõige suurem).

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvastikuli-
selt on Andide maad samalaadilised kui teisedki L.-Ameerika riig-
gid. Enamuses on siin **mestiitsid** ja paiguti ka **indiaanlased**. **Kre-**

oole ja hilisemal ajal sisse rännanud **valgeid** on võrdlemisi vähe. **Neegreid** ja **mulatte** on põhjaosas niiskeil rannikumail. Elanikud on koondunud peamiselt kõrgorgudesse ja kiltmaile, kus kliima kuiv ja tervislik ning kus maa kõlblik põlluharimiseks ja karjakasvatamiseks. **Põlundus**, **karjandus** ja **mäetööndus** ongi Andide maa tähtsamad tulualad. Kõrgemates alades on tähtsamaks viljaks oder, alamal kartul (siin ongi kartuli kodumaa), nisu ja mais. Põhjaosas, troopikalises alas, kasvatatakse ka suhkruroogu,

119. joonis. Laamad. Andide kõrgmäestiku veo- ja ratsaloomad. Metsikus olekus nimetatakse neid vikunjadeks ja ka guanaakodeks.

riisi, kakaod, kummipuud jt. troopikalisi taimi. Koduloomadest tähtsamaks on siin laama. **Maapõuevaradest**, mis omal ajal hispaanlasi siia meelitasid, on tähtsamaiks kuld, hõbe, vask jt. väärismetallid, **salpeeter** (Atacamas), **guaano** (sajandite jooksul kogunenud ning kuivanud linnusõnnik Vaikse ookeani rannikul, tarvitatakse põlluväetiseks), nafta, kivisüsi jt.

Poliitiline jaotus. Andide mägismaa kuulub 5 vabariigile. Lõuna-Andide idapoolsed nõlvad kuuluvad **Argentiinale**, Põhja-Andide kirdeosa **Venezuelale**.

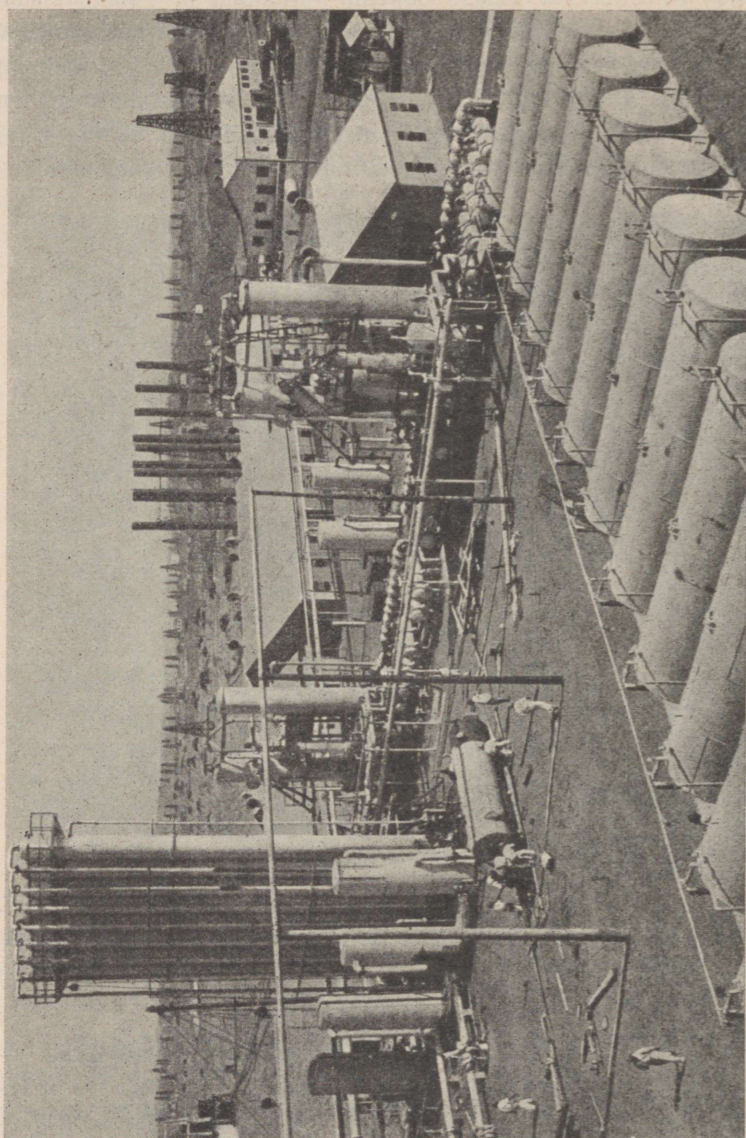
Tšiili on kitsas ribaline (4200 km pikkune ja kuni 150 km laiune) rannikuriik. (Loendage tema piirid kaardil!) Temale kuulub

suurem osa L.-Ameerika Vaikse ookeani rannikust ja Tulemaa saarist. Tulemaa saartel elavad kalastajad **indiaanlased-tulemaalased** (vt. 120. joon.). Tšiili on kõige kultuurilisem ja majanduslikult jõukaim Lõuna-Ameerika riik. Nagu Lõuna-Brasiilias ja Argentinas, nii on ka Tšiilis **kreole** jt. **valgeid** võrdlemisi rohkesti (üle 35%). Enamuses (60%) on siin **mestiitsid**, kuna **indiaanlasi** on vähe. Majan-

120. joonis. Tulemaalased. Niiskel külmal talvel katavad tulemaalased-indiaanlased endid guanaakonahkadega. Suvel käivad nad poolalasti. Oma nägu ilustavad nad mustade või punaste joonte ja täppidega. Jahiriistuks on neil vibud nooltega.

duslikult on Lõuna-Tšiili **karjandus-** ja **metsandus-**, Kesk-Tšiili — **põllundus-** (nisu ja mais) ja **aiandus-** ning Põhja-Tšiili — **mäetöõndusmaa** (salpeeter, Atacama kõrvest, vask jne.). Kaubandus on elav eeskätt P.-A. Ühendriikidega. Tähtsamaiks välja-veoaineiks on salpeeter, vask, teravili jne. **Eestiski** kasustatakse tšiili salpeetrit. Tähtsamaiks keskusiks on pealinn **Santiago** ja tema sadamalinn Valparaiso. Valparaiso ja Santiago on Buenos Aires'iga raudteega ühenduses. See raudtee

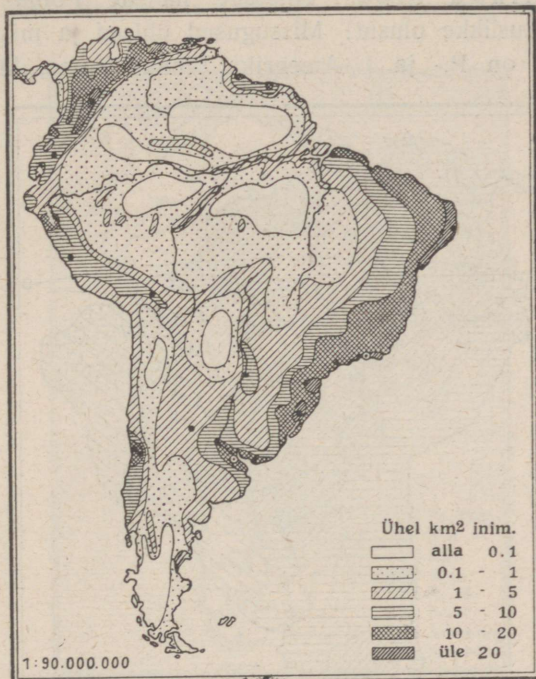

121. joonis. Põhja-Peruu naftaväli. Pildil, keskel, on naftatööstuse hooned, ees paremal — petroleumisisternid, taga — nafta puurkaevude tornid. Siinsed naftatööstused kuuluvad USA trustidele.

läheb põiki üle liiklemiseks ebasoodsa Andide aheliku (4580 m kõrguselt) ja seob Vaikse ookeani rannikut Atlandi ookeani rannikuga.

Boliivia on mandriline riik. (Loendage tema piirid! Misugune teine L.-Ameerika vabariik ka mereni ei ulatu?) Peale kõrge

Boliivia kiltmaa kuulub temale ka Brasiilia mägismaa madalam lääneosa. Rahvastikust on enam kui pooled puhasverd **indiaanlased** (54%), teised on **mestiitsid** (32%), **kreoolid** (13%) ja **neegrid** (1%). Peatulaladeks on **põllundus**, **karjandus**, **mäetöendus**. Tähtsamaks keskuseks on pealinn **La Paz**.

122. joonis. Lõuna-Ameerika rahvastiku tiheduse kaart.

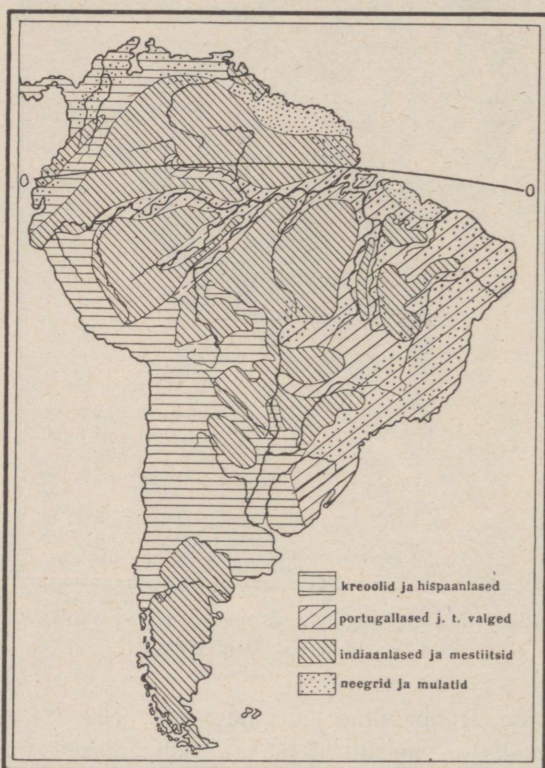
Peruu on troopikaline kõrgmägismaa riik. (Loendage tema piirid!) Elanikeks on **mestiitsid** (53%), **indiaanlased** (32%), **kreoolid** jt. valged (11%), **neegrid** (2%) ja **hiinlased-jaapanlased** (2%). Ka siin on peatulaladeks **põllundus** ja **mäetöendus** (vt. 121. joon.), eriti naftatöendus. Tähtsamaks keskuseks on pealinn **Lima**, mille sadamaks on **Callao**. Kesk-Peruus, Lima—Oroya vahel, käib üle Andide maailma kõrgeim raudtee (4880 m), mis mõnikümmend m Montblanc'i tipust kõrgemal.

Ecuador, pealinn **Quito** (l.: kviito), ja **Kolumbia**, pealinn **Bogota**, on vähe arenenud troopikalised maad. Peale **mestiitside**

on neis mais rohkesti ka **neegreid, mulatte ja tsambosid**. Tähtsamateks väljaveoaineteks on kakao, kohv, kautšuk, loomanahad, panama kübarad jne.

Ameerika kokkuvõtteks.

Looduslikud olud. Tuletage meelde Põhja- ja Lõuna-Ameerika looduslikke olusid! Missugused ühised ja missugused erinevad jooned on P.- ja L.-Ameerika pinnaehituses, kliimas, taim-

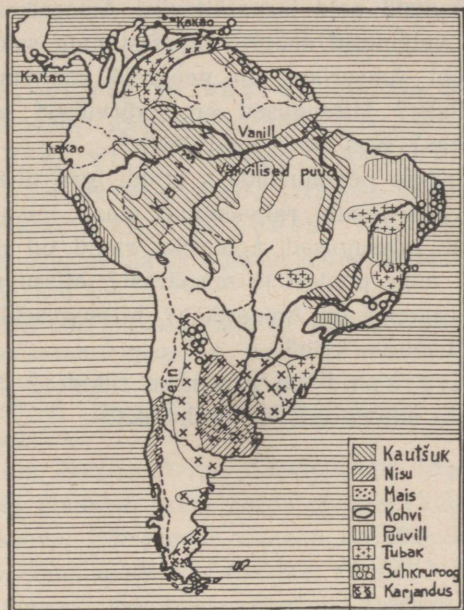
123. joonis. Lõuna-Ameerika rahvuste kaart.

kattes ja loomastikus? Nimetage, missugused loomad on tüüpilisemad P.-, missugused L.-Ameerikas? Loendage tähtsamad P.- ja L.-Ameerika maapõuevarad! Kus pool neid leidub ja kuidas neid kasustatakse?

Rahvastik, kultuurilised ja majanduslikud olud.

Kus pool on Ameerikas rahvast tihedamini? kus pool hõredamini

elamas (vt. 102. ja 122. joon.)? — Ameerika rahvused kuuluvad peamiselt kolme tõugu. Päriskrahvas indiaanlased moodustavad nn. **ameerika** ehk **punanahkse** tõu. Enne eurooplaste Ameerikasse tulekut oli osa indiaanlastest jõudnud võrdlemisi kõrgele kultuurilisele järjele, näit. Mehhikos atsteegid ja tolteegid, samuti ka Peruus (inkad). Veel praegugi annavad nende

124. joonis. Lõuna-Ameerika majanduse kaart.

kultuurist tunnistust mitmesugused templite jne. varemed. Missugustes Ameerika osades ja maades on indiaanlasi rohkem alal hoidunud? Sisserännanud rahvused jagunevad kahte tõugu: **valged** ehk **eurooplased** ja **mustad** ehk **neegrid**. Eurooplased on **vabatahtlikult** sisse rännanud ja Ameerikas kodunenud. Nende järeltulijaist isekeskis ja teiste rahvustega segunedes on aastasadade vältel hakanud moodustuma uusi rahvusi: P.-A. Ü-riikides **ameeriklased**, Mehhikos — **mehhiklased**, Brasiilias — **brasiillased**, Argentiinas — **argentiinlased**, Tšiillis — **tšiillased**. Missugused neist kuuluvad anglosaksi, missugused ro-

maani rahvuste rühma (vt. 97. ja 123. joon.)? Missugused rahvad on kõrgemal kultuuriastmel? missugused madalamal? — Neegrid on Ameerikasse **vägivaldselt** sisse veetud (alates 1516. aastast). Neid veeti Aafrikast Ameerika troopikalisse ossa istandikutöolisteks-orjadeks, sest indiaanlased ei suutnud vastu panna raskele tööle troopikavöötme istandikes. Samuti ei suuda seda ka eurooplased. Aafrikas püüdsid ja ostsid orjakauplejad neegreid üles kui loomi ning saatsid nejd laevatäiteviisi Ameerikasse. Alles aastat 45—65 tagasi vabanesid neegrid orjusest ning said vabakodaniku õigused. Kus pool Ameerikas on neegreid rohkem elamas? Mis on neil peatulualaks? Missugused nn. „värvilised segarahvad“ on tekkinud Ameerikas? Kus pool neid levib?

Mis on rahvastiku peatulualadeks eraldi igas tihedamini rahvastatud alas? igas hõredamini rahvastatud alas? mispärast? (vt. 92., 93. ja 124. joon.). Missugused Ameerika riigid on maailmakaubanduslikult tähtsad? mille poolest ja mispärast? Missugused tähtsamad kaubanduslikud keskused on Ameerikas? Missuguseid aineid ja kust poolt veetakse siit Eestisse?

Missugune riigikord on Ameerika riikides? Missugune maa on olnud riigikorra suhtes teistele eeskujuks?

III. Aafrika.

Üldvaade.

1. **Asend, piirid ja suurus.** Aafrika on „Vana-maailma“ ehk idamandri lõunapoolne osa. Euroopast eraldab teda **Vahemeri** Gibraltari väinaga, Aasiast **Punane** meri Aden'i lahe, Bab-el-Mandeb'i (araabia keeles tähendab „Surnute kaebuse värav“) väina ja Suessi kanaliga. Tal on üldiselt rombi kuju. Ta suurim ulatus põhjast lõunasse on üle 8000 km, läänest idasse ligi 7500 km.

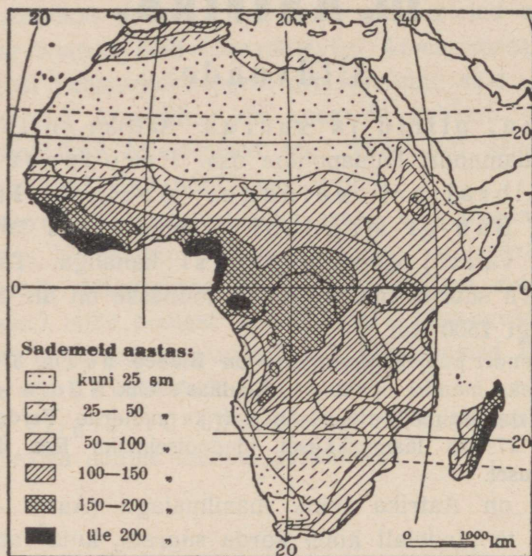
Aafrika mandri põhjapoolseim tipp on **Blanco** neem 37° 20 N-laiusel. Lõunapoolseimaks mandri tipuks on **Agulhas'e** ehk Nõela neem 34° 50 S-laiusel. Läänepoolseimaks tipuks on Aafrika mandrile **Verde** ehk Rohe-line neem 17° 35 läänepikkusel, idapoolseimaks **Ras Hafun'i** neem 51° 30 idapikkusel.

Suuruselt on Aafrika teine maailmajagu (Aasia — esimene). Euroopast on ta pindalalt kolm korda suurem, kuid rahvaarvult ligi 3½ korda väiksem. (Missugune ookean on läänes Aafrika piiriks? Missugustest maailmajagudest ta Aafrikat eraldab? Missugune ookean on idas? Missugustest maailmajagudest ta Aafrikat eraldab?)

2. **Liigestus, saared.** Nagu Lõuna-Ameerika, nii on ka Aafrika rannik väga vähe liigestatud. Sügavasse maasse tunginud lahed ja poolsaared puuduvad siin. Suurematest lahtedest on nimetada ainult Guinea lahte läänes ja Gabes'i ning Suur-Syr't'i lahte põhjas, poolsaartest — Somaali poolsaart idas. Saartest on suurimaks Madagaskar idas, India ookeanis. Atlandi ookeanis Aafrikale kuuluvaist saarist on suuremad Madeira (=puusaared), Assoori (=kullisaared), Kanaari ja Kapverdi saared. (Loendage kaardil teised väiksemad Aafrika saared!)

3. **Aafrika avastus- ja uurimisloost.** Aafrika põhjarannik on eurooplastele juba eelajaloolisest ajast tuntud. Samuti tuntud oli neile ka Punase mere rannik, mille kaudu sagedasti purjetati Indiassa. Muu osa Aafrika rannikust sai eurooplastele tuttavaks alles XV sajandi lõpul, sisemaa suuremalt osalt alles XIX sajandi keskel ja teisel poolel.

Aafrika avastajaist on nimetada eeskätt portugali merimehi, kes otsisid meriteed Indiassa ümber Aafrika samal ajal, kui Kolumbus seda otsis üle Atlandi ookeani. Nii jõudis Bartholomeus Diaz 1487. a. Lõuna-Aafrika tipuni, Healootuse neemeni. Mõni aasta hiljem, 1498. a., jõudis Vasco da Gama ümber Aafrika Indiassa. Selle järel kaldus uurijate ja uute maade otsijate huvi kauaks ajaks Ameerikale, nii et Aafrikast ainult rannikut tunti, sisemaa jäi aga veel kauaks ajaks tundmatuks.

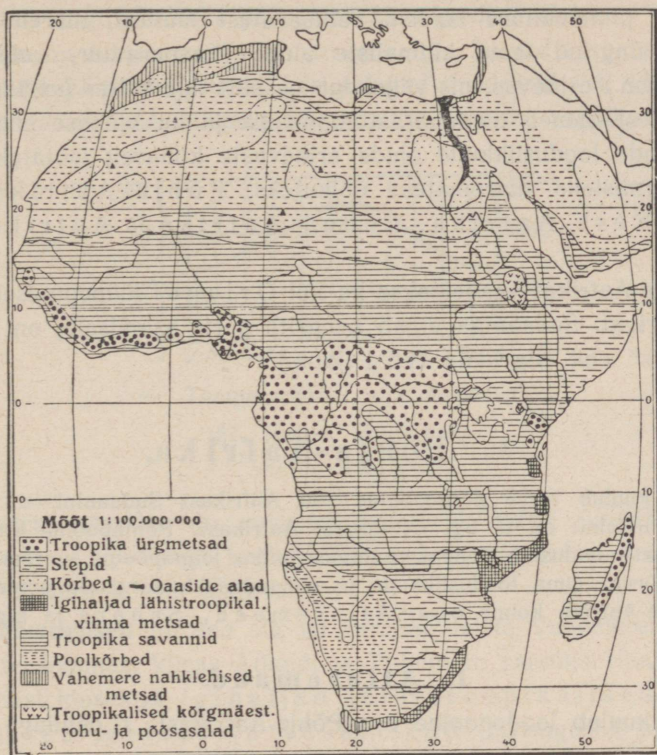

125. joonis. Aafrika sademete kaart.

Esimeste eurooplastena Lõuna-Aafrikasse, Kapimaale, asusid portugallased, hiljemini XVII sajandi keskel hollandi talupojad — buurid, kes pärismaalasi hotentotte ikka kaugemale ja kaugemale sisemaale tõrjusid. XIX sajandi alul tulid siia inglased, kes omakord buurisid sisemaa poole häkkasid tõrjuma.

Esimeseks Lõuna- ja Kesk-Aafrika teaduslikuks uurijaks oli inglise misjonär David Livingstone (l.: livingsten), kes (1840.—1873. a.) Sambesi jõgikonna ja Kongo ülemjooksu ala risti ja rästi läbi reisis ning seda teaduslikult kirjeldas. Et ta kaua aega enesest teateid ei andnud, läks ameerika inglane Stanley (l.: stänli) teda otsima ning leidis tema Tanganjika järve läheduses. Siit läks Livingstone edasi lõuna poole, kuid varsti viis palavik ta hauda. Hiljemini korraldas Stanley veel kolm uurimisreisu Kesk-Aafrikasse Kongo jõgikonda ja esimese valgena läbis Kesk-Aafrika India ookeanist Atlandi ookeanini. Hilisemal ajal on Kesk-Aafrika džunglid ja Sahara kõrb teadusliku uurimise objektiks muutunud.

4. **Pinnaehituslikult** on Aafrika palju lihtsam ja ühtlasem kui Aasia, Euroopa ja Ameerikad. Peaaegu terve Aafrika on vana, paiguti ärakulunud tompmäestikuline kiltmaa, mis astanguliselt rannikule alaneb. Kiltmaa ääremäestikkude ja ranniku vahel on ainult mõned kitsad rannikumadalмикud. Ääre-

126. joonis. Aafrika taimkatte kaart.

mägedest kõige kõrgemale tõuseb **Draakoni** (Quathalamba) tompmäestik kagus. Sisemaalistest tompmäestikulistest lavadest on kõige kõrgem **Ida-Aafrika** kiltmaa, mis lõhestatud suurte alan-gutega (graabenitega) põhja—lõuna suunas ja kaetud paiguti laavalaikudega ning servatud suurte vulkaanidega, nagu Kilimandžaa-ro, Keenia jt. Selle kiltmaa põhjapoolseks jätkuks on noorema-test vulkaanilistest kivimitest koosnev **Abessiinia** kõrgmaa. Nooremaid kurrulisi ahelikke on Aafrikas ainult loodes — **Atlase** kõrg-ahelikud. Tekkeliselt kuuluvad Atlase ahelikud Alpi-Himaa-laja süsteemi. (Jälgige kaardil, missuguste ahelikkude kaudu on

Atlase mäestik ühenduses Alpidega!) Laialisemateks nõgudeks sisekiltmaal on Kongo, Tsaad ja Ülem-Niilus.

5. Jaotus. Oma troopikalise asendi ja ääremäestikkudega piiratud kiltmaalise iseloomu tõttu on Aafrika kõige palavam ja ka üks kuivemaid maailmajaguid. Kuid Aafrika suurest ulatusest, samuti ka tema pinnaehituse laadist, valitsevatest tuultest, merehoovustest jne. on tingitud tema kliimaliste olude (temperatuur, sademed — vt. 125. joon.) erinevus, mis väljendub eeskätt taimkattes (vt. 126. joon.). Taimkattest oleneb teadupärast loomastik ja ka inimese elutingimused. Nende looduslike olude erinevuste kohaselt jaotatakse Aafrika järgmisteks suuremateks ühikuteks: Põhja-Aafrika, Sudaan, Kesk-Aafrika, Lõuna-Aafrika ja Aafrika saared.

Põhja-Aafrikat vaadeldakse ka kui Oriendi läänepoolset osa — **Lääne-Orient**. Sudaaniga algab neegrite päris asumisala, nn. „must manner“ ehk **Nigriitsia** (vt. 1. joon.).

A. Põhja-Aafrika.

Siia kuulub terve põhjapoolne osa Aafrikast Sudaanini, nn. **Lääne-Orient**. Pindalalt on ta ligi $\frac{1}{3}$ tervest Aafrikast. Põhjapoolne kitsas riba sellest alast moodustab Vahemere lõunaranniku, lõunapoolne suurem osa aga Sahara kõrve. Oma looduslike ja majanduslike olude poolest jaguneb Põhja-Aafrika kolme ossa: Atlasemaad, Sahara ja Egiptus.

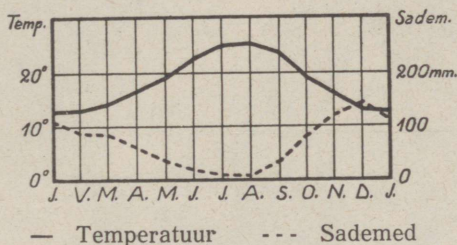
1. Atlasemaad.

Siia kuulub loodepoolne osa Põhja-Aafrikast. (Loendage kaardil tema piirid!)

Looduslikud olud. **Pinnaehituslikult** on Atlasemaad rohkem Lõuna-Euroopa kui Aafrika sarnased. Teda läbivad edela—kagu suunas **Atlase** noored kurdmäestiku ahelastikud, mis lõhestatud paiguti põikorgudega üksikuteks väiksemateks mäestik-kudeks. Kõrve poole langevad Atlase ahelikud enamasti järsu seinana, mere poole laumalt. Kõrgeimale tõusevad Atlase mäed lääneosas, **Kõrg-Atlases** (4500 m). Kesk- ja idaosas kaugenevad põhja- ja lõunapoolsed peaahelikud teineteisest. Nende vahel moodustub kõrge **šottide kiltmaa**, mis ida poole madaldub ja läbitud paiguti sügavate jõeorgudega. Ääremägedest piiratuna see kiltmaa moodustab valgalata (umbjõgede) nõo. Neisse nõgudesse koguneb vihma-

sel aastaajal (talvel) mägedelt alla voolav vesi. Siis muutuvadki nad soolase veega järvedeks — „šottideks“. Kuival aastaajal kuivavad need järved enamasti ära, jättes järele paksu soolakorra. Vihmaajal mägedelt kõrve poole sügavates lõhedes alla voolavad jõed kaovad kõrveliiva. Need enamasti kuivad jöenõvad ehk vad'id (l.: uaadid) ongi ainsateks pääseteedeks mägedest kõrbe.

Kliima on Atlasemaades lähistroopikaline. Talved on pehmed, soojad ja sademeterikkad, suved aga palavavad ja kuivad (vt. 127. joon.). Jahedam ja sademeterikkam on Atlandi ookeani ranniku ala. Ka

127. joonis. Alžiiri
kliimadiagramm.

kõrgemates mägedes on rohkesti sademeid, talvel lundki. Kõrgemad tipud on igilumega kaetud. Sisemaa ja idapoolne osa on kliimaliselt Sahara kõrve mõju all.

Taimkatteliselt on see ala ka sarnane teiste Vahemeremaadega. Sademeterikkamas, kitsas Atlandi ja Vahemere ranniku ribas levivad paiguti hästi lopsakad igihaljad lähistroopikalised nahkjaslehised metsad ja võsastikud (missugused puud kuuluvad siia?), paiguti vahelduvad nad rohtlatega. Teiste seas kasvab neis **halfarohi**, mida kasustatakse mitmesugusteks punumistöödeks ja paberitööstuses (eriti Inglismaal) paberi valmistamiseks. Sisemaa, eriti idaosa, on enamasti kuivusstepp, mis paiguti luiteliste liivakõrbedega vaheldub. Kõrgemad sademeteküllased mägede nõlvad on kaetud madalamal suvihaljaste leht-, kõrgemal okasmetsadega. Paiguti on siin veel alal hoidunud liibanoni seedrite väiksemaid ja suuremaid salusid. Troopikalistest taimedest on siin tähtsamaks **datlipalm** (vt. 128. joon.). **Loomastik** on siin suuremalt osalt juba aafrikaline. Hõredasti rahvastatud võsastikes ja rohtlais ning Sahara piiril elavad hüäänid, šaakalid, antiloo-**bid** jt. Ka lõvi oli siin ennemini laialt levinud. Nüüd on ta siit

juba peaaegu kadunud. Ka Euroopale omaseid metsloomi leidub siin mägedes rohkesti, näit. hirvi, muflon-lambaid jne.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvastikuliselt on Atlasemaad üsna kirjud. Eelajaloolisest ajast saadik on siin pärismaalastena elamas paiksad põlluharijad **berberid**. Hiljemini on nad paiguti teiste rahvustega segunenud. Ajaloolisel ajal

128. joonis. — Oaasitee ja allikas Biskra's. Tähtsamaks taimeks oasides on datlipalm. Saharas haritakse neid üle 60 erilise liigi. Väikestes oasides kasvatatakse 10 000—15 000 puud, suuremates — mitu korda rohkem. Võrrelge seda 11. joonisega. Süürias on endised rahvarikkad oasid korralduse puudusel langenud varemteks. Sahara kõrves luuakse uusi oaase.

on siit läbi käinud ja seda maad vallutanud mitmed rahvused. Nii näit. vallutasid ja rahvastasid seda maad vanal ajal fõniiklased, roomlased, keskaja alul germaani sugu vandaalid, hiljemini araablased, türklased, kõige uuemal ajal prantslased ja itaallased jne. Araablaste toodud muhamedi usk, araabia keel ja kultuur on siin olnud meie päevini valitsevaks. Nüüd hakkab aga prantsuse keel ja kultuur levima. Berberite ja araablaste ühinemisest on moodustunud uus rahvus **maurid**, kes on peamiselt linnaelanikeks. Sisemaa mägedes, eriti läänes, on

on veel rohkesti puhastverd berbereid — **kabüüle** (vt. 129. joon.). Teistest rahvustest on nimetada **araablasi**, kes suuremalt osalt elavad rohtla-alades ja kõrve piiril kolijate karjakasvatajadena; linnades on **juute**, **prantslasi** jt. eurooplasi.

Elanikkude peatulualadeks on siin **põllundus**, **aiandus** ja **karjandus**. Ka tööndus (mäetööndus), kaubandus ja liik-

129. joonis. Kabüülide küla Atlase mäestik. Külad on neil enamasti kõrgeil mäeharjadel või kõrgmägede kurudes. Elamud on kitsale alale kokku surutud.

lemine on siin viimasel ajal prantslaste ettevõttel hakanud kiiresti arenema. Eriti rohkesti on prantslased puurinud kõrve piirile sügavaid arteesiaakaevusid ja muutnud kunstliku niisutuse teel laialisi alasid endisest kõrvest viljakateks oasideks. Tähtsamad neist oasidest on oasilinn **Biskra** (vt. 128. joon.). Ka raudteid on prantslased siia rohkesti ehitanud. Kaks raudteed läbivad Atlase mäestiku ja ühendavad kaugeid kõrveoase Vahemere rannikuga.

Poliitiline jaotus. Läänepoolne suurem osa Atlasemaadest Gabes'i laheni kuulub **Prantsusmaale**. Väike osa Gibraltari väina äärset maa-ala kuulub **Hispaaniale**. Ajalooliselt ja valitsuslikult jaguneb ta kolme ossa. Need on Maroko, Alžeeria ja Tuneesia.

Maroko on Põhja-Aafrika üks tähtsamaid ja viljakama

pinnasega maid. Tähtsamaiks viljadeks on nisu ja oder ning lõunamaised puuviljad (missugused?). Ka **maapõuevarasid** (vaske, rauda, kulda, hõbedat, kivisütt jne.) leidub siin. Tähtsamateks väljaveoaineteks on nisu, oder, kodulindude munad, lambavill, loomanahad, mandlid jne. Tähtsamaiks keskusiks on sisemaal pealinn **Fess** ja **Marokó**

130. joonis. Tuneesia linna (Susa) üldvaade. Esiplaanil paremal näha vana linnamüür. Keskel ja paremal ees sisehooviga ja lamekatusega majad. Tänavad kitsad ja kõverad. Lamedaid katuseid kasustatakse lamamiseks ja mõnulemiseks, vahel ka magamiseks.

(Marrakech). Sadamalinnadest on tähtsamaid Casablanca (Dar-el-Beida). **Hispaania** Maroko osas on tähtsamaks keskuseks hiljuti rahvusvaheliseks kuulutatud sadamalinn Tanger (Tandža).

Alžeeria Atlase mäestiku keskosas on kuivema ja kontinentaalsema kliimaga kui Maroko. Alžeeria lõunaosas, kõrves, on puurkaevude abil palju uusi oaase loodud (vt. 128. jooni). Tähtsamateks väljaveoaineteks on vein, teravili, lambad, tubakas, sigarid jne. Tähtsamateks keskusteks on sadamalinnad **Alžiir** ja **Oran**.

Tuneesia Gabes'i ehk Väike-Syrt'i lahe rannikul on kõige viljakamaid ja tihedamini rahvastatud Atlasemaid. Tähtsamateks väljaveoaineteks on mitmesugused mineraalid (eeskätt fosfaadid), teravili, oliiviõli, vein jne. Tähtsaimaks kaubanduslikuks keskuseks on **Tunis**, selle lähedal on vana Kartaago varemed.

Pilte Oriendi linnadest.

Atlasemaad (nagu eespool mainitud) moodustavad Oriendi ehk Hommikumaa läänepoolse osa. Atlasemaade Oriendi kuuluvus on tingitud peamiselt rahvastiku koostisest ja rahva elu-olu üldisest illest ning laadist.

Vaatleme siin veidi lähemalt Atlasemaade linnade elu-olu ja ise-laadi. Selleks kasustame Fr. Tuglas'e, dr. R. Peets'i ja Aino Kallas'e reisukirjeldusi.

„Tunisi euroopalik linnaosa on levitatud avaralt endisele merepõhjale. Kešk päratu laia peatänavat datlipalmide read. Kahel pool kõrged ehitised: äripaleed, teatrid, kohvikud, üks kristlik kirik. Tramm ragistab mööda, kihutavad punased autobused, autod välguvad läikimahõõrutud asfaldil. Kirendavad prantsuskeelsed kuulutused ja sildid... Ning inimesed? nagu inimesed ikka pisut lõunapoolsemal laiuskraadel: prantslaste tagasihoidlikud mundrid, itaallaste määrdinud töökuued, turistide hallid põlvpuksid...

Mida kaugemale maa poole lähen, seda enam märkan muutust inimmassi koosseisus. Päikesest põletatud eurooplaste näod asenduvad ikka tõmmumate ja tõmmumatega. Need on pea kõik ühesugused: piirjoonilt ümmargused, ruskete silmadega, arenenud ninasõõrmetega. Nooremail on nad piiratud musta, vanemal halli lüheldase habemega. Nende nahal näib olevat ühtviisi palju nii päikese põletust kui ka päritud ruskust... Kuid teravamini kui näod äratavad tähelepanu rõivad. Inimkuju on muutunud täielikult. On kadunud kõik jupiline-jätkuline, kehavormi-kohane, mis iseloomustab eurooplase rõivamoodi. Selle asemel kangaline laius, voltide voolavus, mantlite tuules lehviv kergus. Valged, aina valged mantlid, sekka mõni punane, roheline, triibuline. Kõik see liigutisus lainetamas, õlaheiteis individuaalne, palistusis plastiline. Peas aga kas väike punane fess, suur fess narmalise tutiga, valge turban punase põhjaga või lihtsalt burnuse peakott. Jalas kollased kannata tuhvliid, punased tuhvliid kuldlikandiga; paljad sääred, peened ja tõmmud kui mustast puust voolitud.

Kuid mis see oli? Minust möödub kiirel sammul üleni valgesse mässitud kogu, näo ees süsimust kate. Siis teine, kolmas. Ikka valged, otseku marlisse mässitud, näod võikalt mustad. Ei näe muud kui narmendava mantli alt välkuvaid tikitud tuhvleid ja riide äärt eest kinni hoidvat kätt, mille küüned värvitud tumepunaseks. Vaatan näokatet. See koosneb kahest osast: üks laskub ülevalt kulmudeni, teine algab otse silmade alt ja ulatub rinnani. See pole mingi loor, vaid tihe riie, mille läbi võib ainult aimata nina kühma. Näha on üksnes kitsas lapike nägu: siniseks värvitud silmanurgad, tätoveeritud silmade vahe ja rusked, võõrad silmad ise. Aga näo nähtavgi osa ei erine suuresti näokatte mustast värvist. Nii nad ruttavad mööda, need kogud. — Ei ole tarvis palju mõttepinget, et tunda neis möödaminejais araabia naisi.

Jõuan esimest korda araabia linnaossa — medina sse. Millega võiks võrrelda nii Tunisi mediinat kui ka teisigi idamaisi linnu? Küllap vist kõige paremini läbilõikega sipelgapesast! Kujutelge kõrgete müüridega piiratud hiigla-majaderäga, kus elab 100 000 inimest (vt. 130. joon.). Seda läbib tänavate võrk, ebareeglipärane, siia-sinna looklev. Ei kuski ühtki parki ega puisteed, pea ühtki avarat platsi. Selle vastu tänavadki kitsad, kõnniteedeta, ülevalt harilikult ahtamad kui alt, täis kangialuseid, võlvistikke, pealt kinni müüritud käike.“ (Fr. Tu g l a s.)

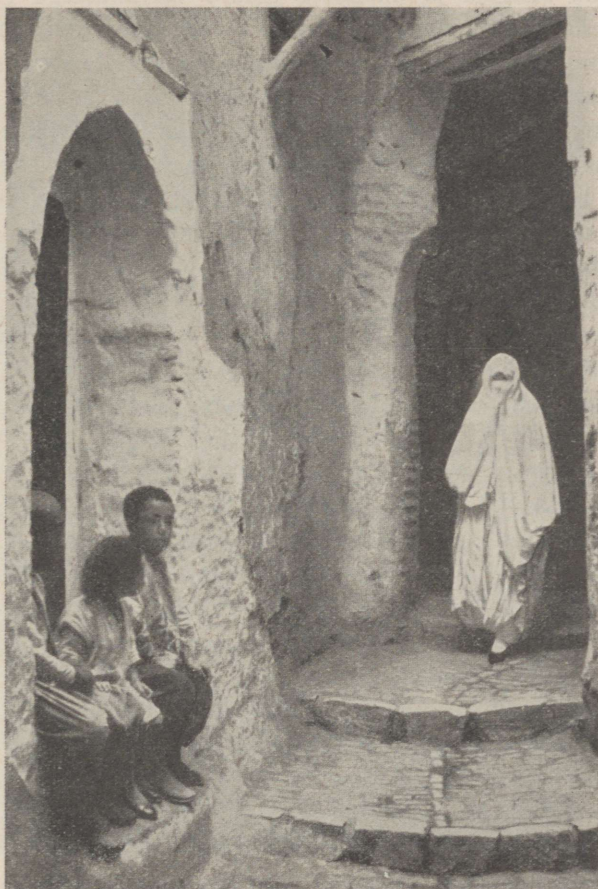
Selline on enamasti tänavastik araablaste linnaosa elamisraioones. Siinsete tänavate ülesanne pole mitte üldliiklemise võimaldamine, vaid ainult elanikkude laskmine nende korterite juurde (vt. 131. joon.).

Veidi teissugune on linna pilt araablaste töönduse ja äriraiioones. Siinseid tänavaid nimetatakse „sukhideks“. Neid kirjeldab Aino Kallas järgnevalt:

„Igal käsitöölisel, igal tööharul on oma sukh, poodide või töökodade tänav, igal tootel niisama. On seppade sukh, kulla-, hõbe-, vasesepade — igal eraldi; värvijate, vildivanutajate, burnusekudujate sukhid. On tuhvlite sukh, vaipade sukh, siidit kandite sukh, aedvilja- ja toiduainete sukh. Veel paarkümmend aastat tagasi, enne maa lõplikku vallutamist prantslaste poolt, oli koguni inimestegi sukh, orjaturg, kus avalikult müüdi enampakkumisel orje, enamasti sudaani neegreid.

Mõned sukhid on kaetud kergelt harva pilliroost katusega, mis laseb läbi päikesekiiri nagu sõelast ja loob imeliku varjude mängu.

Suurem osa sukke on lahtised, mõned üksikud vaid kindla katusega. Kaubapoed ja töökojad on enamasti ilma eesseinata nagu õõnsused müüris, sageli kitsad ja poolpimedad.“ — Töö- või äriruumi põrand

131. joonis. Osake araablaste linnaosa tänavast. Tänavapool puuduvad majadel enamasti aknad. Uksedki on müüri õõnsustes. Ees, paremal, näha poisikesi ukseisel istumas; taga, paremal, araabia naine tänavarõivastises ukseõõnsusest väljumast.

on ligi meetri võrra kõrgemal maapinnast. Sellel laval istub äri- mees või käsitöeline oma kaupade keskel; siin töötab ta kõigile nähtavalt.

Hoopis üllatavad ja omapäraselt luksusiikud on jõukate araablaste elamute sisehoovid (vt. 132. joon.) ja siseruumid. Ahtakesilt ja röpaseilt tänavailt esindavad küll nende maja esiküljed ja sissekäigud samu süngeid ja akendeta müüre võlvialustega (vt. 130. ja 131. joon.) nagu kõik teisedki elamud — ka kõige kehvema ja viletsamagi rahvakivi omad. Anname siin sõna dr. R. Peets'ile Marakechi araablaste-kaupmehe kodu kirjeldamiseks.

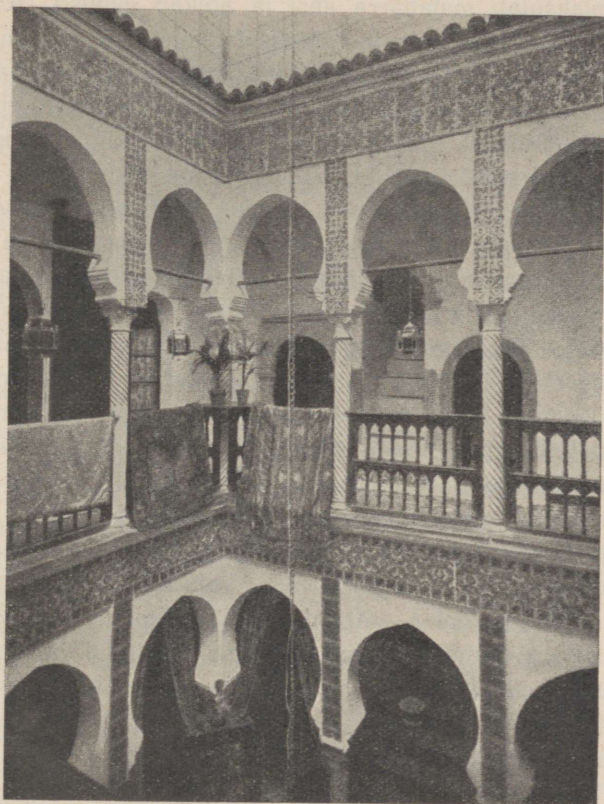
„Uks avaneb. Astume poolpimedasse ruumi, kus viljakotid korralt hunnikus ja sadul seina ääres. Uus, raske, raudnaeltega löödud uks. Selle taga vaese välimusega koda. Siis käänak ja meile helgivad vastu seintelt ning põrandalt lilledised kivid, oleme käigus, kuhu hoovab valgust kuskilt uue käänaku tagant.

Käigust väljumise järel seisatun. Olen sattunud röpaselt tänavalt kõrgeist müürest varjatud avarasse muinasõue, õue, milles enda unistusis viibisin lapsena, lugedes „Tuhat ja üks ööd“. Päikese soojuses on tardunud puud ja õitsevad põõsad. Aeda läbivad teed kirjudest kividest, nende värvisümfooniale vastavalt on müüride alumine osa ilustatud fajangsmosaiigiga (vt. 132. joon.). Ristteel valendab marmorpurskkaev ja hõbedased piisad langevad üle vaagna veere. Ühes seinas fontaan, nii võluv kui vaid suudab olla araabia fontaan: altaripildina kumerdub müüril mosaiikoreool üle pikliku basseini, kuhu nüriseb vesi. Vastasseinas ovaalne õhuline paviljon. Õue mõlemas otsas aga kutsuvad massiivsete sammaste vahelt paistvad avatud ukSED mõnulema padjul.

Peremehe eeskujul jätame kingad lävele. Jalg vajub sügavalt vaipa. Ruumikas tuba omab koos õuest tuleva teega ristikuju. Ornamente moodustavate värviliste kivikestega kaetud seinte ääres asetsevad suured villaga täidetud iste- ning lebamispadjad ja neil hulk väiksemaid toepatju, mille eredat siidi loorib valge musliinkate. Ukse vastas olevas toatsas kuhjuvad padjad troonisarnaselt ja nende kohal ilutseb kuldraamis peegel. Selle kummalgi pool tammepuukapis euroopa kell. Kaks ühesugust seinakella! Tõesti, imestlen majahärra sümmeetriatunnet. Tahan vaadata, kas nad ka näitavad aega, kuid samal hetkel juhitaakse meid otse „troonile“, kuhu istun, kohendades jalgu enda alla, seljaga kellade poole. See oligi vist nõnda parem, sest euroopa kellad uhkusesemetena omapärasel araabia sisustises pole mind kunagi vaimustanud.

Nüüd köidab mu tähelepanu graatsiline mauristiilne uks, mille kaart kaunistavad vaevarikka töö tulemusena kipsi lõigatud ja pitsiga

sarnanevad õrnad arabeskid. Ukseavauses näen õue. Hall, värvilise palistusega mahedalt läikiv marmortee siirdub lävelt purskkaevuni. Teed servavad küpressid ja apelsinipuud kuldkollase viljaga tumedas lehestikus ning valgeõielised põõsad. Purskkaevult läheb tee sirg-

132. joonis. Osake võlvitud ja sammastega ilustatud rõdust jõuka araabilase maja sisehoovis.

joones edasi õue teises otsas oleva ruumini. Seal ruumis keset kirevaid vaipu ja patju olev seinapeegel võlub fatamorganana esile uue tee ja purskkaevu keset küpresse ja lilli. Naudin mind ümbritsevat idamaist ilu. See mõjub nii tugevasti, et kutsub minus esile magusa roidumuse. Patjade pehmus hellitab keha, võrratu joone- ja värvi-harmonia silma. Ei tahaks kõnelda, tahaks vaid olla liikumata, mõteteta...

Kuid ma ei tohi seda. Olen külaline. Tunnen endal viibivat pere-mehe küsivat pilku. Minu kohus on kiita tema maja. Teen seda. Mu korduv „mzian bsef“ (=väga ilus) kõlab veenvalt ja rahuldab täiesti majahärrat Fäthi Shröibi't.

Nüüd plaksutab majahärra käsi ja hõikab valjusti. Kohe ilmub neegrinaine, käes sangaline vaskkauss ja kann. Kätepesunõude toomine lubab oletada, et meil seisab ees mitte ainult teejoomine, vaid ka sööming. Hoiame järgemööda peod kausil. Kannust nirisev vesi loputab nad, kadudes mustri järgi auklikuks lõigatud kausikaane alla. Kuivatame käed tuliuude siidiga tikitud rätti. Jälle lähenevad naise paljad jalad. Nüüd on tal kaenlas hoolikalt riidesse mähitud pakk, kust igäuhele meist (olid kolmekesi: majahärra ja külalised hr. ning pr. Peets) sõnalausumatult laotab põlvedele kollase froteeräti. Siis asetab meie keskele kolmejalgse ümmarguse oksileeritud vaskkandmiku. Tõmmunahaline tüdrukuke triibulisel pükstes, kähär juuksetutt keset põetud pealage, tassib „lauale“ koonuskaanega kaetud savikausi. Koonuse alt tulevad nähtavale kolm sulavõis ujuvat muna-korruga kaetud kana. Majahärra võtab enda kõrvale vaibale asetatud koonusekujulisest halfarohust punutud korvist aüravad leivapätsid, murrab need neisse ennemalt tehtud lõigete järgi tükeks ja laob kiiresti kandmikule, siis seab endale teatava uhkusega suhu ilusad hambaread, mis võttis burnuse voltide vahelt otsitud karbikesest. — Algab söömine, „Allahi nimel“! Tipime leivatükid ühiselt kastmesse ja „lõikame“ sõrmedega kana. Kahvlid ja noad? Neid moodsaid riistapuid ei tarvita marokolane ja nad osutuksid kindlasti üleliigseks ka meile praegusel juhul, sest araabia köögis serveeritud kana laguneb sõrmede vahel ja sulab suus.

Fäthi Shröibi on väga külalislahke. Naljatades kuhjab meie ette kana koibi, otsib maitsevamad rasvatükikesed, näpib linnult valgema rinnaliha. „Sööge! Sõbra toit annab jõudu ja tervist!“

Kaks valget kogu astuvad tuppa — peremehe täiskasvanud pojad. Nad kummarduvad aupaklikult ja istuvad vaikselt toa teise otsa, kuhu neile asetatakse samuti kandmik ette. Komme nõuab, et pojad sõõvad isast lahus. Toidud rändavad isa laualt poegade lauale, seal naiste ruumesse, teenijad saavad jäänused ja koerad poleerivad kondid. Säärane kord on maksev ka täna. Noormehed saavad rästitud kanad, meie aga uue koonuse, mis sisaldab lambaliha värskete hernestega. Vedelavõitu rooga on raskem lusikata juhtida suhu... Siis kolmas kauss ja temas jälle kolm kana; seekord kartulitega oliiviõli-

kastmes. Ja korduvalt kuhjuvad prae maitsevamad osad meie ette. „Fäthi Shröibi, su majas süüakse ju kui sultani lossis!“ See võrdlus vaimustab meest, ta naerab valjusti ja vastab: „Allah! Hea söök on maja rahu tagatis!“ Väite kinnituseks tuuakse uus roog (oliivi-artistõki tašiin) ja selle järel hiina porselanvaagnal kala sidrunimahlas.

Imestust äratavad neegrinaine ja ta abiline, eriti nende tõsised, nagu kivistunud näod ja ühetasane kiirustamata samm. Orjad? Prantslaste antud seaduse järgi siiski mitte enam. Nad võiksid vabalt kaduda väliskuse taha jäädavalt. Kuid seda nad ei tee — jalad on harjunud tammuma hommikust õhtuni nimelt selles majas, siin on kõht täis ja isand armulik; ning jalad tatsutavad edasi... Teenistusvalmilt nõjatuvad mõlemad meie söömise ajal liikumatult uksepiidale. Neid näib kõitvat ainus kuju, minu abikaasa, katmata näoga euroopa rõivastises naine, kes sööb meestega ühiselt laualt. Kõigelt muult pöördub nende pilk ikka ja ikka jälle sellele saladuslikule „naisele võõralt maalt“.

Kalapraele järgnevad salat ja apelsinilõigud. Küllane lõuna hakkab vist jõudma lõpule — puuvili on lauail. Kuid eksin. Nüüd tulevad magusad toidud — meest, mandlitest ning lehetaignast halvaa ja tulisel raual küpsetatud koogid — gazelli kabjad.

Ja siis — siis kannab ori pea peal tuppä kümnenda, kõige raskema koonuskausi. Ta eemaldab kaane — araabia rahvustoit, manna valmistatud „kuskuss“ ilutseb kõrge kuhilana meie ees ja selle otsas juurvilja sängis — helde taevast — seitsmes kana! Mind valdab tõsine hirm. Kas algab uus lihatoitude seeria? Mu ehmumine on siiski põhjusetu, sest kuskuss — „Allahist valitsema pandud isand“ kroonib söömingu ja lõpetab hüvade roogade rea.

Majahärra kunstlikud hambad kaovad karbikesse. Ta ise laskub raskelt patjadesse ja laseb tulla kuuldavale rahuldusmärgina väikese rõhituse. Viisakustunne nõuab ka meilt sama häälitsust. Kahjuks jääme selle võlgu. Peseme käed, rüüname tillukese tassi musta kohvi. Siis tõuseb Fäthi Shröibi ja osutades toa teisele otsale, palub külalisi lahkesti nüüd sinna istuda, et lõpetada eine vääriliselt traditsioonilise kolme klaasi münditeega. — — —

Seisame jälle räpasel tänaval. Vaatlen veel kord enda taga sulguvat madalat ust. Seestpoolt lükatakse sellele ette viis rasket riivi. Küsin endalt: „Kas tõesti nägin selle määrunud savimüüri taga nii palju ilu ja puhtust?“

2. Sahara.

Sahara (araabia keeli = kõrb) on maakera suurim kõrb. Tema pindala on ligi 8 milj. km². (Loendage tema pürid kaardil! Mis-sugused kõrved on tema jätkuks idas?)

Looduslikud olud. Pinnaehituslikult on Sahara õige mitmekesine. Siin leidub madalmikke, laialisi kõrglavamaid ja ka kõrgeid mäestikke. Madalamad alad on enamasti liivaja luidetekõrved (vt. 133. ja 134. joon.) või poolkõrved ja oasid. Kõige laialisemad liivakõrved on idas — Liibüa kõrb.

Liiv tekib siin kiirest graniidi jt. kaljude purenemisest. Selle põhjuseks on temperatuuri suur ööpäevane kõikumine ja tugev tuul. Päeval kuumenevad liiv ja kaljud 60°—70°-ni, öö jooksul langeb temperatuur alla 0°. Seesuguse kiire temperatuuri muutuse tagajärjel rabe-nevad ja purunevad kaljude küljest tükid, mis muutuvad edasi ikka väiksemateks ja väiksemateks. Neid kannab ja hõõrub tuul omakord peenemaks, kuni neist on saanud peenike liiv. Suurte tormide — **saamumite** aegu on õhk maapinna ligi üks tormav liivameri. Siis tekivad siin kõrgel lainetaolised liivamäed (kuni 300 m kõrged) (vt. 133. joon.). Vaikse ilmaga säravad luidete kullakarvalised harjad päikesepaistel. Tuule ja tormiga hakavad nad liikuma ja rändama. Seega vahetavad nad sagedasti oma asendit. Rohi ja teisedki kuivustaimed ei suuda siin püsivalts kasvama hakata. Seepärast on luided enamasti ikka täiesti paljad. (Tuletage meelde „barhaane“ Turaani kõrbedes!)

Kõrglavad ja mäestikud on kivi- ja kaljukõrved — hammaadad. Neid on rohkem lääne- ja põhjaosas, näit. Fessan. Kõrgemaid, vanu kurd- ja tompmäestikke on rohkem keskosas, näit. Ahagar, Tibesti (üle 3000 m kõrge) jt.

Kaljukõrved — hammaadad on Saharas omapärane nähtus. Rabenemise tõttu omavad kaljud, siin enamasti mustad liivakivid, väga imelikku kuju — paiguti esinevad nad seenkaljudena (vt. 84. joon.), paiguti tuletavad meelde loomi, inimesi jne. Nagu liivakõrved, nii on ka kaljukõrved veeta ja eluta. Liiklemine säärases kaljukõrves on üliraske. Ainsateks teedeks on sügavad, kuid kuivanud jõgede nõvad — vad'id.

Kliima on Saharas väga palav ja kuiv. Sademeid on siin aastas väga vähe (vt. 125. joon.) ja sedagi ainult juhuslikkude hoo-vihmadena ning paiguti, nagu kõrgemates mägedes, lõunaosas jne. Selle kuivuse põhjuseks on siin leviv lähistroopikaline kõrg-rõhu-ala ja passaattuuled. **Taimkate** on väga kehv. Tema esindajaiks on mitmesugused kuivustaimed ja datlipalmid. Rikkalikum on taimkate üksikutes oasides.

Lähistroopikalised kõrgrõhualad levivad kahel pool ekvaatorit umbes 20.—40. laiuskraadi vahel. Nende tekkimine on tingitud

üldisest temperatuuri ja õhurõhu levimisest maakeral. — Nagu teame, on ekvaatori ümbruses valitsemas alaliselt kõrge temperatuur, eriti aga neis alades, kus päike käib läbi seniidist (lagipunktist). Kõrge temperatuuri mõjul muutub õhk hõredamaks ning tõuseb üles. Seega tekib siin nn. **ekvatoriaalne madalrõhuala**. Otse ülespoole tõusvaid õhuvoolusid pole maapinnal tunda. Seepärast nimetatakse seda ala ka **ekvatoriaalseks vaikusevöötme**s. See 2—5 laiuskraadi laiune vaikusevööde nihkub päikese käigu järgi suvel põhja poole, talvel lõuna poole ekvaatorit. Ülespoole voolav

133. joon. Liivaluidetekõrb Saharas. Pildil näeme luiteid värskete tuulevirvendusjälgedega ja üksikute hõredate rohututtidega.

Luidete alttuule nõlvad on järsud, pealttuule lamedad.

õhk jaheneb ülemistes õhukihtides. (Tuletage meelde, mitme m-i kohta on jahrenemine keskmiselt ühe C kraadi võrra!) Jahenemise tagajärjeks on sademete tekkimine. Siinsed vihmad, mis kõrgeima päikesekäigu kaasas käivad, ongi tuntud senitaal- ehk troopikaliste vihmade nime all.

Vaikusevöötme kohalt valgub õhk kõrgemates õhukihtides pooluste poole. Umbes 20.—40. laiuskraadi vahel põrkab ta kokku kõrgemates õhukihtides maakera pöörlemise tagajärjel (tsentrifugaaltung!) pooluste poolt ekvaatori poole surutud õhuga. Siin tekivadki **kahel pool ekvaatorit lähistroopikalised kõrgrõhualad**. — Nagu ekvatoriaalne vaikusevööde, nii nihkuvad ka lähistroopikalised kõrgrõhualad päikesekäigu järgi ekvaatorile lähemale või temast kaugemale. Meie suve ajal nihkub põhjapoolne lähis-

troopikaline kõrgrõhuala ekvaatorist kaugemale, lõunapoolne aga ekvaatorile lähemale; meie talve ajal on see aga vastupidi. — Kõrgrõhualades laskub õhk ülevalt alla. Ka siin ei ole maapinna lähedal tunda tuult. Seepärast nimet. neid lähistroopikalisi kõrgrõhualasid ka **lähistroopikaliseks vaikusevöötmeks**. Ülevalt alla laskuv õhk, nagu teame, soojeneb ja muutub kuivemaks. Selle tagajärjel ongi lähistroopikalises kõrgrõhualades valitsemas üldiselt kuivus ja pilvita taevas. (Tuletage meelde kõrbede levimist Aafrikas, Aasias, Ameerikas ja Austraalias! Selgitage kõrbede levimise põhjusti!)

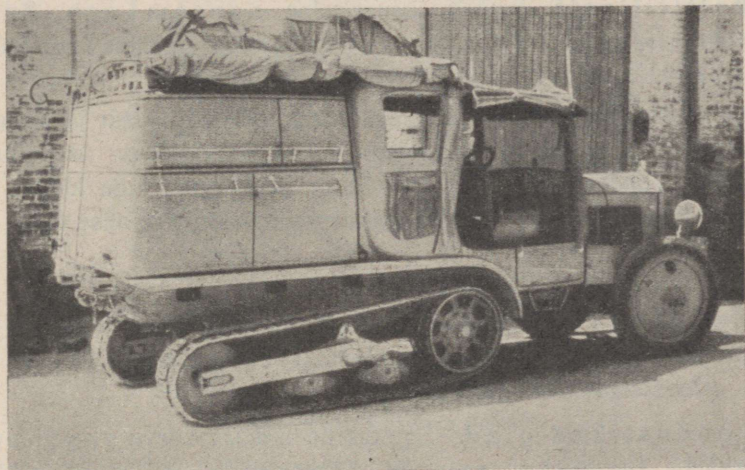

134. joonis. Kaamelikaravan luidetekõrves. Kaamelikaravani abil toimub juba muinasajast alates liikumine kõrbedes. Lääne-Oriendis kasustatakse selleks ühe küüruga, Ida-Oriendis ja mujal Aasias — kahe küüruga kaamelit. (Vrd. ka 17., 22. ja 45. joon.)

Lähistroopikaliste kõrgrõhualade ekvaatoripoolsetest osadest voolab õhk madalamates õhukihtides alaliselt ekvatoriaalse madalrõhuala poole. Need alalised tuuled, mis paiguti laiemal, paiguti kitsamal alal esinevad, on tuntud **passaatide** nime all. („Passata“ tähendab hispaania keeli „ülesõit“, sest endisel purjelaevade ajajärgul kasustasid hispaanlased neid tuuli sõiduks üle Atlandi ookeani Lõuna-Ameerikasse.) — Maakera pöörlemise tõttu muutub passaattuulte suund põhja- või lõunapoolsest vastavalt kirde- või kagupoolseks. Passaadid kui üldiselt külmemast alast soojemasse alasse puhuvad tuuled toovad, eriti kui nad maa poolt puhuvad, kaasa kuivust.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Sahara on väga hõredasti rahvastatud. Üldist elanikkude arvu kõrves loetakse kõi-

gest $\frac{1}{2}$ kuni 1 milj. Elanikud on koondunud kas mägismaale, kus vahel vihma sajab, või oasidesse. Lääne-Saharas ja mägismaal elavad kolijad karjakasvatajad **tuaregid**, berberite hõimud, Ida-Saharas — **beduiinid**. Sagedasti korraldavad need nomaadid röövkäike oasidesse ja karavanide peale. Nende peavaranduseks on kaamelid (vt. 134. joon.), lambad ja kitsed. — Oasides elavad enamasti paiksad **berberid**, kes araablaste ja neegritega tugevasti segunenud. Peale nende on veel oasides ka **araablasi** jt. Paiksate elanik-

135. joonis. Autotank. Moodne liiklemisvahend kõrves. Ka kõrbe tungib moodne tehnika ja hävitab selle romantika, mis oli ühendatud hädaohu ja seiklusega. (Vrd. seda joon. 134. joonisega.)

kude peatulualaks on datlipalmide, persikute, apelsinide jt. puuviljade kasvatamine. Paiguti kasvatatakse oasides, kus rohkem niiskust, ka nisu, otra ja hirssi.

Liiklemine kõrves toimub kaamelite abil. Endisel ajal käisid läbi Sahara Vahemere rannikult Sudaani suured karavanid (vt. 134. joon.). Praegusel ajal on Sudaani kaubandus koondunud lõunasse ja käib mere kaudu. Selle tõttu on ka karavanide liiklemine väheseks jäänud. Tähtsamateks karavanide lähtekohtadeks on Vahemere rannikul **Tunis, Tripolis, Sfax** jt., Sahara rajal — **Tuggurt ja Wargla**, Sudaanis — **Tombukt ja Kuka** (Tsaadi järve ääres). Prantslaste poolt on puuritud kõrves karavani-

teedele teatud kauguse järel kaevusid, tekitatud kunstlikke oaase ja ka muul viisil korraldatud karavaniteid. Viimasel ajal on mitu korda Saharat läbitud selleks prantslaste poolt ehitatud autotankidega (vt. 135. joon.).

Seni on neid autotanke kasustatud küll peamiselt uurimisretkede korraldamiseks ja muude valitsuslike ülesannete lahendamiseks. Tulevikus kavatakse neid võtta tarvitusele ka kauba ja reisijate vedamiseks.

Poliitiliselt kuulub läänepoolne suurem osa Saharast **Prantsusmaale**. Tripolitaania kuulub **Itaaliale** ning Sahara idaosa, Liibüa ja Araabia kõrved, **Egiptusele**.

Tripolitaania on üleminekualaks Atlasemaadest ja Saharast Niilusemaadele. Oma lõunapoolses suuremas osas on ta kalju- ja liivakõrb. Viljakam on ainult rannik ja Suur-Syrt'i lahe kaldal olev Barka lavamaa. Tähtsamaks keskuseks on siin **Tripolise** linn.

3. Egiptus.

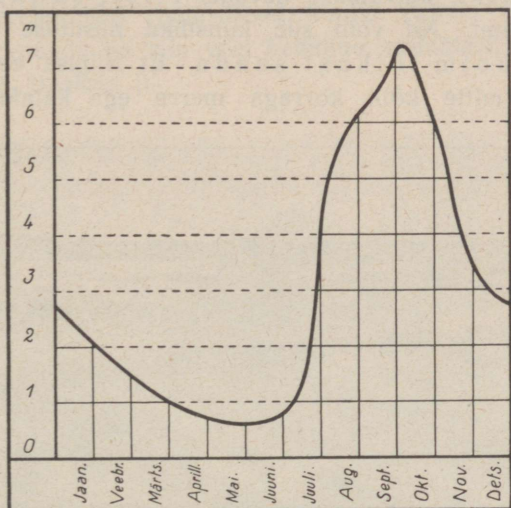
Egiptuseks nimetatakse kitsast 15—50 km laiust Niiluse alamjooksu orgu ühes ümbruses oleva Liibüa ja Araabia kõrvega. (Loendage tema piirid kaardil!)

Looduslikud olud. Egiptus on Sahara kõrve suurimaks oaasiks. Tema elusooneks on **Niiluse jõgi**. Niilus on pikkuse poolest (5760 km) kolmas jõgi maakeral (missugune on esimene?).

Niilus algab Ida-Aafrika kiltmaalt (Tanganjika järve lähedalt). Viktoria, Alberti jt. väiksematest järvedest läbi voolates on ta kärestikkude- ja jugaderikas mäestikujõgi, mis on tuntud Bahr-el-Džebel'i nime all. Ida-Sudaanis ühineb temaga suurim vasakpoolne lisajõgi Bahr-el-Ghazal. Siit peale kannab ta Valge Niiluse (Bahr-el-Abiad) nime kuni Abessiinia mägedest tuleva parempoolse lisajõe veerikka Sinise Niiluse (Bahr-el-Azrak) suubumiseni. Siit edasi läbi Nuubia kõrve voolab ta Niiluse nime all sügavas kärestikkuderikkas nõvas. Viimane suurim kärestik on Ülem-Egiptuses Assuani linnakese juures. Vahemerre suubudes Niilus haruneb laialiseks harujõgedeks ehk deltamaaks, mis paiguti soostunud.

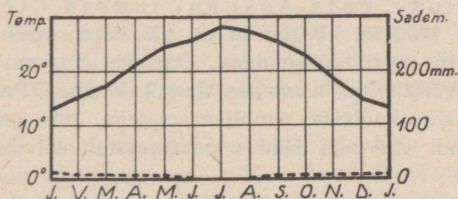
Niiluse iseärasuseks on see, et ta iga aasta alamjooksu kitsas orus maad laialt üle ujutab ja viljaka mustmulla- ja porikihi maha jätab. Niiluse veetõus algab juuni lõpus ja jõuab septembri lõpus suurimale kõrgusele. Oktoobris algab alanemine (vt. 136. joon.). Selle tõusu põhjuseks on suured troopikalised vihmad („senitaalvihmad“) Niiluse ülemjooksul, Kesk-Aafrikas.

Kauge maa tõttu jõuab suurvesi Egiptusse mõni kuu hiljemini. Niiluse üleujutamine ongi Egiptuse tähtsamaks maa niisutajaks, sest sade-
meid on siin väga vähe ja needki enamasti talvel ning varakevadel.

136. joonis. Niiluse veeseis aasta jooksul. Kui suur on kõrgeima ja madalaima veeseisu vahe?

Kairos on näit. aastas keskmiselt 30 mm sademeid, mis siinse kuiva ja palava kliima juures hoopis tähtsusetu (vt. 137. joon.). Suurvee ajal on Egiptuses ainult kõrgemad kohad ja niisutuskanalite ning

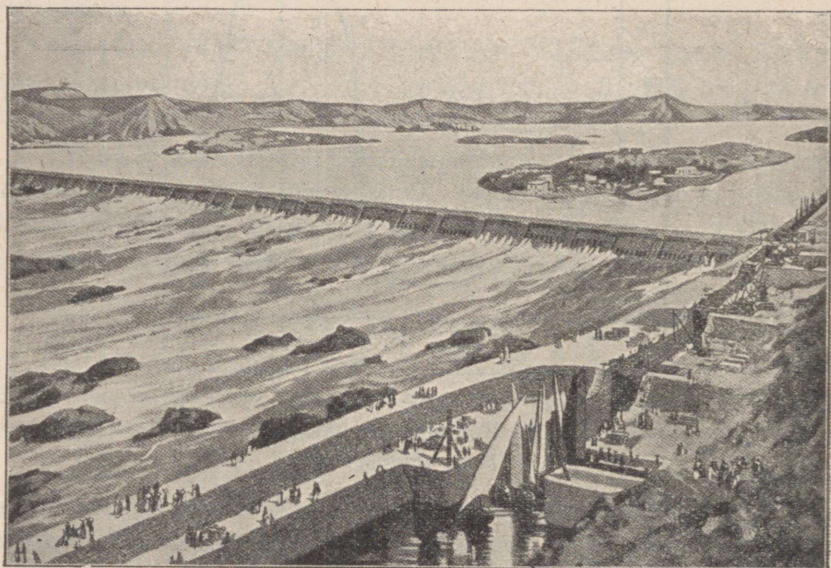

— Temperatuur --- Sademed

137. joonis. Kairo kliimadiagramm.

tiikide paisud veest väljas. Need on siis pea-liiklemisteedeks. Nii pea kui vesi oktoobris alanema hakkab, algab ka külviaeg. Seeme külvatatakse harilikult musta porisse, kus ta jõud-
sasti hakkab kasvama. Meie talv on Egiptuse ilusamaks aasta-

ajaks. Siis haljendavad ja valmivad siin nisu, mais, puuvilla- väljad ja mitmesugused viljapuud. Viljalõikus on talve lõpul ja kevade alul. Niisutuskanalite ja -tiikide ääres, kus vett põldude kast- miseks tagavaraks, külvatakse kevadel riisi, suhkruroogu jt. troopikalisi taimi. Nii võib siin kunstliku niisutuse abil aastas kaks kuni kolm lõikust saada. Et Niiluse vesi ei voolaks suurvee ajal mitte kõik korraga merre ega kataks madalamaid

138. joonis. Niiluse pais Assuani juures Ülem-Egiptuses. Tammí pikkus on 1800 m, kõrgus 28 m, alt 25 m, pealt 8 m paks. Teda tahetakse veel 7 m võrra kõrgendada. Paisust võib mööduda vesivärava- tega (lüüsidega) varustatud astmelise kanali kaudu. Paisjärve keskel on Phile saar vanade kuulsate templivaremetega, mis paisu kõrgendamise puhul vee alla jäädes paratamatult häviksid.

kohti liiga kaua, vaid et jätkuks teda parajal viisil pikemaks ajaks põldude niisutamiseks, on inglaste ettevõttel ehitatud Ülem-Egiptusse Assuani kärestiku juurde suur pais. See on üks suure- pärasemaid veepaisusid (vt. 138. joon.). Selle paisu abil on suurenda- tud Egiptuses viljakandjat pinda mitmekordselt.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Egiptus on väga tihedasti rahvastatud. Elamiseks kõlblikku kultuurmaad on siin kõigest 35 400 km², kuid sellel on asumis 14,2 milj. elan. (kesk-

tihedus 404 inim. ühel km²-l). Egiptuse päriselanikkudeks on vanade egiptlaste segaverelised järeletulijad muhamediusulised **fellahid** (82%), kes siin kehva talupojaseisuse moodustavad. Vanade egiptlaste puhastverd järeletulijad ristiusulised **koptid** (6,5%) on linnaelanikkudeks. Peale nende on siin veel **beduiine**, **araablasi**, **kreeklasi**, **inglasi**, **prantslasi**, **itaallasi** jt.

139. joonis. Püramiidid ja sfinks ning sfinksitempli varemed. Suurim püramiid pildil on Heopsi püramiid. Püramiidid on üles laotud suurtest kandilistest kaljupankadest.

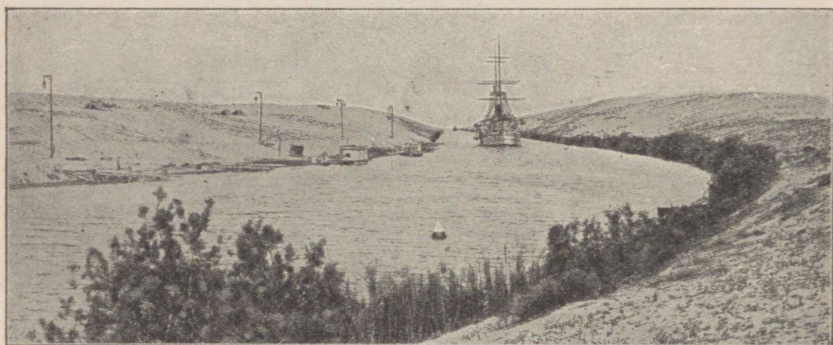
Egiptus on üks vanemaid (arvatavasti kõige vanem) kultuurimaid. Juba aastatuhandete eest olid siinsed elanikud kõrgele kultuurijärjele jõudnud. Selle kultuuri mälestusmärkidena esinevad suured, aastatuhandeid säilinud **püramiidid** — vanade egiptuse kuningate-vaaraode hauakambrid —, vanade templite varemed, sfinksid (vt. 139. joon.), obeliskid jt. Püramiidid asetsevad Niiluse vasakul kaldal Kairo lähedal. Kõrgeim neist on Heopsi püramiid (138 m, Oleviste kiriku torn Tallinnas 124,5 m).

Peatulu aladeks on Egiptuses elanikkudele **põllundus** ja **aiandus**. Viljasaak on siin sedavõrt suur, et oma maa tarbest vilja välja-veokski vahel üle jääb. Kaubandus on siin elav. Ka vabriku-

tööndus on arenemas (suhkruvabrikud, õlikoogivabrikud jt.). Tähtsamaiks **väljaveoaineiks** on puuvill, puuvilla-seemned, õlikoogid, sigaretid jne. Ka **Eesti** saab siit puuvilla.

Tähtsamaiks kaubanduslikeks ja töönduslikeks keskusiks on pealinn **Kairo** (üle 1 milj. elan.) Niiluse delta alguses — ainuke Aafrika hüigalinn, ja **Aleksandria** Vahemere ääres — suurim Aafrika sadama- ja kaubalinn. Suessi kanali suudmes Vahemere ääres on **Port Said**.

Egiptuse piirides asetsev Suessi kanal (vt. 140. joon.) Vahemere ja Punase mere vahel on tähtsaks liiklemisteks Euroopa ja Aasia ning Austraalia vahel. Ta kaevati prantslaste poolt ja

140. joonis. Suessi kanal. Kanal on 1859.—1869. a. prantsuse inseneri Ferdinand Lesseps'i ehitatud.

avati liiklemiseks 1869. a. Hiljemini läks ta inglaste ülemvalitsuse alla ja on jäänud selleks ka tänini. Ta on suurtest kanalitest kõige pikem. Panama kanalist on ta põhjast kitsam ja madalam. (Suessi kanali pikkus on 160 km, veepinna laius 110 m, põhja laius 48 m ja sügavus 10 m.) Tema kaubanduslik tähtsus on sama suur kui Panama kanalil. Nii käis 1928. a. läbi Suessi kanali 6084 laeva 31,9 milj. kasustustonniga, Panama kanalist samal aastal 6413 laeva 29,9 milj. kasustustonniga.

Riiklik kord. Egiptus on iseseisev parlamentaarne kuningriik. Kuningat nimetatakse siin kediiviks. Pealinn on **Kairo**. Inglise mõju on Egiptuses suur.

Egiptuse lõunapiiril, Niiluse keskjooksul olev osalt kõrveline, osalt poolkõrveline **Nubia** (Etiopia) kuulub **Inglismaale**. Tähtsamaks keskuseks on sadamalinn **Port Sudaan** Punase mere ääres.

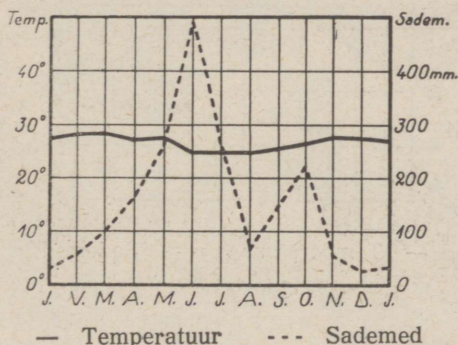
R. Sudaan.

Siia kuulub Sahara kõrvest lõuna pool asetsev steppide ja savannide ala Atlandi ookeani ja Guinea lahe põhjapoolselt rannikult Punase mereni ja India ookeanini idas. Tema lõunapoolseks piiriks on troopika ürgmetsade ala (vt. 126. joon.). Nimi Sudaan tähendab araabia keeles „Mustade maa“ (Nigriitsia). (Loendage tema piirid kaardil!)

Peale Sudaani kitsamas mõttes kuulub siia idas ka Abessiinia ja Somaali poolsaar.

1. Sudaan.

Looduslikud olud. Oma pinnaehituslikkude ja ka osalt muude looduslikkude olude suhtes jaguneb Sudaan kolme ossa: Lääne-Sudaan ühes Ülem-Guinea rannikuga, Kesk-Sudaan ja Ida- ehk Egiptuse Sudaan.

141. joonis. Lagos'e (Guinea rannikul) kliimadiagramm.

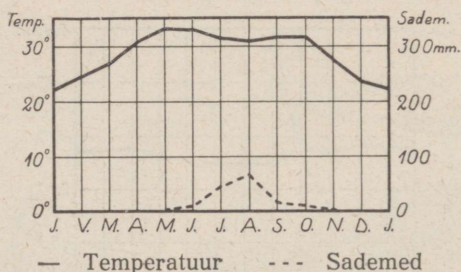
Lääne-Sudaan ja Ülem-Guinea rannik. Lääne-Sudaan on 400–600 m kõrgune sügavate jõeorudega lõhestatud mägismaa. Üksikud kõrgemad tipud tõusevad siin üle 2000 m. Põhja ja ida poole läheb maa pikkamisi laumaks, lõuna poole, Ülem-Guinea rannikumadalmikule, aga järsumalt. Sügavad jõeorud, mis rannikumadalmikku lõhestavad, annavad ka sellele mägise järsakranniku ilme. Jõgedede suudmes on rohkesti rannikujärvi ja soostunud alasid. Rannikumeri on siin murdlaineline ja maabumiseks ebasoodus. Ka puuduvad siin paremad sadamad ja laevade peatuskohad.

Lääne-Sudaani tähtsamaks veesooneks on Guinea lahte voolav Niiger (Nigir=jõgi) (4160 km pikk). Tema lisajõgedest on veerikkamaks Benue, mis tuleb Kesk-Sudaanist. Suudmealas moodustab Niiger laialise soostunud delta, mis suurvee ajal järveks muutub.

(Loendage kaardil, missugused teised Sudaani jõed Atlandi ookeani voolavad!)

Kesk-Sudaan on suuremalt osalt madalmaa. Tema keskel asetseb laialine Tsaadi järve nõgu. Tsaadi järvest lõunas on maa mägine.

Tsaadi järv on suubumisjärv. Siia suubuvad kõik Kesk-Sudaani jõed. Suurim neist on Šari jõgi. Tsaadi järv on muutliku suurusega. Vihmasel aastaajal on ta pind üle 50 000 km², kuival aastaajal aga kõigest 15 000 km² (mispärast?) Ta on väga madal järv (6 m). Rohkesti on järves suuremaid ja väiksemaid saari (nende pindala kokku üle 1000 km²). Soostunud ning pilliroo ja papüüruseroostikuga kaldapadrikud on jõehobude, krokodillide jt. võitluspaigaks. Siin pesitsevad ka flamingod ja muud veelinnud.

142. joonis. Chartum'i kliimadiagramm.

Ida- ehk Egiptuse Sudaan on laialine lame nõgu. Kesk-Sudaanist eraldab teda kuni 2000 m kõrgune pangasmäestik, lõunas on ta piiril Ida-Aafrika kiltmaa, idas — Abessiinia mägismaa ja kirde — Nuubia kõrve kõrglava. (Loendage kaardil, missugused Niiluse lisajõed siin voolavad! Kuidas nimetatakse siin Niilust?)

Kliimalised ja taimkattelised olud on Sudaanis enam-vähem ühe-laadilised. Üldiselt on Sudaan üks palavamaid maid maakeral. Aasta kesktemperatuur on sisemaal üle 30°, rannikul veidi madalam (vt. 125., 141. ja 142. joon.). Põhjaosas levivad laialised stepid, mis üle lähevad Sahara piiril poolkõrveks, lõuna pool aga savannideks (vt. 126. joon.). Savanne läbivad ribametsad (galeriimetsad), mis tiheda, kuid kitsa padrikuna jõgede kaldaid mööda levivad. Vihmasel aastaajal on stepid ja savannid kaetud lopsaka rohuga. Kuival aastaajal kõrbeb rohi, ning üksikud savanni puud (baobabid ehk ahvileivapuud, palmid jt.) langetavad oma

143. joonis. Noore sudaani neegrinna „rõivastustuba“ (väljas puukännu ääres) Ülem-Guinea rannikul. Naisterahvas palmib oma pehmeid villaseid juukseid kahte teravasse sarve, nagu nõuab seda nende mood.

lehedki maha (vt. 150. joon.). (Tuletage meelde ljaanosid Lõuna-Ameerikas!)

Loomastik on viimasel aastaajal savannides õige rikkalik. Siin elutsevad elevandid, ninasarvikud, kaelkirjakud, antiloobid, lõvid, leopardid, hääänid jt. Kuival aastaajal rändavad loomad lõuna poole troopika ürgmetsade piirile. Ülem-Guinea rannik on sademeterikkam, aga ebatervisliku kliima ning troopikaliste ürgmetsadega (džunglitega). Madalail rannikualadel kasvavad siin mangroovmetsad (vt. 43. joon.).

Rahvastik ja majanduslikud olud. Kõrve piiril ja kesking idaosas on Sudaan hõredasti rahvastatud. Tihedamini on inimesi lääneosas ja Ülem-Guinea rannikul (vt. 157. joon.). Päriselanikudeks on siin **sudaani neegrid** (vt. 143. joon.), kes mitmesse suguharru jagunevad. Põhjapoolses osas on nad õige tugevasti segunenud hamiitidega jt. valgesse tõugu kuuluvate rahvustega. Rohkesti on siin ka **araablasi**, kes siia on toonud muhamedi usu. Sudaani

144. joonis. Ümmarguse ühiselamu õlgkatuse tege-
mine Lääne-Sudaanis. Kui katus valmis saab, siis pannakse
tipu otsa suur suletutt.

neegrid on osalt kolijad, osalt paiksad (nn. „poolkultuurilised“) karjakasvatajad ja põlluharijad. Ka käsitöö (riidekudumine, nahatööndus, sepatöö jne.) on mõne suguharu juures arenenud. Kõige tugevamaks ja enam arenenuks on neist segavereline fulbe ehk fulla suguharu. Madalamal arenemisastmel olevaid ning fetiši- ehk võluseusulisi neegrisuguharusid leidub Kesk-Sudaanis, Tsaadi järve ümbruses. Sudaani neegrite elamuiks on kuhikutaolised õlest või rohust katusega savist või puust onnid (vt. 144. joon.). Põllutöö on enamasti naiste tööks, kes kõblastega (vt. 148. joon.) maa üles kõblivad ja peale külvavad viljaseemne, nagu hirss, mais, oad, riis, maapähkliid, maniokk jt. Säärasest primitiivsest harimisest hoolimata annab

põld head saaki. Meeste tööks on harilikult kalastamine, küttimine ja karjahoidmine. Koduloomadest on tähtsamaiks sead, lambad, kitsed, eeslid ja veised. Eurooplaste poolt on asutatud Lääne-Sudaanis ja Ülem-Guinea rannikule puuvilla, kummipuu, kakao, banaani jt. istandikke. Peale mainitud taimeproduktide veetakse siit välja ka palmiõli, palmi- tuumasid ja vähesel määral ka elevandiluid. Euroopast veetakse siia mitmesuguseid vabrikukaupu, nagu riidet ja ilu- ning tarbeasju. Kaubandus on peamiselt araablase käes.

Poliitiliselt kuulub kaugelt suurem osa Lääne- ja Kesk-Sudaanist **Prantsusmaale**, osa Ülem-Guinea rannikust ja Ida-Sudaan kuuluvad **Inglismaale**. Ülem-Guinea rannikul on väike iseseisev neegrite vabariik **Libeeria**, pealinna Monrooviaga. See riik asutati siia omal ajal ameeriklaste poolt USA-s orjusest vabastatud neegrite jaoks. Suurem enamus elanikest on aga kohalikud sudaani neegrid.

Lääne-Sudaani tähtsamaks keskuseks on Sahara piiril Tom- baktu, Kesk-Sudaanis Kuka ja Kano ning Ida-Sudaanis Char- tum. Chartumist ülespoole on inglaste poolt suur pais Sinise Niiluse peale ehitatud, et siin laialist kõrbe viljakaks muuta (Sen- nar'i pais). Eeskätt on siin puuvillaistandikkude asuta- mine käsil.

2. Abessiinia.

Abessiinia asetseb Sudaanist idas. (Loendage tema piirid ja asend kaardil!)

Looduslikud olud. Abessiinia on kuni 4600 m kõr- gune mägismaa, mis langeb lääne poole lault, ida poole, Punasele merele, aga järsult. Mägismaa on lõhestatud sügavate järsuseinaliste jõeorgude, lõhangute ja alangutega üksikuteks kõrglavadeks (lau- d- mägedeks). (Loendage kaardil, missugused jõed voolavad siin!) Paiguti on nende liivakivist ning basaldi jt. vulkaaniliste kivimitega kaetud laudmägede (ambas'te) nõlvad sedavõrt järsud, et üles pääseb ainult redeli ja nõõri abil. Seega moodustavad nad looduslikke kindlusi. Nagu Sudaanis, nii vaheldub ka Abessiinias kuivpalav aasta- aeg niiskepalava aastaajaga. Sademeid on siin suvel (senitaäl- vihmad). Põhjaosas on sademeid vähem ja sademeteaeg lühem kui lõunaosas (mispärast?). Eriti rohkesti sademeid on idapoolseil mägede nõlvul. Mägede vahelised madalad orud (kuni 1800 m kõrgu-

seni) on ebatervisliku kliimaga ja elamiseks ebasoodsad. Neis kasvab lopsakas troopikamets, kus pesitsevad mitmesugused aafrikalised metsloomad, nagu ahvid, leopardid, lõvid, elevandid jt. Keskmised alad (1800—2400 m) on tervisliku kliimaga. Siin levivad kultuurmaistud või rohtlad, hõrevõsastikud ja metsad. Kultuurtaimist on siin tähtsamad mais, puuvilla-põõsas, kohvipuu, datlipalmid, nisu, hirss ja

145. joonis. Somaali rahva sõjatants boroma-boromsi. Kui üks võitlejaist on suutnud teise selili panna, siis küsib ta luba mängujuhilt oma vastast tappa. Et see aga mäng on, siis kingitakse võidetule elu. Teised mängijad tantsivad võitluse ajal, piike jne. vahel kokku tagudes ja karjades „boroma-boromsi“.

oder. Kõrgemal muutub kliima jahedaks. Siin levivad rohurikkad alpi aasad. Kõrgematel mäetippudel jääb jahedamatel aastatel lumi sulamata.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Elanikeks on siin valget tõugu semiitide ja hamiitide segarahvas **abessiinlased**. Abessiinlased on ristiusulised, kuid nende ristiusk on vana-desse dogmadesse kivilinenud ja mitmete paganausu kommetega segatud. Rahvastiku peatululadeks on **põllundus** ja **karjandus**. Tähtsaimaks väljaveoaineiks on loomanahad ja -karvad, kohv, vaha, elevandiluu jm. Väliskaubandus käib Adeni lahe

ääres asetseva prantsuse sadama Džibuti kaudu. See on Abessiinia pealinna Addis Abeba'ga raudtee kaudu ühenduses.

Poliitiliselt on Abessiinia (Itioopia) iseseisev keisririik. Üksikute suguharude üle valitsevad oma neegused ehk vürstid, kes tihti üksteisega tülis. Kõigi nende neeguste üle valitseb piiramatu võimuga ülemneegus ehk „negus negestis“ Addis Abeba's.

Somaalimaa piirab Abessiiniat kirdest, idast ja kagust. Ta on poolkõrve- ja stepilaadiline Punase mere, Adeni lahe ja India ookeani rannikumaa. Siin elavad muhamediusulised abessiinlaste hõimud poolkolijad karjakasvatajad **gallad** ja **somaalid** (vt. 145. joon.).

Poliitiliselt on see rannik Euroopa riikide asumaa. **Itaaliale** kuulub **Erütrea** Massaua sadamalinnakesega Punase mere rannikul ja **Somaalimaa** ida- ja kagurannik. Itaalia maade vahel on Adeni lahe ääres, põhja pool, **Prantsuse**, lõuna pool **Inglise** asumaa d.

C. Kesk-Aafrika.

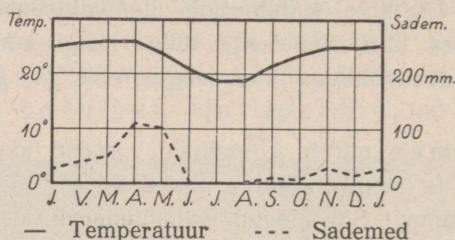
Kesk-Aafrikaks nimetatakse Sudaanist ja Abessiiniast lõuna pool olevat ekvatoriaalset Aafrika osa Sambesi jõeni lõunas. Oma pinnaehituslikkude jm. looduslikkude olude suhtes jaguneb ta kahte ossa: 1) Kongo nõgu ja Alam-Guinea rannik ning 2) Ida-Aafrika kiltmaa. (Loendage asend ja piirid kaardil!)

1. Kongo nõgu ja Alam-Guinea.

Looduslikud olud. Alam-Guinea rannik on mägine kiltmaa, mis paiguti järsult 3—4 astanguna merre langeb, paiguti ruumi annab kitsale rannikumadalmikule. Kõrgemale tõusevad mäed maa loodeosas Guinea lahe kääru ääres. Siin tõuseb Kamerun'i kahe tipuline vulkaani koonus 4075 m kõrgele. Nagu Ülem-Guineas, nii on ka Alam-Guineas rannik lõhestatud sügavate jõeorgudega üksikuteks lavadeks ning paiguti rannajärvederikas. Murdlainetuse tõttu on see rannik laevade liiklemiseks ebasoodus. (Missugune rannik veel samuti on laevade liiklemiseks ebasoodus?)

Kongo nõgu asetseb Kongo jõe keskjooksul kahel pool ekvaatorit. Ta on suurim sisemaine nõgu (läbimõõduga 1500 km). Keskelt on ta 400—500 m kõrgune laineline lauskmaa, mis äärtelt pikkamisi kõrgemale tõuseb. Tema elusooneks on **Kongo** jõgi oma veerikaste lisajõgedega.

Kongo jõgi on pikkuselt (4200 km) teine jõgi Aafrikas (missugune on esimene?). Veerohkuse ja jõgikonna suuruse poolest on ta Aafrikas esimene, kogu maakeral aga teine. (Missugune on kõige veerikkam ja suurima jõgikonnaga jõgi maakeral?)

146. joonis. Loanda (Alam-Guinea rannikul) kliimadiagramm.

Kongo jõgi algab Ida-Aafrika kiltmaalt Tanganjika järve lõunapoolse otsa kohalt. Läbi voolates kahest väiksemast järvest on ta kiirevooluline ja koskederikas mäestikujõgi. Suurimad kosked on ekvaatori all (7 Stanley

147. joonis. Troopika-ürgmets. Pildil on näha lianide rägastik ja keskel plangulaadsete juurtega puu. Maapealsete juurte vahel istub pärismaalane. Võrreldes inimese suurusega juurte suurust ja laadi!

juga, kogusummas 50 m kõrgusega). Siit peale voolab Kongo endanimelises nõos laia ning silmuskleva lauskmaajõena. Alamjooksul, kus jõgi Ülem-Guinea ranniku mägedest läbi murrab, on Livingstone'i joad

(32 juga kokku 250 m kukkumisega). Jõekaldad on siin kõrged ja järsud ning jõgi paiguti kuni 225 m laiuseks kokku surutud. Jõesuudmes on jõgi üle 11 km lai. Livingstone'i ja Stanley jugade vahel on Kongo 3000 km pikkuselt laevatav. Ühes oma veerikaste lisajõgedega esitab ta üle 10 000 km pikkuse laevatee. Jõesuudmest Livingstone'i jugade ülempoolse alguseni, kus laevatee algab, on 400 km pikkune raudtee ehitatud. Ka Stanley jugade kohale on raudtee ehitatud. Nii veetakse siin kaupu osalt laevadega, osalt raudteega. Kongo parempoolsetest lisajõgedest on suurimad ja veerikkamad Ubangi ja Ssanga, vasakpoolsetest Kassai. (Loendage kaardil, kus nad algavad!)

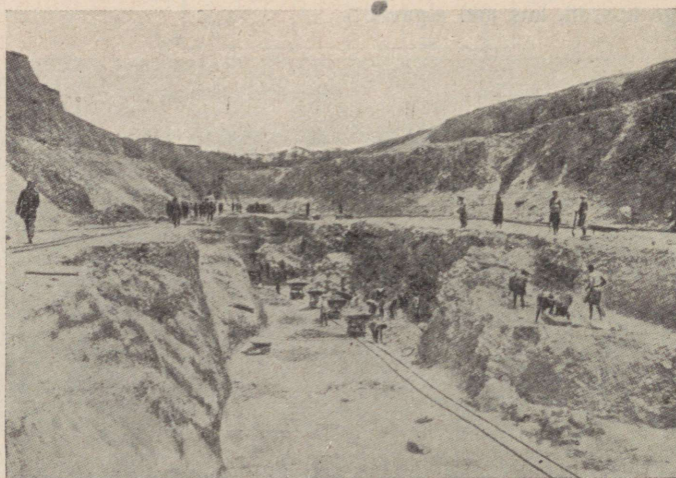
148. joonis. Põlluharimine ürgmetsas. Ürgmets raiutakse maha, lastakse kuivada ja enne vihmaaja tulekut süüdatakse poolkuivanud puud põlema. Põlemata jäänud risu korjatakse ära. Poolpõlenud kändude vahel kõblitakse maa läbi ja külvatakse vihma tulekul seeme maha.

Kliima on Kongo nõos ja Alam-Guinea rannikul troopikaline palav ja ebatervislik. Sudaanist ja Lõuna-Saharast on ta aga niiskem ja selletõttu ka jahedam (vt. 125. ja 146. joon.). Peaaegu kogu see ala on kaetud troopikaliste ürgmetsadega (džunglitega) (vt. 147. joon.), mis liiklemiseks ebasoodsad. Ainult lõunaosas ja kõrgemates ääremägedes levivad savannid ja hõrevõsastikud. Savannid ja nende lähedased ürgmetsad on loomaderikkamad kui sügavamad ürgmetsad. Peale eespoolmainitud Aafrika loomade (missuguste?) on selles alas rohkesti ka suuri inimahve, nagu gorillad ja šimpansed.

Omapärast pilti pakuvad troopikalised ürgmetsad. Rikkalikud sademed ja alaline suur soojus tekitavad siin kiirestikasvava lopsaka taimkatte. Siin võib eraldada neli taimesturinnet. — Kõige alumise rinde moodustavad mööda maad roomavad ja vähe valgust nõudvad rohitaimed.

Teise rinde moodustavad pöösad ja väikesed pöösapuud. Nende üle kerkivad kolmanda rindena 20—30 m kõrgused tüsedad puud, mis üksteisega tiheda liaaniderägastikuga risti-rästi ühiseks puudemassiks põimitud (vt. 147. joon.). Oma tiheda lehestikuga moodustavad nad metsahoone katuse. Sellest rohelisest tihedast metsakatusest kerkivad neljanda rindena kõrgemale siin-seal üksikud 60—70 m kõrgused puuhiiglased.

Eriti raskeks teevad liiklemise troopikalises ürgmetsas liaanid, mis väänlevad tihedate spiraalidena mööda putüvesid üles, viskuvad 5—30 sm

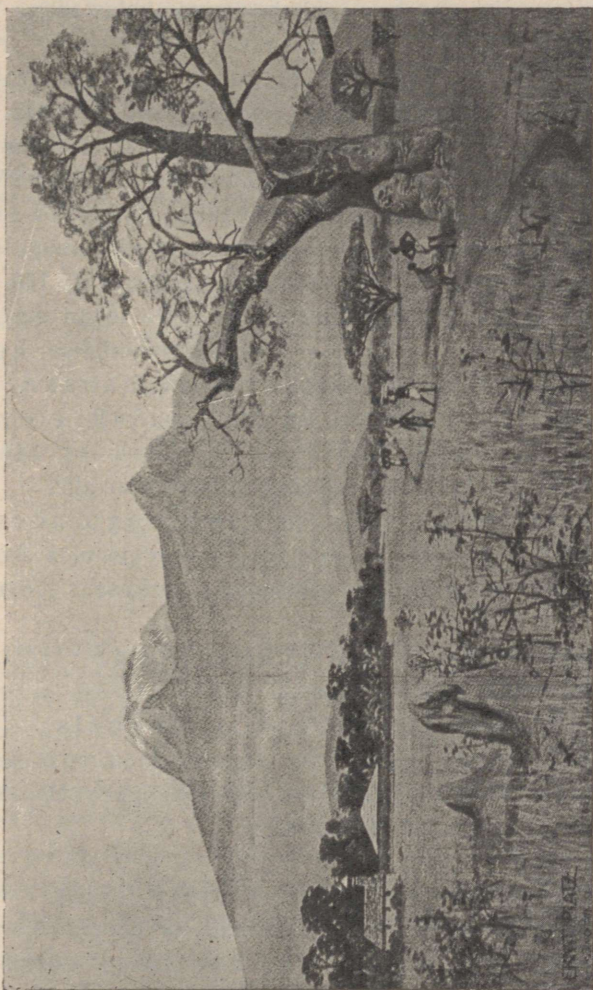
149. joonis. Vasekaevandus Katangas, Kongo ülemjooksu alas.

jämeduste köitena ühelt puukroonilt teisele või langevad noolsirgetena alla maa peale; väänlevad maosarnaselt järgmise tüveni ja jälle spiraalidena üles kuni ladvani, et sealt ilusate õiekobaratena ja kummaliste lehtedena rippuda allapoole. Risti neile rippuvaile liaanidele põimuvad puude harudele ja okstele või tungivad nende ihhu mitmesugused saprofüt- ja parasiitained, täites siin väikesimagi vaba ruumi.

Omapärased on ka need tunded, mida äratab ürgmets temas viibijais. Toome siin sellest lühikese kokkuvõtliku kirjelduse saksa uurija Leo Waibel'i järgi.

„Pime ja valgusevaene on troopikaline ürgmets, pime nagu mõni kelder või maa-alune koobas. Roheline õhämäru ümbritseb sind siin ka kõige heledamal päikesepaistelisel keskpäeval. Vaevalt julged hingata või kõnelda... Ei tihka segada seda pühalikku ja salapärast vaikust, mis valitseb siinses hiiglasambalises looduslikus jumalatemplis. Sind valdab imestus- ja aukartustunne... Siin-seal näed läbi metsaõõ loitmas punakaid valgusvihke kui suuri põlevaid küünlaid. Need on ühe pöosa kirendavpunased õied. Või eksib siia läbi lehestiku rohelise pilu mõni üksik kollane

päikesekiir, mis langeb kui voolav kuld metsa mustale aluspinnale. Kuid varsti on sel üksikul kiirel siin õudne ja jube. Värisedes otsib ta oma mängukaaslast ning varsti ongi väljas ta siit pimeduse riigist. Ülal lehes-tiku rohelisel katusel jätkab ta ühes teistega oma mängu.“

150. joonis. Kilimandžaa ro igilume ja - jääga kaetud kaks tippu. Esiplaanil savann akaatsiate ja baobabidega. Pakikandjate karavan ja jalgrada. Taga vasakul saksa misjoni asundus ja kirik, ees termiitide kuhikud. Hiiглаbaobabi oksal ripub õõnes mesipuu metsmesilaste jaoks.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Troopikalise ürgmetsa ala on hõredasti rahvastatud. Tihedamini on elanikke koondunud Kongo jõe ülem- ja alamjooksu alasse (vt. 157. joon.). Enamusrahvuseks on mitmesugused **bantu neegrite** suguharud (vt. 156. joon.), kes kultuuriliselt väga madalal. Nende vahel leidub

siin-seal väikesi härjapõlvlaste suguharusid, keda Aafrika ürgseks rahvaks peetakse. Ürgmetsades elatuvad nad küttimisest, bantu neegrite juures on nad enamasti orjadeks. Kirdeosas, savannides, on ka sudaani neegrite ja hamiitide segarahvaid, nagu njamnjamme jt. Peatulualadeks on siin elanikele põlluharimine, kalastamine ja küttimine. Kasvatatakse hirssi, meloneid, banaane jm. troopikalisi taimi. Põlluharimine ürgmetsas on raske, sest põld rohtub ja metsastub umeruttu. Põllutööriistadeks on kõblased (vt. 148. joon.). Töö- ja veoloomi pole siin mürgise tsetsekärbse tõttu võimalik pidada. Ainukesteks koduloomadeks on siin koerad ja kitsed, mõnel pool ka sead. Kodulindudest peetakse rohkesti kanu.

Raud- ning veeteede vähesuse ja veoloomade puuduse tõttu kannavad siin inimesed kaupu jt. tarbeasju seljas (vt. 150. joon.). Jõgede äärde ja mujale tervislikumatesse kohtadesse on eurooplaste poolt asutatud suuri istandikke. Neis kasvatatakse kummipuid, suhkruroogu, puuvilla, kakaod, banaane, riisi jne. Tähtsamateks väljaveoaineteks on siin kautšuk, elevandiluu, palmituumad, palmiõli, kuld, vask (vt. 149. joon.) jne. Metalle ja mineraale leitakse Kongo ülemjooksu alas.

Poliitiliselt kuulub suurem osa Kongo nõost **Belgiale**. Tähtsamaiks sadamaiks on Kongo jõe suudme alas Boma ja Banana. Kongo alamjooksul on tähtsamaks keskuseks Leopoldville.

Alam-Guinea ranniku põhjaosa ja Kongo nõo lääneosa kuulub **Prantsusmaale**. Lõunaosa Alam-Guineast ja edelaosa Kongo nõost ning tema ääremäestikust — **Angoola** — kuulub **Portugalile**. Tähtsamateks sadamateks on siin Loanda ja Benguella. Kaguosa, Kongo ja Sambesi jõe vaheline veelahkme ala, **Põhja-Rodeesia**, kuulub **Inglismaale**.

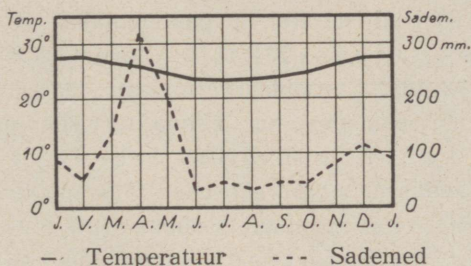
2. Ida-Aafrika kiltmaa.

Looduslikud olud. **Pinnaehituslikult** on Ida-Aafrika kiltmaa üle 1000 kõrge ürgne kaljulava, mis kaetud enamasti viljaka punamullaga (lateriidiga). Põhja—lõuna suunas läbivad teda kaks sügavat alangut (graabenit) ja mitmed nihk- ja murrangjooned. Need eraldavad Ida-Aafrika kiltmaa üksikuteks suuremateks või väiksemateks kõrglavadeks. Neil kõrglavadel kerkivad Aafrika kõrgeimad tipud, vulkaanid **Kilimandžaar** (vt. 150. joon.), Keenia jt. Kiltmaa läänepoolset serval olevat alangut nimetatakse **Kesk-Aaf-**

rika, idapoolset — Ida-Aafrika alanguks. Neis alanguis on rida piklikke ja sügavaid järvi.

Kesk-Aafrika alangu järvedest on suurimad Njassa, Tanganjika, Alberti järv jt. Selle alangu põhjapoolseks jätkuks on Niiluse ülemjooksu org. Kesk-Aafrika alangu serval, Alberti järvest lõunas, kerkib igilume ja -jääga kaetud kristalseist kivimeist koosnev Run-soro (5120 m) vägev latv. Alangu keskel, väikese Kivu ja Edvardi järve vahel kerkib üles tugev vulkaan Kirunga (4500 m). Tema on vee-laheks Niiluse ja Kongo jõgikonna vahel.

Ida-Aafrika alang on lõunapoolseks jätkuks suurele alangute-reale, mis algab põhjas Jordani oru ja Surnumerega ja läbi Punase mere ning Abessiinia järvede ulatub Ida-Aafrikasse. Suurimaks järveks selle

151. joonis. Dar-es-Salaami (India ookeani rannikul) kliimadiagramm.

alangu Ida-Aafrika osas on Rudolphi järv. Selle alangu servadel ongi Aafrika kõrgeimad tipud, igilume ja -jääga kaetud vulkaanilised koonused Kilimandžaro (6010 m), Keenia (5520 m) jt. Kesk- ja Ida-Aafrika alangute vahelisel kõrglaval asetseb Aafrika suurim järv Viktooria (pindala 69 000 km²; suuruselt on ta Kaspi mere ja Ülemjärve järel kolmas järv maailmas). Viktooria on madal ja saarterikas järv. (Missugune jõgi voolab siit välja?)

Ida poole, India ookeani rannikul, alaneb kiltmaa laiade astanguliste ääremägedena, mis ka sügavate jõeorgudega mägismaaks lõhestatud. Kitsast rannikumadalmikku, mis paiguti järsult merre langeb, saadavad korall-vallrahud. Need takistavad laevade maabumist. Ka ranniku läheduses olevad saared, nagu Sansibar jt. on korallsaared.

Kliima ja sademeteajad on Ida-Aafrika kiltmaal samasugused nagu Kongo nõoski. Rannikul on kliima niiskepalav ja ebatervislik (vt. 151. joon.). Kiltmaal on kliima jahedam ning võrdlemisi suure ööpäevase kõikumisega. Kõrgemates mägedes on polaarne kliima

(vt. 150. joon.). Rohkem sademeid on rannikul ääremägedes ja kõrgematel mäelatvadel, kuna kiltmaal neid alati tarbeks ei jätku. (Millal on siin vihma- ja millal kuiv-ajad?) Suurem osa Ida-Aafrika kiltmaast on kaetud savannidega (vt. 150. joon.) või hõrevõsastikkudega, mis üle lähevad sademeterikkail mägede nõlvul ning ranniku lõunaosas tihedaiks troopikametsadeks (džungli-teks), kiltmail aga steppideks (vt. 126. joon.).

Rahvastik ja majanduslikud olud. Ida-Aafrika kiltmaa on tihedamini rahvastatud kui Kongo nõgu (vt. 157. joon.). Põhjaosas elavad hamiidi sugu **massai**, **galla** ja **somaali** rahvad, lõunaosas — **suahelid** ja mitmed **bantu neegrite** suguharud, nagu suulud jt. Rahva peatululaks on **kõblas põllundus** (hirss, mais, banaanid jt.) ja kiltmaal, kus puudub tsetsekärbes, ka **karjandus**. Eurooplaste (inglaste ja sakslaste) poolt on kiltmaa madalamates alades, kus kliima tervislikum, asutatud suuri kummipuu, kohvi, puuvilla, tubaka jt. istandikke. Istandikkude saadused ongi siinseks tähtsamaks väljaveoaineks. Liiklemisteedeks rannikult sisemaale on inglaste ja sakslaste poolt ehitatud mõned raudteed. Rannikujões on kärestikurikkad ning laevamiseks kõlbmatud. Sisemaal on liiklemisteedeks jalgrajad, mida mööda kaupu kannavad pakikandjate karavanid (vt. 150. joon.).

Poliitiliselt kuulub suurem osa Ida-Aafrika kiltmaast **Inglismaale**. Parimaks sadamaks on siin Sansibar Sansibari saarel. Lõunaosa kiltmaast ja rannikust kuulub **Portugalile**.

D. Lõuna-Aafrika.

Siia kuulub lõunapoolne osa Aafrika mandrist, mille põhjapoolseks piiriks võib ligikaudu lugeda 18° lõunalaiust, s. o. joont, mis kulgeb idas Sambi esi jõe suudmest Kunene jõe suudmeni läänes.

Looduslikud olud. **Pinnaehituslikult** esindab Lõuna-Aafrika ääremägedega piiratud kõrget (keskmiselt üle 1000 m) ning ärakulunud tompmäestikulaava, kiltmaad. Keskosas, Kalaharis, madaldub ta lamedaks kõrgnõoks (kuni 900 m), mis kaetud liivaluidetega. Läänepoolne kiltmaa serv (kuni 2300 m kõrgune) langeb järsak-astanguliselt kitsale Atlandi ookeani rannikumadalmikule. Väiksemad jõeorud ja lõhangud annavad rannikule mägismaa kuju. Idas tõusevad ääremäed **Draakoni** tompmäestik (see on nüüd inglaste

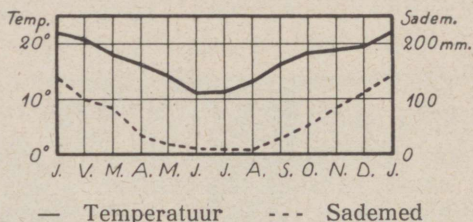
pooli Quathalamba mäestikuks nimetatud) kuni 3660 m kõrgusele. Sisemaale madalduvad nad lault, rannikule järsult. Ääremägede ja India ookeani vahel levib kirdeosas laialine rannikumadalmik. See

152. joonis. Victoria juga Sambesi jõel. Jõgi on jõe pealt 1800 m lai, jõe kõrgus on ligi 120 m. Allpool juga voolab vesi metsiku kiirusega kitsas, sügavas, paiguti vaevalt 100 m laiuses kanjonis. Pärismaalased nimetavad seda juga „Mosivatunja“ (=suitsev vesi).

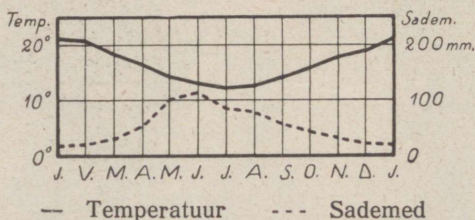
on Kesk-Aafrika rannikumadalmiku lõunapoolseks jätkuks. Lõunas servavad kiltmaad vanad kulunud kurrulised ahelikud (Zvarte [= mustad mäed], Niuweveld [l.: niivefeld] jt.). Need vahelduvad kõrgete tasandikkudega (näit. Suur- ja Väike-Karroo [l.: karru]).

Rannikule langevad need mäed järsunõlvaliste laudmägedena, mis tungivad neemedena kaugele merre (Healootuse, Nõela neem jt.) ning moodustavad sügavaid lahtesid ja sadamaid (Kaplinn, Port Elisabeth jt.). **Maapõuevaradest** (kuld ja teemandid) on idapoolsed ääremäed eriliselt rikkad.

— Temperatuur --- Sademed
153. joonis. Pretoria kliimadiagramm.

Lõuna-Aafrika kiltmaa jõed on kärestikkude- ja jugaderikkad ning laevamiseks suuremalt osalt kõlbmatud. Põhjaosas valguvad nad India, lõunaosas Atlandi ookeani. Keskosa, Kalahari nõgu, on valg-alata. Suurim neist jõgedest on India ookeani suubuv Sambesi,

— Temperatuur --- Sademed
154. joonis. Kaplinna kliimadiagramm.

millel asetseb **Victoria** juga. See on üks suurepärasematest jugadest maailmas (vt. 152. joon.). Atlandi ookeani suubuvaist jõgedest on suurim Oranje oma lisajõe Vaaliga.

Kliimaliselt kuulub Lõuna-Aafrika põhjaosa troopikalisse, lõunaosa lähistroopikalisse vöötmesse. Idapoolsel rannikul ja ääremägedes on sademeid rohkesti (siit käib läbi ekvaatori poolt tulev soe Mosambiki merehoovus), sisemaa ja läänerrannik on sademetekehvad. Läänerranniku sademetekehvuse põhjuseks on lõuna poolt tulev külm Benguella merehoovus, mis sademete tekkimist ei soodusta. (Vrd. Lõuna-Ameerika ida- ja läänepoolse rannikuga!) Põhjaosas on suvehimlad (senitaalvihmad), lõuna-

155. joonis. Buuride härjavanker. Buurid, kellel suured maa-alad karjatamiseks, kolivad vahel ühest krundi otsast teise, kus neil „suvielamud“. Pildil näeme vankris tervet majakraami ja katuse all naist lapsega. Peremees ise seisab pika piitsaga teispool jõge. Mitu paari härgi on vankri ees?

poolisel rannikul talvevihmad (vt. 153. ja 154. joon.). (Kuidas suhtuvad siinsed aastaajad meie aastaegadesse?)

Sademetekohaselt on arenenud ka **taimkate**. Nii levivad India ookeani rannikul ja siinsetel ääremägede nõlvadel troopikalised ja lähistroopikalised vihmametsad, põhjaosas, Kesk-

Aafrika piiril savannid, kiltmaa idaosas — stepid, kiltmaa lääneosas poolkõrved (mis lühikesel sademeteperioodil rohuga kaetud), läänerrannikul aga kitsa ribana päris kõrb. Lõunarannikul on nahkjaslehiseid „vahemere“ metsi ja võsastikke (missugused puud ja taimed siia kuuluvad?) (vt. 126. joon.). **Metsloomad** on Lõuna-Aafrikas samad kui troopikalises Aafrikaski. Kuid lõvid, elevantid, jaanalinnud jt. on siin juba haruldaseks jäänud. Ainult antiloope, seebrasid jm. leidub rohtlas ja poolkõrves suurte karjadena.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Nagu mujal Aafrikas, nii on ka siin rahvast hõredasti, eriti lääneosas (vt. 157. joon.). Pärismaalasteks on idas bantu neegrite suguharud **kafrid**, **suulud** jt., läänes — **hotentotid** ja **bušmannid** (võsainimesed). Pärismaalased on hilisemate sisserändajate **buuride** ja **inglaste** poolt visa võitluse järel põhja ja lääne poole halvematesse aladesse surutud. (Tuletage meelde, millal hakkasid buurid ja inglased siia asuma!) Hilisematest sisserändajatest on veel nimetada **sakslasi** jt. eurooplasi. Ka **hindusid** ja **hiinlasi** on viimasel ajal hakanud siia sisse rändama.

Rahvastiku peatulualadeks on **karjandus**, **põllundus** ja **mäetööndus**. Pärismaalastest elatuvad kafrid, suulud ja hotentotid osalt karjandusest, osalt põllundusest. Võsainimesed on kolijad. Nad toidavad endid osalt küttimisest ja kalastamisest, osalt puuviljast ja taimejuurtest. Buurid ja inglased on peamiselt karjakasvatajad (veised, lambad, kitsed, kodustatud jaanalinnud jne.) ja põlluharijad (nisu, mais, viinamarjad jne.). Sisemaal areneb põllundus kunstliku niisutamise abil. Selleks on siin jõgedele paisusid ehitatud, kanaleid kaevatud jne. Mäetöönduse produktidest on tähtsamaiks kuld ja teemandid. **Kullasaagi poolest on Lõuna-Aafrika maailmas esikohal.** Ka kivisütt, vaske jt. metalle leidub siin. Mäetöönduse keskuseks on **Johannesburg**, mis võrdlemisi lühikese aja jooksul on kasvanud suuruselt esimeseks Lõuna-Aafrika linnaks, ka Pretoria ja Kimberley. Raudteid on Lõuna-Aafrikas teiste Aafrika maadega võrreldes üsna rohkesti. Tähtsamaks sisemaa liiklemissooneks on Kaplinna Belgia Kongoga ühendav raudtee. Inglastel on kavatsus seda teed pikendada Aleksandriani Egiptuses. Sadamalinnadest, mis raudteedega sisemaa tööndus- ja kaubanduslinnadega ühenduses, on tähtsamad **Kaplinn**, Dur-

ban, Port Elisabeth jt. Raudteedest eemal toimub sisemaine liiklemine suurte härjavankritega (vt. 155. joon.).

Poliitiliselt on suurem osa Lõuna-Aafrikast Inglise osariik (dominioon) — **Lõuna-Aafrika Unioon** („Union of South Africa“). Lõuna-Aafrika Uniooni kaitse alla kuulub ka endine Edela-Saksa-Aafrika ja Betšuaanamaa. Valitsuse asupaik on Pretorias, parlament käib koos Kaplinnas.

Lõuna-Rodeesia on Inglise asumaa. Kirdepoolne rannik on **Portugali** asumaa Mosambikimaa nime all, millest osa kuulub Kesk-Aafrikasse.

E. Aafrika saared.

Oma asendi ja ka looduslike ning majanduslike olude suhtes jagunevad Aafrika saared kahte rühma: Atlandi ja India ookeani saarteks.

Atlandi ookeani saared. Need on enamasti kõik väikesed saared, mis paiguti saarestikeks koondunud. Põhja-Aafrika rannikul asetsevad Assoori, Kanaari ja Kapverdi saarestikud ning Madeira saar. Lõuna pool on mõned üksikud saared, nagu Guinea lahes Fernando Po, Sao Thome ja kaugemal ookeanis Ascension (Taevaminemise), Sankt Helena (Püha Heleena) jt.

Tekkeliselt on need saared kõik vulkaanilised ja mägised. Tähtsaimaks neist on tervisliku kliimaga ning viljaka pinnaga ja rikkaliku loodusega Assoorid ja Madeira saar. Need on ka tihedasti rahvastatud. Tähtsamaks tulualaks neil saartel on **aiandus** (lõunamaised puuviljad ja varased aedviljad). Madeira on eriti kuulus oma veinide poolest. Ka Eesti saab siit lõunamaist puuvilja.

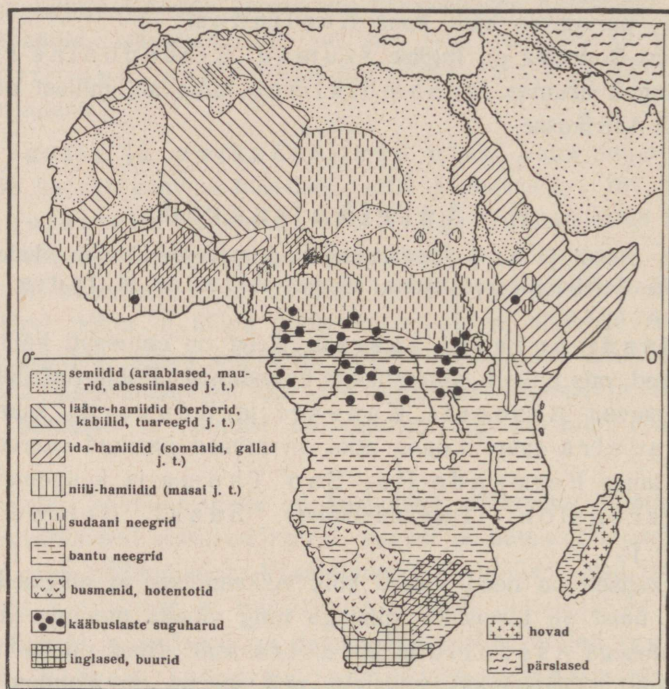
Poliitiliselt kuuluvad Assoorid, Madeira, Kapverdi saared, Sao Thome jt. **Portugalile**, Kanaari saarestik, Fernando Po jt. väiksemad **Hispaaniale**.

Ascension ja Sankt Helena saar, mis tähtsamad laevade peatuskohad, kuuluvad **Inglismaale**. (Tuletage meelde ajaloost, misugune tähtsus on St.-Helena saarel kord olnud!)

India ookeani saared. Suurimaks saareks on siin **Madagaskar**, suuruselt neljas saar maakeral. Pinnaehituslikult on ta vana graniidi ja gneisi lava, mis idarannikult järsult kerkib, läände aga lault langeb. Kliima on siin rannikul palav-niiske ja eba-

tervislik. Madalamad rannikualad on kaetud põliste troopikamet-
sade, sisemaalava — savannidega.

Geoloogiliste aluskihtide kui ka taimkatte ja loomastiku suhtes on Mada-
gaskaril palju sarnasust Dekhani ja Araabia poolsaarega. Seepärast arva-
takse, et ta kord nendega endisil geoloogilisel ajastul on moodustanud ühise
mandri. Hiljemini on see purunenud ja tema asemele tekkinud India ookean.

156. joonis. Aafrika rahvuste kaart.

Elanikkudeks on Madagaskari idaosas malai tõugu **hovah** ehk **malagassid**, läänes — musta tõugu **sakalaavid**, kelle päritolu veel lõplikult selgitamata. Rahvastiku peatulualadeks on **põllundus**, **aian-
dus** ja sisemaal **karjandus**. Tähtsamateks väljaveoproduktideks on kohv, kakao, puuvill, suhkruroog, tubakas jm. Täht-
samaks keskuseks on sisemaal Tananarivo, sadamalinnaks Tamatave.

Madagaskar on **Prantsuse** asumaa.

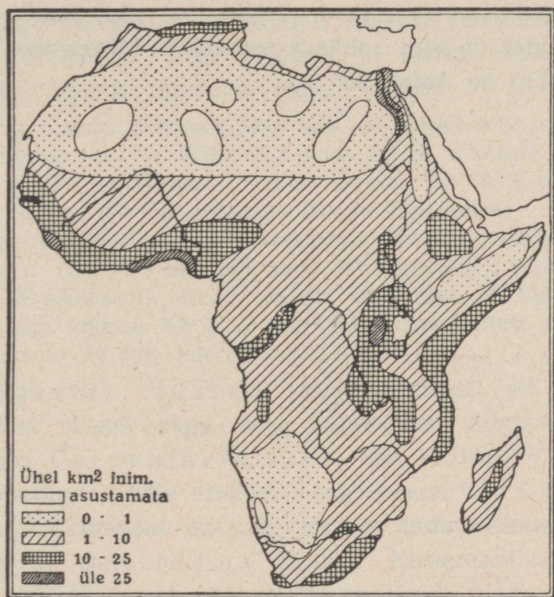
Teised India ookeani saared, nagu Maskareenid¹, Komoo-

¹ Maskareeni saarestik on oma nime pärinud (1505. a.) saarestiku avastajalt portugallaselt Mascarenhas'elt.

rid, Seychelles'i saared jt. on väikesed ja tekkeliselt osal vulkaanilised, osalt korall-rõngasrahud. Oma troopikalise asendi tõttu on nad viljakad (suhkruroog, vanill, kakao jm.). Osa neist, nagu Maskareenid, Komoorid jt. kuulub **Prantsusmaale**, osa — Seychelles'i saared, Sokotra jt. — **Inglismaale**.

Aafrika kokkuvõtteks.

Looduslikud olud. Tuletage meelde Aafrika looduslikke olusid! Missugused ühised jooned on Aafrikal Lõuna-Ameerikaga ranna liigestuse, kliima, taimkatte jne. suhtes? Nimetage Aafrika

157. joonis. Aafrika rahvastiku tiheduse kaart.

tüüpilisemaid metsloomi ja määrake nende levimisala! Nimetage Aafrika tähtsamaid loodusevarasid ja tuletage meelde, kuidas neid kasustatakse!

Rahvastik, kultuurilised ja majanduslikud olud. Aafrika rahvused kuuluvad peamiselt kolme tõugu: valged, neegrid ja aafrika ürgrahvad (vt. 156. joon.). Valget tõugu rahvad on koondunud eeskätt põhja- ja lõunapoolsesse lähistroopikavöötmesse (mispärast?). Tuletage meelde, missugused Aafrika rahvused

kuuluvad valgesse tõugu! Kus pool elab eurooplasi ja missugustesse rahvustesse nad kuuluvad? Kus pool elavad semiidid? Kus pool hamiidid? Mitmesse pearühma jagunevad neegrid? Kus pool elavad sudaani, kus pool bantu neegrid? Kus pool on elamas Aafrika ürgrahvaid? Nimetage neid! Määrake (157. joon. järgi), kus pool on Aafrikas rahvast tihedamini, kus pool hõredamini ja misspärast! Mis on rahvastiku tulualadeks tihedamini rahvastatud alades? misspärast? Missugused kaupade transportimisvahendid on Põhja-, Kesk- ja Lõuna-Aafrikas? Missugused tähtsamad kauba- ja sadamalinnad on Aafrikas? kus ja misspärast?

Missugused iseseisvad riigid on Aafrikas? Missugustel Euroopa riikidel on siin rohkem asumaid? Missugune Inglise osariik (dominioon) on Aafrikas?

IV. Austraalia.

Üldvaade.

1. **Asend, piirid ja suurus.** Austraalia (= lõunamaa) on kõige väiksem maailmajagu. Teistest maailmajagudest (missugustest?) eraldavad teda **Vaikne** ja **India** ookean. Ainult Malai saarestik lähendab temale Aasiat.

Austraalia mandri põhjapoolseim tipp on **York'i** neem $10^{\circ} 50'$ S-laiusel; lõunapoolseim tipp on **Wilson'i** neem $39^{\circ} 10'$ S-laiusel. Mandri läänepoolseimaks tipuks on **Steep'i** (l.: stiip) neem $113^{\circ} 10'$ E-pikkusel ja idapoolseimaks **Byron'i** (l.: bairon) neem $153^{\circ} 40'$ E-pikkusel. — Austraalia juurde Vaikses ookeanis loetavad saared (nn. **Okeania**) ulatuvad palju kaugemale põhja (Havai saarestik kuni 21° N-laiuseni), lõunasse ja kaitta (125° W-pikkuseni). Kogu see ala on umbes 80 milj. km², millest kuiva maad aga kõigest 8,9 milj. km² ehk 11%. Sellest pindalast võtab Austraalia manner 7,6 milj. km², saared 1,3 milj. km².

2. **Liigestus, saared.** Nagu Aafrikal, nii on ka Austraalia mandri rannik väga vähe liigestatud. Sügavamale maasse tungib põhjas Carpentaria laht, mis eraldab York'i poolsaare. (Missugune väin eraldab York'i neeme Uus-Guinea saarest?) Mandri lõunaosas on vähe lookjas India ookeani käär, mida nimetatakse ka Austraalia laheks. Kirderannikut piirab pikk korall-vallrahu, nn. Suur-Barriere'i riff. — Ühes **Uus-Guinea** ja kagus oleva **Tasmaania** saarega (seda eraldab mandrist madal Bass'i väin) nimetatakse Austraaliat ka **Suur-Austraaliaks**. Teised suuremad ja väiksemad saared (loendage neist suuremad kaardil!) ja saarestikud moodustavad Austraalia saarte maailma ehk **Okeania** (vt. 1. joon.).

3. **Austraalia avastus- ja uurimisloost.** Austraalia on eurooplaste poolt esmakordselt avastatud XVI sajandi alul. Esimesena tuleb mainida F. Magalhães'i, kes oma esimese ümber maailma reisu puhul avastas **Mariiani** saarestiku (1521. a.). Varsti peale seda avastati **Uus-Guinea**. Kauaks jäi aga lahtiseks küsimus, kas Uus-Guinea on saar või manner. Selle küsimuse lahendas hispaanlane Torres (1606. a.), kes väinast, mis nüüd tema nime kannab, läbi purjetas. Austraalia lääneranniku avastasid XVII sajandi alul hollandi merimehed. Hiljemini (1642—1644) avastas hollandlane

Abel Tasman **Tasmaania**, **Uus-Meremaa** ja mõned teised saared. Tema arvas, et nad on kõik Austraaliaga koos ja moodustavad ühise suure saare. Seda arvatavat suurt saart nimetas ta Uus-Hollandiks.

Need avastused jäid aga mujal Euroopas veel kauaks ajaks tundmatuks. Teist korda avastas Austraalia inglise merimees James Cook (l.: dzeims kuk), kes XVIII sajandi lõpul (1770) ümber Austraalia idaranniku purjetas ja selle maa Inglise omanduseks kuulutas. Oma reisudel avastas ta ka **Uus-Kaledoonia**, **Havai** jt. saarestikud.

Umber samal ajal (1788) hakkasid inglased Austraalia idarannikut koloniseerima. Esmalt saadeti siia Inglismaalt mitmesuguseid kohtu poolt karistatuid sundasunamisele. Hiljemini, kui Austraalias kulda leiti, hakkas siia ida- ja kagurannikule ka vabatahtlikke suuremal määral sisse rändama. Sisemaa ja lääneosa jäi aga XIX sajandi teise pooleni täiesti tundmatuks. Sinna pääsemine oli väga raske maa kõrvelise iseloomu ja pärismaalaste sõjakuse pärast. Esimese eurooplaseks läbis Austraalia põhjast lõunasse inglane Stuart (1862. a.). Ka praegugi on veel Lääne-Austraalias palju läbiuurimatuid maid.

4. Jaotus. **Austraalia manner** on oma suurusele vaatamata nii pinnaehituslikult kui ka teiste looduslike olude poolest enam-vähem ühtlane. Seepärast võib teda ühes Tasmaania saarega vaadelda kui üht suuremat ühikut. Teiseks suuremaks ühikuks on **Austraalia saared** ehk **Okeaania**.

1. Austraalia manner.

Looduslikud olud. **Pinnaehituslikult** on Austraalia Lõuna-Aafrika ja Dekhani poolsaare taoline kaljulava, mis äärtelt kõrgem, keskelt nõgus. Läänepoolne, suurem osa mandrist on enam-vähem tasane vana liivakivi tomplava, kiltmaa, mida paiguti läbivad madalad kulunud mäeahelikud. Idaosa on kõrgem lavamaa, mis madaldub rannikule järsult, sisemaale aga lault. Kõrgemale tõuseb see lavamaa mandri kaguosas. Siin on vanad kulunud kurrulised **Austraalia-Alpid** (kõrgeim latv Mt. Townsend [l.: tau-sent], 2240 m) ja nendest kirde pool **Sinimäed** (vt. 158. jooni), Viimased on tekkeliselt vanu tompmäestikke. Mandri keskosas on laialine nõgu, mis Eyre'i (l.: äör) järve ümbruses muutub alamikuks (kuni — 12 m). Siia nõkku valguvad idaranniku mäestikust algavad suuremad Austraalia jõed (mispärast?). Jõgedest suurim on Austraalia lahte suubuv Murray (l.: mörrei) oma lisajõgedega (Darling jt.). Teised Austraalia jõed — kriigid (creeks) — kaovad sisemaal liivasse või soolajärvedesse. Neis voolab vett ainult vihmasel aastaajal. Kuival aastaajal kaovad nad kas hoopis,

või muutuvad üksikuteks väikesteks poristeks tiikideks. Suurim neist on Eyre'i järve suubuv Cooper (l.: kuupö). Enam kui pool Austraalia mandrist on valgalata.

Kliima on Austraalias palav ja kuiv. Eriti palav on troopikavöötmes asetsev mandri põhjaosa ja ka läänepoolne kiltmaa ala. Lõunaosas, mis lähistroopikavöötmes, on talvel jahedam (vt. 159. ja 160. joon.).

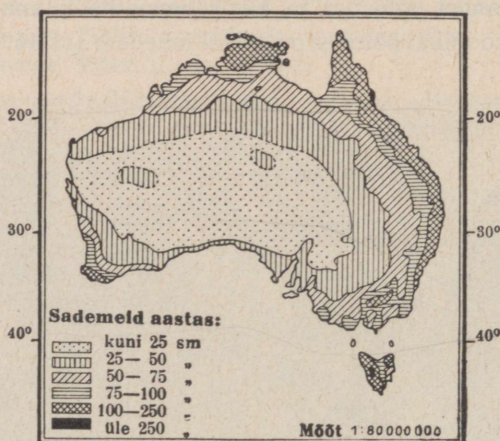

158. joonis. Sinimäed Kagu-Austraalias. Liivakivise koosseisuga mägedesse on jõed uuristanud sügavaid kuristikke. Need teevad mägedest ülepääsemise väga raskeks. Pildi esiplaanil näeme tihedat eukalüptusemetsa, sellest kõrgemal on paljas liivakivine järsak.

— Sademeid on Austraalias üldiselt vähe. Suur enamik nendestki langeb suvel. Siis on mandri kohal õhk palav ja puhuvad põhja- ja idaosas merepoolsed tuuled (monsuuntuuled). Ainult mandri kaguosas, lähistroopikalises vöötmes, langeb suurem osa sademeid talvel. Vahel sajab siin mägedes talvel lundki („vahemereala kliima“). (Kuidas suhtuvad Austraalia aastaajad meie aastaaegadesse?) Üldse on Austraalia kirde- ja idarannik ja idapoolsed mägede nõlvad sademeterikkamad kui sisemaa ja lääneosa, eriti suvel. Siit möödub ekvaatori poolt tulev soe merehoovus. Kesk- ja Lääne-Austraalia, välja arvatud kitsas edelapoolne rannikuriba, kannatab enamasti läbi aasta põua

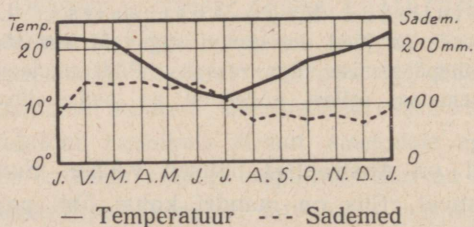
all. Läänerannikut mööda läheb lõuna poolt tulev külm merehoovus. (Vrd. Aafrika ja Lõuna-Ameerikaga!)

Sademeterikkail rannikul levivad põhjas ja kirdes troopikalised, idas, kagus ja edelas — lähistroopikalised igi-

159. joonis. Austraalia sademetekaart.

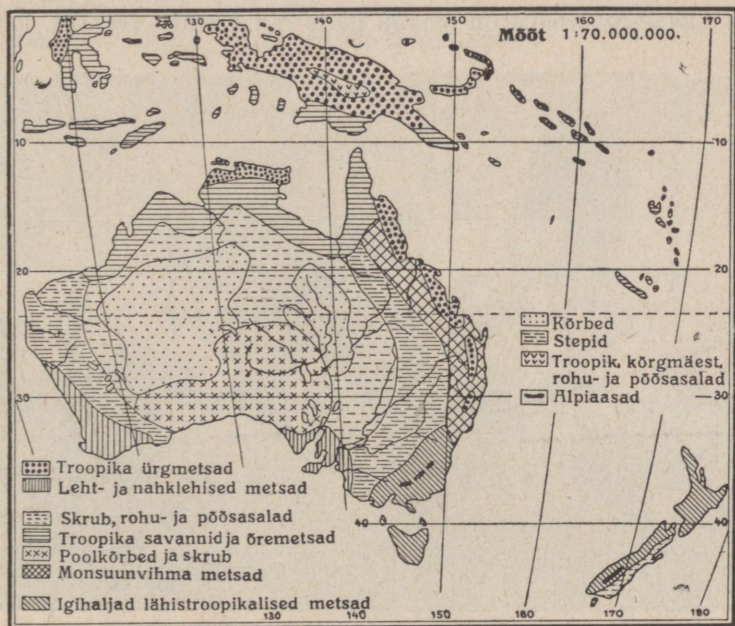
haljad nahklehised metsad. Sisemaal muutuvad metsad savannideks, hõrevõsastikeks (skrabideks), rohtlaks, poolkõrveks ja päriskõrveks (vt. 161. ja 162. joon.).

— Temperatuur --- Sademed
160. joonis. Sydney kliimadiagramm.

Austraalia metsad on omapärased. Nad koosnevad peamiselt mitmesugustest eukalüptustest, mille hulgas mõned kuni 150 m pikaks kasvavad, kasuariinidest, akaatsiatest, araukaariatest jt. puudest. Omapärased on ka kuivusalades akaatsiate, eukalüptuste jt. puude ning terava okasrohu (Spinifex) madalad võsastikud, mida siin skrabiks nimetatakse (vt. 162. joon.). Tihedast skrabist on paiguti väga raske läbi pääseda. Kultuurtaimi Austraalias enne eurooplaste siasumist ei olnud.

Veel omapärasem on Austraalia loomastik. Siin elab praegusajal veel neid loomi, kes teistes maailmajagudes juba ammu välja surnud (Austraaliat nimetataksegi seepärast ka „elusate fossiilide [kivististe] maaks“). Need loomad on mitmesugused kukkurloomad ja lindelajad, nagu känguru, nokkelajas jt. Suurimaks neist on inimesekõrgune känguru. Suurimaks kiskjaks loo-

161. joonis. Austraalia taimekatte kaart.

maks oli enne eurooplaste tulekut metsik koer dingo. Dingo oli arvatavasti inimese poolt endisel ajal mujalt koduloomana siia sisse toodud ning siin metsikuks muutunud. — Lindudest on savannides tähtsamad jaanalinnutaolised emu ja kaasuar. Ka leidub siin musti luiki jt. Metsades on tähelepanndavad mitmesugused värviküllased papagoid, kannelsaba-linnud, kakaduud, valged kotkad jt.

Laululinnud puudusid Austraalias enne eurooplaste tulekut täiesti, samuti nagu koduloomadki. Eurooplaste poolt sisse toodud varblased ja kodujäneseid on oma rohke sigivuse tõttu saanud siin põllu- ja karjapidajatele täieliseks nuhtluseks, tehes viljapuaedades, põldudel ja karjamaadel suurt hävitustööd.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Austraalia manner on hõredasti rahvastatud (vt. 163. joon.). Elanikud on koondunud peamiselt ida- ja kagurannikule Victoria, Uus-Lõuna-Wales'i (l.: ueils) ja Queensland'i (l.: kviinslend) osariigi suurematesse linnadesse. (Nii näiteks on asumis Uus-Lõuna-Wales'i osariigi pealinnas Sydney's 40% ja Victoria osariigi pealinnas Melbourne'is 50% nende osariikide kogu rahvastikust.) Sisemaal ja Lääne-Austraalia on paiguti päris rahvatühjad (vt. 163. joon.).

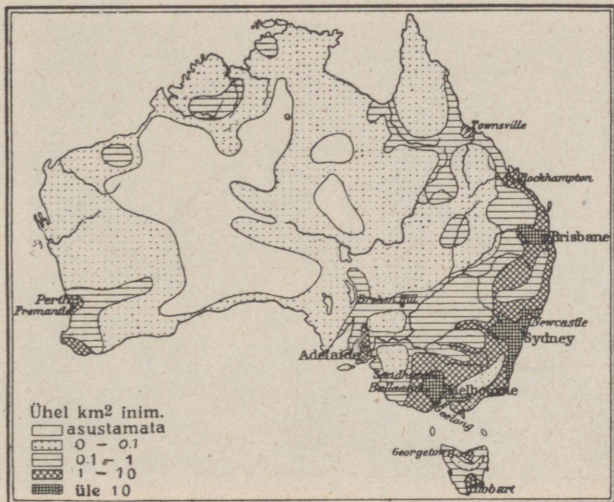
162. joonis. Okasrohu (*Spinifex*) stepp üksikute puudega (kasuariinidega) Sise-Austraalias.

Enamusrahvuseks on Austraalias valged — peamiselt **inglased** (96% kogu rahvastikust). Nagu Kanadas ja USA-s, nii on ka siinsed inglased võrdlemisi kaunis kõrgele kultuurilisele astmele jõudnud. — Muid eurooplasi ja nende järeltulijaid on Austraalias võrdlemisi vähe. Nagu P.-Ameerikas, nii sulavad nad siingi 2—3 põlve jooksul täiesti ära inglaste sekka. Viimasel ajal on teiste rahvaste seas ka **eestlasi** rohkemal arvul hakanud Austraaliasse asuma. Neid arvatakse siin olevat juba 1000 ümber.

Ameerika maadega võrreldes on sisserändamine Austraaliasse Euroopast olnud võrdlemisi ikka väike. Põhjuseks on olnud kaugus ja kallis reisuraha, aga ka Austraalia rasked elatustingimused jne. Ka on Austraaliasse

sisserändamine suuresti kitsendatud, eeskätt kohalikkude tööliste nõudmisel. Töölised kardavad, et suurehulgaline kehvarahvastikulise elemendi sisse-rändamine tööpalgad madalaks surub ja ka suurema tööpuuduse enesega kaasa toob. Seepärast nõutakse igalt sisserändajalt maabumisel suurema rahasumma ettenäitamist. See peab võimaldama sisserändajale pikemaks ajaks ülalpidamist, kuni ta endale jõuab tööd leida.

Värviliste Aasia rahvuste, nagu jaapanlaste, hiinlaste, malai-laste jt. sisse-rändamine on Austraaliasse praegusel ajal peaaegu täiesti suletud. Hiinlasi, kes siia omal ajal peamiselt mäetööstuslikeks töölisiks sisse rändasid, on siin kõigest 50 000 hinge ümber.

163. joonis. Austraalia rahvastiku tihe-duse kaart.

Väljarändamine Austraaliast on peaaegu sama suur kui sisse-rändaminegi. Ka sündimus, s. o. rahva loomuliku juurdekasvu %, võrreldes teiste maadega, on Austraalias väga väike. Sellest siis tulebki, et Austraalias rahvaarv väga visalt kasvab.

Pärismaalasi, mustanahalisi **austraallasi**, on siin hoopis vähe järele jäänud (umbes 100 000 hinge) (vt. 164. joon.). Valgete poolt on nad tõrjutud halvematesse aladesse sisemaale ja mandri lääne-ossa. Paiguti elavad nad valitsuse poolt ainult neile asumiseks määratud alades, „reservatsioonides“. (Võrrelge indiaanlastega USA-s!)

Austraallased on nõrga kehaehitusega ja madalal kultuuriastmel olev rahvas. Elamuiks on neile kas puust hurtsikud, võsastikud, looduslikud või omatehtud koopad. Kehakatteks tarvitavad nad vilul ajal ja öösi kanguru jt. loomade nahku. Nad elatuvad loomade küttimisest, taime-

juurtest, puuviljast, ka ussidest, tükudest, sipelgaist jne. Nende sõja- ja jahiriistuks on viskeodad, mürgised nooled ja erilaadiline viskeriist bumerang (vt. 164. joon.). Osa pärismaalasist on juba astunud valgete juurde teenistusse ja kannavad ka euroopa rõivaid.

Peatulu aladeks valgeile on Austraalias põllundus, aiandus, karjandus, mäetööndus, vabrikutööndus ja kaubandus. Põllundus ja aiandus on arenenud sademeterikkamas mandri ida- ja kaguosas — peamiselt Victoria ja Uus-Lõuna-Wales'i osariigis. Tähtsamaiks teraviljaks on siin nisu ja ka osalt mais. Puu- ja aed-

164. joonis. Austraalia pärismaalased bumerangiga.

viljadest on esikohal õunad, apelsinid, viinamarjad, oliivid, banaanid, ananased jt. Ka suhkruroo ja puuvilla-põõsa istandikke on Queensland'i osariigi idarannikule asutatud.

Sademeterikkamail aastail annab põld Austraalias head saaki. Siis jätkub nisu suureviisiliseks väljaveokski. Põua-aastail, mis siin väga sagedad, hävib viljasaak täiesti, nii et siis vilja väljast sisse tuleb vedada. Puurkaevude ja kunstliku niisutuse võrgu laienemisega laieneb ka nisukasvatamise ala pikkamisi sisemaa poole. Kuid Murray-Darlingi nõos on juba põllundus siin kauakestvate põudade tõttu peaaegu võimatu. Ka teevad siin rändriitsikad (rohutirtsud), kodujänessed ja varblased viljapõldudele väga suurt kahju.

Ka karjandus on koondunud rohkem maa kaguosa rohtlaks. Suurel arvul peetakse siin lambaid (vt. 165. joon.) ja veiseid. Kuid ka karjandusele teeb põud sagedasti suurt kahju.

Rohu ja vee puudusel lõpeb siin mõnel aastal lambaid miljoniteviisi. Sellegi peale vaatamata on Austraalia **lammaste arvu ja lambavilla väljaveo** suhtes esimesi maid maailmas.

Suurkarjapidajail (nn. „lambabaroneil“ ehk squatter'el [l.: skvotö]) on sagedasti kuni 100 000 ja vahel rohkemgi lammast. Karjamaad on kümnete tuhandete ha suurused, varustatud puurkaevudega lammaste jootmiseks ja piiratud tiheda okastraataiaga kodujäneste vastu. Aegade korrashoidmiseks ja kodujäneste eemalholdmiseks on mehed alaliselt ametis.

165. joonis. Lambakari teel niitmisjaama. Pange tähele lammaste villa pikkust!

Nendeks on harilikult hiljuti väljast sisse rännanud mehed, kes endale linnades tööd pole suutnud leida. Paiguti on selles ametis poolmetsikud pärismaalased, kes juba valgetega on suutnud ära harjuda.

Lambaniitmise ajaks aetakse lambakarjad niitmisjaamadesse (vt. 165. joon.). Siin niidavad neid erilised lambaniitjate artelli mehed masinate abil, mis elektrijõul käima pannakse. Kus niitmisjaamad puuduvad, seal käivad lambaniitjate artelli mehed ühe karjapidaja juurest teise juurde lambaid niitmas. Lambavill kogutakse karjandustalu suurtesse ladudesse. Siin ta sorteeritakse ja pakitakse ning saadetakse hiljemini sadamalinnadesse.

Mäetööndus on Austraalias arenevas hoos. Esikohal on siin mäetöönduse alal **kullakaevandused**. Teistest metallidest on siin tähtsamaiks hõbe, vask, inglüstina, raud jne. Ka kivisütt jt. väärismetalle leidub Austraalias.

Tähtsamaks kullaleiukohaks olid varemini Sinimäed maa idaosas. Nüüd on Lääne-Austraalia kõrved ses suhtes esikohale tõusnud. Tähtsamateks kullaleiukesusteks on siin Coolgardie (l.: kuulgaadi) ja Calgoorlie (l.: kälguõli) linnakesed, mis ühenduses raudteede kaudu läänerranniku suurima sadamalinna Perth'iga ja idaranniku sadamalinnadega (missugustega?).

Ka vabrikutööndus ja kaubandus on Austraalias arenevas hoos. Eriti kiiresti on siin vabrikutööndus maailmasõja päevilt alates arenema hakanud. Ta on koondunud peamiselt oma maa põllunduse ja karjanduse produktide ümbertöötamisele (tapamajad, külmutusmajad, lihakonservide vabrikud, nahavabrikud, kalevivabrikud, jahuveskid jne.). Töönduse arenemisele vaatamata on Austraalia ikkagi peamiselt **toit- ja tooresainete väljaveo maaks**. Ka sisekaubandus on elav. Tema arenemist soodustab maa kaguosas võrdlemisi tihe raudteedevõrk. Tähtsamaiks väljaveoaineiks on lambavill, kuld jt. metallid, nisu ja nisupüül, külmutatud looma- ja lambaliha, või, tooresnahad jne. Sisseveetakse mitmesuguseid Euroopa vabrikukaupu.

Tähtsamateks kaubanduse ja töönduse keskusteks on sadamalinnad **Sydney** (l.: sidni), parim Austraalia sadamalinna, **Melbourne** (l.: melbörn), suurim Austraalia töönduse keskus, **Adelaide** (l.: ädeleid) ja **Brisbane** (l.: brisben) jt. Tasmaania saare tähtsamaks keskuseks ja pealinnaks on **Hobart** (l.: houbört).

Riiklik korraldus. Austraalia manner ühes Tasmaania saarega moodustab **Inglise dominiiooni** Austraalia Ühendriikide (Commonwealth of Australia) nime all. Ta koosneb 6 osariigist ja 4 territooriumist. Need viimased kuuluvad osariikide ühise valitsuse alla. Nagu teistes Inglise dominiioonides (tuletage meelde, missugustes?), nii on ka Austraalias Inglise kuninga esindajaks kindralkuberner, kuid tegelik seadusandlik ja valitsuslik võim on rahva poolt valitud parlamendil. Valitsuse ja parlamendi asukohaks on 1927. a. saadik uuesti asutatud pealinn **Canberra**.

2. Austraalia saared.

Siia kuulub laialine saartemaailm Vaikses ookeanis, mis ümbritseb Austraaliat kirdest, idast ja kagust. Ainult mõned üksikud neist saarist on pindalalt suuremad ja mandri lähedal. Enamik neist on väikesed ookeanilised saared. Tekkeliselt on need saared osalt mandrilised, osalt vulkaanilised, suuremalt osalt aga korallsaared (vt. 166. joon.). —

Mandriliste saarte hulka, mis kurruliste mäeahelikkudega läbitud, kuuluvad Uus-Guinea, Uus-Kaledoonia ja Uus-Meremaa lõunapoolne saar. Endisil geoloogilisil ajastuil on nad arvatavasti olnud ühenduses Austraalia mandriga. Neid saari ümbritseb kirdest ja idast vulkaaniliste saarte vööde. Siia kuuluvad Bismarcki, Saalomoni, Uus-Hebriidi jt. saarestikud ja Uus-Meremaa põhjapoolne saar. (Loendage need jt. Austraalia saarestikud kaardil!) Need saarestikud on osa sellest suurest vulkaanide ja kurruliste mäestikude vöötimest, mis ümbritseb Vaikset ookeani (Andid, Kordiljeerid, Aleuudid, Kamtšatka, Jaapani saarestik, Filippiinid, Sunda saared, Melaneesia). Ka kaugemal ookeanis on vulkaanilisi saari ja saarestikke (Samoa, Havai jt.).

Suur enamik kaugemaist saarist on väikesed korallsaared, mis moodustunud madalmeres korallrahudest ja atollidest. Et madalmeri siin on lõhestunud suuremate ja laiemate süvamere alangutega, siis moodustavad need korallsaared üksikuid suuremaid ja väiksemaid rühmi — saarestikke (Karoliine, Mariaani, Marshalli, Fidži, Paumotu [Madalad saared] jt.). Ka mandrilisi ja vulkaanilisi saari ümbritsevad siin enamasti korallrahud.

Oma asendi, rahvastikulise ja osalt ka looduslike olude suhtes jagunevad Austraalia saared järgmisteks suuremateks rühmadeks: **Melaneesia**, **Uus-Meremaa**, **Mikroneesia** ja **Polüneesia**.

Melaneesia.

Looduslikud olud. Melaneesia (= mustade saared) moodustub Austraalia mandrile põhjas ja kirdes lähemal olevaist saarist ja saarestikest. Siia kuuluvad Uus-Guinea (l.: ginea) saar, Bismarcki, Saalomoni, Uus-Hebriidi, Uus-Kaledoonia jt. saarestikud. Suurim neist on mäGINE (kuni 5000 m kõrge) Uus-Guinea (suuruselt teine saar maakeral — 785 000 km²; misugune saar on suuruselt esimene?). Ka teised saared ja saarestikud on pinnaehituslikult mägised — enamasti kurrulised, osalt aga ka vulkaanilised.

Kliima on Melaneesias troopikaline ja palavniiske ning eurooplastele ebatervislik. Viljaka pinnase ja palava sademetriikka kliima tõttu on **taimkate** siin väga lopsakas, eriti Uus-Guineas, kus levivad laialised **tropika-ürgmetsad** (vt. 161. joon.). Madalale rannikuile on siin iseloomustavaks **mangroovmetsad** (vt. 43. joon.). — Ka **loomastik** on Melaneesias mitmekesine, üldiselt aga siiski sarnane Austraalia mandri loomastikuga. Eriti rikkalik on siin linnustik. Peale teiste Austraaliale ja ka osalt Aasiale omaste lindude on Uus-Guinea ürgmetsadele iseloomustavaks värvuse- ja sulgederikkad **paradiisilinnud**.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvastiku moodustavad siin peamiselt mustanahalised **melaneeslased** ja **paapud**, kes väliselt tuletavad neegreid meelde. Melaneeslasd elavad Uus-Guinea rannikul ja teistel saartel enamasti vaiadele ehitatud elamuis. Nad on osavad kalastajad ja merisõitjad. Oma kitsaste, ühest puust õõnestatud lootsikutega (vt. 167. joon.) võtavad nad ette kaugeid merisõite. Sisemaal harivad nad ka põldu (kõblas-

166. joonis. Korallrahu mõõna ajal. Mõõna ajal paljandub korallrahu pind. Kalad kogunevad eraldunud veelompidesse. Siin näeme pärismaalast käega kalu püüdmas.

põllundus) ja kasvatavad viljapuid. Kultuurtaimedest on siin tähtsamateks kookos- ja saagopalmid, leivapuud, banaanid (vt. 100. joon.) ja mitmesugused mugulalised, nagu jams, tarro jt.

Paapud elavad Uus-Guinea sisemaal kas puude otsa ehitatud onnides või nelinurkseis terava laevkatusega elamuis (vt. 168. joon.). Nende peatulaladeks on küttimine, osalt ka kõblas põllundus ja väikeloomapidamine. Kultuuriliselt on nad melaneeslastest madalamal.

Eurooplasi on Melaneesias väga vähe. Nad asuvad tervislikult soodsamail rannikul ja on peamiselt kas istandikkude peremehed, ametnikud, ärimehed või ka misjonärid.

167. joonis. Melaneeslased oma lootsikutega merel. Lootsikutel on kõrval ujuvad jalaspuud ehk paneimid, mis neid lainetuse ja tormide ajal ümberminemise eest kaitsevad. Sageli tõmmatakse neile lootsikutele ka kolmnurksed purjed peale.

Poliitiliselt kuulub Uus-Kaledoonia saarestik **Prantsusmaale**, Uus-Guinea lääneosa — **Hollandile**, teised saarestikud (loendage kaardil, missugused?) ja Uus-Guinea idaosa — **Inglismaale** ja **Austraalia Ühendriikidele**.

Uus-Meremaa.

Looduslikud olud. Uus-Meremaa koosneb kahest suuremast saarest, mis teineteisest Cook'i (l.: kuk) väinaga eraldatud, Peale nende kuuluvad siia mitmed väiksemad saared (loendage kaardil!). Välise kuju ja suuruse poolest on Uus-Meremaa Apenniini poolsaare taoline ning ka sama palju ekvaatorist lõuna pool kui Itaalia on põhja pool.

Pinnaehituslikult on Uus-Meremaa mäGINE. Lõunapoolne saar on eriti kõrgete kurdmägedega (Cook'i mägi 3770 m) ja jaheda ning

sademeterikka kliima tõttu laialiste igilume- ja -jääväljade ning jääliustikkudega. Põhjapoolne saar on madalam, kuid rikas tegevaist ja kustunud vulkaanidest (vt. 169. joon.) ning kuuma vee ja purskeallikaist (geisereist). Viimased on siin arvurikkamad kui Islandis ja Yellowstone'i pargis.

Taimkatteliselt ja loomastikuliselt on Uus-Meremaa omapärane. Tüüpilisi taimiks on siin mitmesugused sõnajalad ja sõnajalataolised puud ning okaspuudest kaurimännid (kuni 50 m

168. joonis. Paapualaste vaiehitis. Rannikul tõusuvee, sise- maal metsloomade eest kaitseks on ühiselamud kõrgel vaiade otsas.

kõrged). Ka on tähelepanuväärt eriline uusmeremaa lina, mille 3 m pikkusi lehti ja kiude punumis- ja köietööstuses kasustatakse. Suuremad imetajad loomad puudusid siin enne eurooplaste tulekut. Lindudest on tähelepanuväärne omapärane ilma tiivadeta kivi-kivi.

Rahvastik ja majanduslikud olud. Enamusrahvuseks Uus-Meremaal on tervisliku kliima tõttu eurooplased, peamiselt **inglased**. Pärismaalasi **maoorisid** on siin võrdlemisi vähe järele jäänud (umbes 4% kogu rahvastikust). Maoorid on andekamaid polüneeslasi. Nad on ristiusu ja euroopa kultuuri omandanud ning sarnanevad eluviisidelt juba inglastega. — Rahvastiku peatuluks on **karjandus** (lambad ja veised). Ka **põllundus**, **aiandus** ja **mäe-**

tööndus on arenemas. **Kaubandus** Inglismaaga, P.-A. Ü.-riikidega jt. maadega on elav. Pea-väljaveoaineks on lambavill, või, külmutatud liha, juust, metallid jt. Sisse veetakse mitmesuguseid vabrikukaupu. Tähtsamaiks kaubanduslikeks keskusiks on sadamalinnad Auckland (l.: ouklend) ja pealinn Wellington.

169. joonis. Tegev vulkaan Uus-Meremaal.

Politiiliselt on Uus-Meremaa **Inglise** dominiioon (Dominion of New Zealand). (Tuletage meelde dominiiooni valitsemiskorda!) Valitsuse asupaigaks on pealinn Wellington.

Mikroneesia.

Looduslikud olud. Siia kuuluvad väikesed saared ja saarestikud (kõik pindalalt alla 500 km²). (Mikroneesia = väikeste saarte vald.) Nad levivad Melaneesiast põhjas ja kirdes, nagu Mariaani, Karoliine, Marshalli, Gilberti jt. saarestikud. Mõned neist on kõrged vulkaanilised, suurem osa aga madalad korallsaared. **Kliima** on siin troopikaline niiskepalav. **Taimkatte** alal on iseloomustavaiks kookospalmid, leivapuud ja banaanid. **Loomastik** on siin õige kehv — imetajaist metsloomadest leidub ainult nahkhiiri.

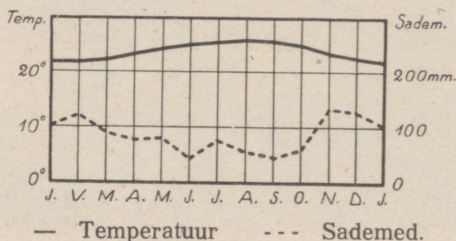
Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvastiku moodustavad siin **mikroneeslased**, kes põlvnenud melaneeslaste ja polü-

neeslaste segunemisest. Nende peatulaladeks on **kalastamine** ja **meriloomade** (merivähkide, kilpkonnade jt.) **püük**. Nad on ka osavad merimehed (vt. 166. ja 167. joon.). Ka kookospalmide, leivapuude jt. harimine on neile tähtsaks tulualaks.

Poliitiliselt kuulub suurem osa neist saarist **Jaapanile**, väike osa **P.-A. Ü.-riikidele** ja **Inglismaale**.

Polüneesia.

Looduslikud olud. Siia kuuluvad tuhanded väikesed saared. (Polüneesia = hulga saarte vald.) Nad levivad Vaikses ookeanis Austraalia mandrist ida pool. Nagu Mikroneesias, nii on ka siin osa saari vulkaanilised, suurem osa aga korallsaared

170. joonis. Honolulu
kliimadiagramm.

(vt. 166. joon.). Suurimaks ja tähtsaimaks saarestikuks on siin vulkaanilised **Havai saared**. Havai saartel asetsevad ühed maailma suurimaist vulkaanidest **Mauna-Kea** (4210 m), **Mauna-Loa** ja **Kilauea**, viimase kraatri läbimõõt 5 km. Teistest saarestikkudest on nimetada **Fidži**, mis esindab üleminekut Melaneesiast Polüneesiasse, **Samoa**, **Tonga** ehk **Sõpruse saared**, **Paumotu** ehk **Madalad saared** jt. **Kliimatilised** jt. looduslikud olud on siin üldiselt samad kui Mikroneesias (vt. 170. joon.).

Rahvastik ja majanduslikud olud. Rahvastiku moodustavad siin **polüneeslased**, kes arvatavasti põlvnevad malailas-test. Nad on heledanahalised ja ilusa kehaehitusega ning andekas ja rahulik rahvas. Suur enamik on neist ristiusulised ning omandanud eurooplaste kombed. Nende tulaladeks on kalastamine, kookospalmide, leivapuude jt. viljapuude ja juurviljade harimine ning ka väikeloomade (sead, kanad, koerad) pidamine.

Majanduslikult kõige tähtsamaks neist saarestikest on **Havai saarestik**. Rahvuslikult on Havai saarestik üsna kirju. Siin on **jaapanlasi** (40%), **ameeriklasi** jt. valgeid (21%), pärismaalasi **kanakke** (havailasi) (7%), **filippiinlasi** (valgete ja malailaste segarahvas) (12%), **hiinlasi** (8%) jt. rahvusi (12%). Peatulualladeks on

171. joonis. Riisipõld Havai saartel Honolulu lähedal. Taga kaugemal mäed ja istandiku elamud.

siin suhkruroo, riisi (vt. 171. joon.), banaanide, ananaste jt. istandikud. Eriti tähtsad on aga Havai saared merisõidu suhtes. Suurimaks laevade peatus-, süte- ja magevee jaamaks on siin **Honolulu**. Eriti kasvanud on Havai saarestiku tähtsus Panama kanali avamisest saadik (mispärast?).

Poliitiliselt kuuluvad Havai saared ja mõned väiksemad saared **P.-A. Ü.-riikidele**, teised Polüneesia saared kas **Inglismaale** või **Prantsusmaale**. (Loendage kaardi järgi!)

V. Antarktis.

Lõunapooluse ümbruses asetseb Austraaliast ja Euroopast tublisti suurem manner — **Antarktis**. (Antarktis = vastaspõhjamaa; Arktiseks nimetatakse põhjapooluse ümbruses olevaid maid [Grööni-

172. joonis. Jäämäed ja pingviinid Antarktise rannikul.

maa jt.]. Suure Vankri tähtkujus oleva tähe Arktos'e nimetuse järgi.) Antarktis on kõrge (kuni 4500 m), mannerjääga kaetud ja asustamata kiltmaa. Ainult mõnel rannikuastmel sulab suvel lumi ja need kohad kattuvad siis kidurate sammalde ja samblikkudega. Rannikul ja meres elutseb mitmekesine ja rikkalik polaarne **meriloomastik** (hülged, vaalad jt.) ja linnustik. Lindudest on iseloomustavamaiks tiivadeta pingviinid (= rasvahaned) (vt. 172. joon.).

Antarktise avastamisloost. Esimesi teateid lõunapooluse ümbruses oleva maa üle töid Euroopasse hollandi merimehed XVI sajandi lõpul. Nad olid siin „Lõunameres“ mõned saared avastanud. Laiemalt uuris Antarktise merd inglise merimees James Cook (1772—1775), kes meres ujivate jäämägede tõttu siiski palju kaugemale lõuna-polaarjoonest ei jõudnud. Hiljemini olid siin mõned inglise vaala- ja hülgepüüdjad avastanud mõned uued saared ja ka mõnes kohas jõudnud mandri rannikuni (näit. Weddell jt.).

Esimesena kaugemale Antarktise mandri rannikule tungida õnnestus inglise merimehel James Clark Ross'il (1838), kes avastas kaugele mandrisse ulatuva mere, mis nüüd tuntud Ross'i mere nime all. Siin rannikul leidis ta kaks suurt ja kõrget (ligi 4000 m) vulkaani, millele ta andis oma laevade nimed Terror ja Erebus. Viimane neist oli avastamise ajal tegevuses, kuna esimene on kustunud. Sisemaale tungimast takistas Ross'i kõrge ja järsk jääsein (barjäär). Esimesena tungis Antarktise mandrile ja veetis siin ühe aasta Norra looduseuurija Borchgrevink alles 1900. a. Käesoleva sajandi alul korraldati mitmete maade teaduslike seitside poolt teaduslikke ekspeditsioone Antarktise uurimiseks ja lõunapooluse avastamiseks. 1909. a. õnnestus inglasel Shackleton'il (l.: šäklton) Antarktise mandril jõuda kuni 88° 23' S-laiuseni. Lõunapoolusele jõudis norralane **Roald Amundsen** detsembri keskel 1911. a. Kuu aega hiljem, jaanuari keskel 1912. a., jõudis siia ka inglise ekspeditsioon **Scott'i** juhatusel. Amundsen jõudis oma kaaslastega õnnelikult Euroopasse tagasi, kuna aga Scott tagasitulekul ühes oma kaaslastega märtsikuu lõpul 1912. a. lumetuiskude ja nälja kätte 11 miili (umbes 18 km) kaugusel oma toidutagavaralaost hukkus. Hiljemini (1914) leidis siit lumionnist õnnetute laibad, päevaraamatud jne. Shackleton. Laibad jäeti siia onni nii nagu nad leiti, kuna nende üle ehitati kõrge lumest ja jääst mälestussammas risti ja vastava pealkirjaga. — Ameeriklase Byrd'i 60 isikust koosnev ekspeditsioon toimetas 1928—1930 Antarktises mitmekesiseid uurimisi, muu seas ka lennukite abil. Lõunapooluse ümber ja üle pooluse tiirles Byrd lennukiga 28.—29. novembril 1929. a. — Peale selle on Antarktisesse korraldatud viimaseil aastail ka mitmed teised väiksemad ja ajaliselt lühemad ekspeditsioonid, kus on kasustatud ka lennukeid.

Sisu.

Esimese trüki eessõnast	3
Eessõna teisele trükile	4
Kolmanda trüki eessõna	5
Sissejuhatuseks	7
I. Aasia	10
Üldvaade	10
A. Lääne-Aasia	13
Väike-Aasia 14. — Armeenias 17. — Kaukaasia 19. — Süüria ja Palestiina 23. — Araabia 27. — Mesopotaamia 31. — Iraan 34. — Turaan 37.	
B. Lõuna-Aasia	41
India 42. — Indo-Hiina 57. — Malai saarestik 61.	
C. Ida-Aasia	64
Hiinamaa 65. — Mandžuuria 76. — Korea 77. — Jaapan 78.	
D. Kesk-Aasia	85
Mongoolia 86. — Tiibet 88. — Ida-Turkestan ehk Tarimi nõgu 90.	
E. Põhja-Aasia	90
Siber 90.	
Aasia kokkuvõtteks	99
II. Ameerika	102
Üldvaade	102
A. Põhja-Ameerika	104
Arktika saarestik 107. — Kanada 109. — Põhja-Ameerika Ühendriigid 115. — Mehhiko 135.	
B. Kesk-Ameerika	138
Kesk-Ameerika mannerosa 138. — Lääne-India saarestik 140.	
C. Lõuna-Ameerika	143
Guaajaana mägismaa ja ljaanod 145. — Brasiilia 147. — La Plata lauskmaa 153. — Andide mägismaa 157.	
Ameerika kokkuvõtteks	164
III. Aafrika	167
Üldvaade	167
A. Põhja-Aafrika	170
Atlasemaad 170. — Sahara 182. — Egiptus 186.	
B. Sudaan	191
Sudaan 191. — Abessiinia 195.	
C. Kesk-Aafrika	197
Kongo nõgu ja Alam-Guinea 197. — Ida-Aafrika kiltmaa 202.	
D. Lõuna-Aafrika	204
E. Aafrika saared	209
Aafrika kokkuvõtteks	211
IV. Austraalialia	213
Üldvaade	213
Austraalia manner 214. — Austraalialia saared 222.	
V. Antarktika	230

Esimese tri
Eessõna te
Kolmanda t

Sissejuhatusesks .

I. Aasia

- Üldvaad
- A. Lääne-A
Väike-Aasia
ja Palestiina
Iraan 34. —
- B. Lõuna-A
India 42. —
- C. Ida-Aas
Hiinamaa 65
- D. Kesk-Aa
Mongoolia
nõgu 90.
- E. Põhja-A
Siber 90.

Aasia kokk

II. Ameerika .

- Üldvaad
- A. Põhja-A
Arktika sa
Ühendriigid
- B. Kesk-Am
Kesk-Ameer
- C. Lõuna-A
Guajaana n
Plata lausk

Ameerika l

III. Aafrika . .

- Üldvaad
- A. Põhja-A
Atlasemaad
- B. Sudaan
Sudaan 191
- C. Kesk-Aa
Kongo nõg
- D. Lõuna-A
- E. Aafrika saareu

Aafrika kokkuvõtteks

IV. Austraalia

Üldvaade

Austraalia manner 214. — Austraalia saared 222.

V. Antarktika

209
211
213
213
230

Õiendusi.

On :

Lk 12, rida 3 ja 4 ülevalt: „Meie päe-
vini on see jäänudki ainuke-
seks sääraseks merisõiduks.“

Peab olema:

„Hiljemini on siit läbi sõitnud venelased
1914—1915 (B. Viikitzky juhatusel) ja
1932. suvel (jäamurdja „Sibirjakov'iga“)
ning norralane R. Amundsen 1918—1920.

Lk.	27, rida	8 ülevalt:	Jerusalemm
61,	”	11	Suured Sunda
”	”	12	Väikesed
76,	”	12	Hiinamaa.
77,	”	18 alt	käib
90,	”	4	Lääne-Siber
97,	”	18 ülevalt:	burjaate
232,	”	18 alt:	Guajaana

asemel:	Jerusalemm
”	Suur-Sunda
”	Väike-
”	Hiinamaa
”	käib
”	Lääne-Siber
”	burjaate
”	Guayana

(J. Kents. Välismaailmajaod).